

17278

1484
37
P-75

3497

2010

2001

37
Բ-75
15

Հրատարակություն «Վարժարան» մանկավարժական ամսագրի
7/71. 1922
ՄԱՍՆԻԿՍՆԻ ԱՆՎՈՅ

370
1888-ԲԻԻ

ԼՈՒԻՑԱ ԲԻԻԽՆԵՐ

127

Կ Ն Ո Ջ Կ Ո Ջ ՈՒ Մ Ը

Ե Ի

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

1003
1479



Խարզմանեց

ԳՐԻԳՈՐ ՇԱՀՐՈՒԴԱՂՆԱՆ



Թ Ի Ֆ Լ Ի Ս

Տպարան Մովսիսի Վարդանեան.

1884

30749-4.1

Перепечатано из педагогического журнала „Варжаранъ“ № № 7, 8, 9 и 10 1884 г.

13918-58

Тип. М. Вартанянца. Тр. переул. д. № 11.

Մեծարգոյ տիկին

ՆՈՒՆԷ ԽՈՍՐՈՎԵԱՆԻՆ

ԽՈՐԻՆ ՅԱՐԳԱՆԻՈՎ

ՆՈՒՐՈՒՄ Է

Թարգմանիչը

7.8.00

ԲՆԱԳՐԻ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՅԱՌԱՋԱՐԱՆԸ

Այս փոքրիկ հեղինակութեան լաւ ընդունելութիւնը և նորա երկրորդ տպագրութիւնը կարճ միջոցում ըստականին համակրական ապացոյցներ են մատենագրության մտքերին ու պահանջներին: Բայց նորա կարծիքով, գրքոյկի յաջող ընդունելութիւնը պայմանաւորվում է նոյնպէս և նորանով, որ այժմ ամենուրեք հովանաւորութիւն ու ձեռնտւութիւն է դռնում այն ամենը, ինչ կարող էր նպաստել կնոջ դաստիարակութեան բարելաւելուն: Ցանկալի էր, որ լուսաւորեալ դաստիարակները չ'արհամարհէին մի կնոջ համեստ նկատողութիւնները և նոյնը աչքի առաջ ունենային իրենց սրբազան պարտականութիւնը կատարելիս: Այստեղ առաջ բերած պահանջները հազիւ թէ չափազանց ծայրահեղ համարուին: Հեղինակի գիրքը յանդիմանւում էր միայն այն պատճառով, որ նորանում յատկապէս ոչինչ չէ ասուած կրօնական դաստիարակութեան մասին: Մեզ արդարացնելու համար, կարելի է յիշել որ նախ սոյն հեղինակութեան մէջ չստիպարարեալք աբար չեն ցոյց տրվում դաստիարակութեան բոլոր միջոցները, այլ միայն նորանպատակն ու ուղղութիւնը: Երկրորդ՝ դաստիարակութեան համար բացի կրօնից այլ ևս ուրիշ հիմք չի կարելի ընդունել, կրօնից՝ որ պէտք է ազնւութիւն ներշնչէ պարտականութիւնները կատարելիս, սանձահարկէ բոլոր ցանկութիւնները, զարթեցնէ սէր դէպի ճշ-

մարիտը, համակրութիւն դէպի գեղեցիկը, պատրաստ լինելու միշտ և հանապազ յօգուտ մերձաւորի գործելու:

Ուղղակի կրօնի մասին խօսել հեղինակը չէր ուզում նա և այն պատճառաւ, որ գերմանական ժամանակակից հասարակութիւնը այս դիպուածում շատ քիչ համանմանութիւն է ներկայացնում: Մի գրքոյ՝ որ նշանակուած էր ամեն տեսակ դաւանութիւն ունեցող ընթերցողների համար, չը պիտի բովանդակէր այնպիսի բան, որ կարող էր այս կամ այն դաւանութեան հակառակել: Բացի սորանից կրօնական համոզմունքները գլխաւորապէս ընտանեաց խորքերումն են ձեռք բերվում: որ միշտ և հանապազ յարատե, անջնջելի և խոր տպաւորութիւն է թողնում նոցա վրայ:

Այն կանանց—որոնք չէին համաձայնիլ զրբիս մէջ եղած հայեացքների հետ, կը խնդրէին մտաբերել, որ առանց մտքերի փոխանակութեան անհնարին կը լինէր և ճշմարտութեան հասնիլ:

Լ. ԲԻԻՆԵՐԻ

Դ ա ր մ շ տ ա դ:

1857.

ԸՆԹԵՐՑՈՂ ԻՆ

Տիկին Բիւսնէրի հեղինակութիւնը, որ այսօր ընծայում ենք ընթերցող հասարակութեան, առաջին անգամ լոյս տեսաւ գերմաներէն լեզուով Քրանկֆուրտում—Մայնի վրայ և նոյն տարին երկրորդ տպագրութեամբ լոյս տեսաւ ո՛չ միայն Քրանկֆուրտում, այլ և Նիւ-Յօրքում: Արթուած ու փորձառու կնոջ ձեռքով գրուած այս հեղինակութիւնը ցոյց է տալիս կնոջ կեանքի և օրիորդների դաստիարակութեան պակասութիւնները Գերմանիայում: Ինչպէս նաև սոցա վերաբերեալ ընդհանուր պահանջները, որոնք զանազանում են կնոջ կոչման և դաստիարակութեան վրայ ունեցած պայծառ, գործնական հայեացքով և խիստ բարոյական ուզողութեամբ: Թէ և սա բացառապէս յարմարեցրած է գերմանական հասարակութեան պահանջներին ու պայմաններին, բայց աներկբայ է, որ նա և մեզ հայերիս համար դին և արժանաւորութիւն ունի, եթէ ի նկատի առնենք հայ-կնոջ պակասաւոր, թերի դաստիարակութիւնը և նորա զարգացմանը խոչընդոտն եզող բազմաթիւ արգելափակումները: Ուստի լիայոյս ենք, որ ոգևորուած մատենագրութեան սոյն ընտիր աշխատութիւնը պատշաճաւոր ընդունելութիւն կը գտնէ մեր ընտանիքներում: մենք վստահ ենք, որ մեր յարգելի տիկիններն ու օրիորդները ուշագրութեամբ կարդալով այս գրքոյը, գոհութեամբ կ'իրացնեն այնպիսի մտքեր ու հայեացքներ, որոնք

լուսաբանում են կնոջ գործունեութեան ամենանշանա-
ւոր րոպէները:

Ահա այս նպատակը առիթ տուաւ թարգմանչին
կանանց հարցին նուիրած ընդարձակ գրականութիւնից
յատկապէս սոյն հեղինակութիւնը ընտրել թարգմանու-
թեան համար, միանգամայն մամուլի անաչառ քննադա-
տութեանը թողնելով պարզելու, թէ ո՞րքան համապա-
տասխան է սա հայ կնոջ զարգացման ներկայ դրութեանը,
և թէ ո՞ր աստիճան հասել է իւր նպատակին:

Թարգմանիչը:

Ա.

ԻՆՉՊԷՍ ՏՂԱՅՈՑ, ՆՈՅՆՊԷՍ ԵՒ ՕՐԻՈՐԴԵՆԻՐԻՆ ՀԱՐԿԱ-
ԻՈՐ Է ՀԻՄՆԱԻՈՐ, ՆՊԱՏԱԿԱՅԱՐՄԱՐ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒ-
ԹԻՒՆ:

Կինը իւր բնութեան եւ էօթէտիրական կոչման
համեմատ չի կարող գիտութեան մէջ մարդուն հաւա-
սար մասնակցութիւն ունենալ. բայց կնոջը — մարդու
պէս, մատչելի է գիտութեամբ ձեռն բերուած ճշմար-
տութիւնը:

ՇԵԼԷՐ:

Կնոջ հոգեւոր ընդունակութիւնները բոլորը
միասին և իւրաքանչիւրն առանձին վերցրած՝ այն-
պէս հակիրճ կերպով են տարբերվում տղամարդու
հոգեւոր բնութիւնից, որ այս տարբերութիւնը վե-
րացնելու և կանանց մարդոց հաւասար, միատե-
սակ պարապմունքներ տալու բոլոր փորձերն ու
ջանքերը աղարդիւն եղան: Բայց և այնպէս այժմ
ոչ մի խելացի կին չի համաձայնիլ Ժ. Ժ. Բուսսոյի
այս կարծիքին. «Je ne refuse pas á une femme,
mais aux femmes les facultés de l'homme»*):
Մեր սեռին յատուկ կնոջ գործունեութեան շրջա-

*) «Ես հերքում եմ ոչ թէ մի որ և է կնոջ այ-
րական ունակութիւնները, այլ բոլոր կանանց ընդհան-
րապէս. Ժ. Ժ. Բուսսոյ:

նը իւր որոշ սահմաններն ունի, բայց և այնպէս նա մարդու գործունէութեան շրջանից պակաս ընդարձակ չէ: Կինը գործը կը ջանաւոր խլելու մարդուց իրեն յատուկ ասպարիզում տիրապետելու իրաւունքը. և մարդն էլ անկարող է հետեւելու կնոջը նորան պատկանելի իրէպական աշխարհը:

Ամենին իրենք: Կինը և մարդը հաւասար իրաւունք ունին. նոքա միտկերպ ընդունակ են իւրեանց ոյժերը զարգացնելու, և կոսկած չը կայ որ այն հեղինակը *), որի երեւակայութեան մէջ ծնունդ առաւ Իւլիայի պատկերը, մի կնոջ՝ որ զարգարուած էր զգացմունքի և բանականութեան բոլոր ձիւրքերով, իւր գրուածքով ուղեց ցոյց տալ ոչ թէ կնոջ ստորադրուած լինելը մարդուն, այլ նոցա բարոյական տարբերութիւնը:

Այն կարծիքը, որ յաճախ լսվում է կանանց բերանից, իբր թէ իրենք մարդոց հետ համեմատելով ստոր արարածներ են համարվում, թէ և իրական երևոյթների վրայ է հիմնուած, բայց և այնպէս այդ փաստերը սեռերի զանազակերպութիւնից են յառաջանում, և բացատրվում են միայն կնոջ պակասաւոր, թերի դաստիարակութեամբ: Կնոջ դաստիարակութեան որոշ յատկութիւնը, իբրև կեանքի համար պատրաստելու միջոցի,—սխալ հայեացք ունենալուցն է յառաջանում. բացի սորանից կարծում են, որ հոգու աստիճանաբար ու

հիմնական զարգացումը միայն մարդուն է յատուկ: Եւանդուն գործունէութեան, բարեխղճութեան և պարտականութեանց սրբութեամբ կատարելու պակասութիւնը, որ յաճախ ցոյց են տալիս կանայք, ամենեին չի հիմնվում նոցա մտաւոր ընդունակութեանց թուլութեան, կամ թէ իրենց յատուկ փոփոխամտութեան վրայ. այլ աւելի այն խորին համոզմունքի բացակայութեան, թէ իրենց վիճակուած է կեանքի մէջ որոշ կոչումն և որ նոցա երջանկութիւնն ու բարօրութիւնը կախուած է նորանից, թէ քնչպէս են այդ կոչումը կատարում:

Բնաւորութեան ընտիր յատկութիւններն անհրաժեշտ է արմատացնել ինչպէս մարդու, նոյնպէս և կնոջ մէջ. վասն զի հասարակական և ընտանեկան բարօրութիւնը երկու սեռի փոխադարձ համերաշխութեան վրայ է հիմնուած: Ընտանեկան և հասարակական կենցաղավարութիւնը նոյնքան են պահանջում կնոջից, որքան պետական և քաղաքական հանգամանքները մարդուց. և միայն այսպիսի հայեացք ունենալով կնոջ բնութեան վրայ, կարելի է նորա անկախ և լիակատար զարգացմանը նպաստել:

Բայց կարող է արդեօք այս հայեացքն արմատանալ այն հասարակութեան մէջ, ուրմարդուն ասում են. «Դու պէտք է աշխատես, կաշուեցդ դուրս գաս, ձգտես, ճանաչես կեանքի ողջ էութիւնն ու նշանակութիւնը». իսկ կնոջն ասում են. «Դու ստեղծուած ես քնքոյշ արարած լինելու,

*) Շէքսպիր. «Րոմէո և Զուլիէտա»:

տեղծական և թոյլ զգացումներով, դատարկ բաներով պարապելու, զուգուես, զարդարուես, մայրենի լեզուդ թողած, ֆրանսերէն լեզուով կոտորուես... «մի խօսքով, նորա գլխին կարդում են մեր հաճոյամով մայրերի ու վարժուհիների նորաձև իմաստակութեան բոլոր խրատները: Այս ուղղութիւնը ոչ միայն հասարակութեան բարձր շրջաններումն է տիրապետում, այլ մինչև անգամ ողջ միջին դասակարգը սնուած է այս ճիւղական անուշահոտ խրատներով և միայն չնչին բացառութիւն են կազմում այն մայրերը, որոնք գիտակցաբար նուիրվում են իրենց վսեմ կոչմանը և իրենց յանձն առած պարտաւորութիւնները սրբութեամբ կատարում, որով նոքա պատսպարվում են ժամանակակից նախապաշարմունքներից:

Տգիտութեան ու կոպիտ, կոշտացած բարուց ժամանակներն, այս դիպուածում, բոլորովին հակապատկեր են ներկայացնում: Սպարտացիք ստիպում էին օրիորդներին տղայոց հաւասար գինուորական կրթութեամբ և մարմնամարզական խաղերով պարապելու, որպէս զի ուժեղ և առողջ մայրերի սերունդ պատրաստեն. և այս լիովին համապատասխանում էր ազգի ոգուն, որ անընդհատ պատերազմների էր ենթարկուած և որ սովորել էր մարմնական ոյժն ու զօրութիւնը ամեն բանից վեր դասել: Մարմնու հետ ի միասին զարգանում էր կնոջ մէջ նա և բանականութեան ոյժը, ոչ թէ սրտի, այլ խոհեմութեան անվէհերութիւնը. այն-

պիսի ընտիր յատկութիւններ՝ որոնք նոցա պատուաւոր տեղ տուին պատմութեան մէջ:

Ներկայումս մենք չենք ցանկանում այդ խիստ, միակողմանի առաքինութիւններին դառնալ. մենք աւելի ենք ուզում. ներդաշնակութիւն ենք որոնում ոյժի և քնքշութեան, հոգու և մարմնու մէջ. միայն այնպիսի արարածներին մատչելի ներդաշնակութիւն, որոնք լի են զօրութեամբ և կենսական թարմութեամբ: Բայց այդպիսի արարածների զարգացումը միայն այնպիսի նախագծուած լուրջ դաստիարակութեամբ կարելի է ձեռք բերել, որպիսին արդէն մարդոցն է տրվում:

Կանանց մեծագոյն մասը չի սիրում և չի ճանաչում իւր բարձր կոչումը այն պատճառով միայն, որ այդ կոչումը շատ սակաւ է ըստ արժանւոյն լուսաբանվում: Անշնորհք և անընդունակ լինելով գործելու, նոքա ամեն բանի վրայ թեթեւ աչքով են նայում: Նոցա տկար տեսութիւնից ծածկուած է այն սրբութեան փայլը, որով պսակվում է պարտաւորութեան ճիշտ կատարելը: Այն ինչ մարդը մեծ մասամբ դեռ մատաղ հասակից արդէն գիտէ, որ ինքը պարտաւոր է որոշ կոչումն կատարելու. իսկ այն պատանիները, որոնք իւրեանց հասարակական դիրքով ազատ են այդպիսի պարտաւորութիւնից, սովորաբար թեթեւամիտ արարածներ են լինում, և կանանց նման անգործութեան մատնուած, թոյլ կեանք են անցուցանում: Այս ապացոյց է, որ կոչման ու գործունէութեան

գիտակցաբար ճանաչելը մարդու և կնոջ մէջ միահաւասար հարկաւոր աշխոյժ ու անկախութիւն է զարթեցնում: Եւ արդեօք ուրիշ թնչ աւելի յարմար կոչումն վայել է կնոջ, քան ընտանեկան պարտաւորութեանց սրբութեամբ կատարելը, բառիս բուն նշանակութեամբ. թնչ առաւել լաւ կոչումն վայել է նորան, քան մօր և դաստիարակչուհու սրբազան կոչումը:

Բայց ինչպէս ծաղիկը միայն իրան յատուկ հողի վրայ է իւր լիակատար զարգացմանն հասնում, այնպէս էլ օրիորդին տուած նպատակայարմար կրթութիւնը կարեւոր հողը պիտի նախապատրաստէր, որի վրայ կարողանար զարգանալ կանացիութեան իսկական ծաղիկը: Զուր կ'որոնէին նորան թեթեւամիտ վարդապետութեան անհիմն աւագի վրայ. ինչպէս մարդու, նոյնպէս և կնոջ դաստիարակութիւնը մի հիմնաքար պիտի ունենայ. այն է՝ «պարտաւորութեան խստութեան և կարեւորութեան գիտակցութիւնը»: Կնոջ ճշմարիտ և լիակատար կրթութիւնը շատ գոյաւոր գործ է. և իրօք շատ ուշ են սկսում այդ կրթութիւնը և շատ վաղ ընդհատում: Այդ պատճառաւ էլ զարմանալու չէ, որ աշխարհ են գալիս բազմաթիւ տհաս արարածներ, որոնք ոչ մի բանում օգտակար չեն կարող լինել: Նոցա խորթ է թէ հոգեւոր և թէ ընտանեկան աշխարհը, այն ինչ, սոյն երկու շրջանների միութեան մէջ է կայանում կնոջ կոչման բազմակողմանի զարգանալու հնարաւորութիւնը:

Սակայն բարոյական առաքինութեանց զարգացումը առանց մտաւոր կրթութեան անկարելի է. և թէպէտ ներկայումս շատ բան են ուսուցանում օրիորդներին, այնու ամենայնիւ նոցա ուսումը շատ թերի և պակասաւոր է, որովհետեւ այդ ուսուցումը կատարվում է ընդհատումներով և առանց խիստ յաջորդականութեան:

Մեզանում, Գերմանիայում, օրիորդները առաջ տարրական դպրոց են գնում, ապա մտնում են միջնակարգ դպրոց կամ մասնաւոր դասեր են առնում, և 15—16 տարեկան հասակում նոցա դաստիարակութիւնը հէնց այն ժամանակն է աւարտվում, երբ խելքը դեռ միայն նոր է հասունանում և ուսումն առաւել գրաւիչ է դառնում: Բաւական էր մի քանի աննշան տարիներ, որ այս տհաս ուղեղները նախկին օգիտութեան մէջ ընկնէին և այնուհետեւ նոցանից շատերը հազիւ կարող են յարմար առիթ գտնելով, կորցրածը վերադարձնելու: Եւ տղայոց ամենագլխաւոր գերազանցութիւնն օրիորդներից նորանումն է կայանում, որ առաջինները մինչև երիտասարդական հասակը հսկողութեան տակ են մնում և հաստատուն կարգապահութեան ենթարկվում: Հէնց սորանում, և ոչ թէ երեակայած բարձր ձիրքերումն է կայանում կրթութեան ասպարիզում նոցա ցոյց տուած աւելի մեծ ընդունակութիւնը: Ինչպէս դասական և ռէալական դպրոցները տղայոց տալիս են ընդհանուր կրթութիւն, ուսումնական սպարիզում կամ գործ-

նական կեանքում գործելու, հէնց դոյնպիսի հիմնարկութիւններ էլ հարկաւոր է օրիորդներէ համար հաստատել, ուր նոքա մինչև 18 տարեկան հասակը յաջորդաբար և անընդհատ մտաւոր կրթութիւն ստանային, որը նոցա իրաւունք կը տար իրօք կրթուած համարվելու:—Կանոնաւոր ուսուցման համար նշանակուած մինչև այդ ժամանակամիջոցը կնոջ խելքը կարող էր թէ ցանկալի ուղղութիւնն ստանալ, և թէ անկախ զարգացման ընդունակ դառնայ. սակայն այդ ուսուցումը չը պէտք է օրուայ բոլոր ժամերը խլէ, այլ պէտք է նոյնպէս միջոց տրուի և տնտեսական պարապմունքներին, չը վնասէ մարմնոյ զարգացմանը և չափազանց չը լարէ ոգեկան զօրութիւնները: Ներկայումս մենք չենք կարող երեւակայել մի կին, բառիս բռննշանակութեամբ, առանց մտաւոր կրթութեան, որ նորա միակ պատուարն է իւր սեռի թուլութիւնների դէմ, — որը իւր անգործութեամբ արտաքին պչրանքին անձնատուր եղած, պարզ ապացուցանում չը լինէր, թէ իւր համար դեռ ևս ճշմարիտ կրթութիւն չը կայ: Ի՞նչ օգուտ կարելի է սպասել այս մանուկներից, որոնք դպրոցից շտապում են կեանքի ապարէզը մտնելու, գիտակցաբար չը նախազգալով մինչև անգամ ո՛չ վսեմ կոչումն, և ո՛չ զօրեղ, որոշ ձգտումն: Նոցանից շատ քիչն են երբեմն օրինաւոր մայր և խոհեմ կին դառնում: Պարահանդէսների ու խնճուղքների փայլից շլացած, յայտնվում են նոքա դահլիճներում

շքեղ զարդարուած և անուշահոտ իւղերով օծած. բայց շատ սակաւ է թագնվում դոցանում բարի և հաստատական սիրտ և վեհ հոգի, որ այնքան կարեւոր է կնոջ համար: Ուրախութեամբ և դիւրութեամբ են սահում մի քանի արագաթուիչ, փայլուն տարիներ. բայց տեսարանը պէտք է փոխուի և ահա անողոք իրականութիւնը բաղխում է դուռը: Արդեօք նոցանից շատերը նախապատրաստուած կը լինին մաքառելու դորա դէմ, և արդեօք շատերի ոյժերից վեր չեն լինի նորա արդարացի պահանջները: Ամուսնական կամ թէ մի այլ կեանք է սպասում այս ուրախ, անհոգ արարածներին, միւսնոյն է. — բայց դոցանից միայն նոքա կը հասնեն կեանքի նպատակին, ումն որ կրթութիւնը միջոց է տուել հասնելու: Բայց եթէ նոյն իսկ կրթութիւնը պակասաւոր էր, վայր ի վերոյ և միակողմանի, ապա ուրեմն նա չէր կարող յիշեալ ընտիր յատկութիւնները իւր սանուհիներին աւանդել: Գեղաժպիտ մանուկներ: Մենք ամենևին չենք ուզում ձեր ուրախութիւնը խլել ձեզանից. զարդարեցէք ձեր մազերը վարդերով և պաճուճուեցէք հրեշտակային հանդերձներով. բայց տայ Աստուած, որ այդ հանդերձների գեղեցիկ ծալքերի տակ պահած ունենայիք մտքի և ողջախոհութեան անփոխարինելի զրահը:

Բ.

ԲԱՐՈՐՈՒԹԻՒՆԸ ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՄԷՋՆ Է:

Ամենքի համար բուսական գործ կայ:—

Գործունէութիւնը, աշխատանքն է այն դիւ-
թական գործութիւնը, որ պէտք է ազատէ կնոջը
ծուլութիւնից, աւելորդ հաճոյամոլութիւնից, թե-
թեամտութիւնից և աշխարհային սնտոի բաւակա-
նութիւնների հրապոյրից: Զարգացման ինչ բարձր
աստիճանին էլ չը հասնէր կիներ, ինչպիսի լու-
սաւորեալ շրջանում չը գտնուէր նա, թող աշխա-
տանքը սրբազան պարտաւորութիւն լինի նորա հա-
մար: Թող բոլոր կանայք ոգևորուեն այն համոզ-
մունքով, որ իրենք աշխարհային ահագին շղթայի
մի օղակը լինելով, պէտք է գործեն և դէպ յառա-
ջադիմութիւն ձգտեն, և որ նոցանից ոչ մէկին
վայել չէ ձեռնթափ բաժանուիլ կեանքից: Այսու-
հետև թող ամենագեղեցիկ կանայքն էլ մասնակցեն
կրթութեան վսեմ գործին, նորա յառաջադիմու-
թեան նուիրուած գործունէութեան, նորա իրական
կատարելագործութեան և մարդասիրութեան: Թող
այլ ևս չ'ասեն. «Ես տղամարդ չեմ, ես թիչ պէտք
է անեմ»: Կնոջ ձեռքը, սիրտը և միտքը ամենու-
րեք գործունէութեան ասպարէզ կը գտնեն: Սորա
համար բաւական է միայն կարևոր ունակութիւնը
ձեռք բերել: Իսկ առ այժմ, մեծ մասամբ, կնոջ
ձեռքը թոյլ և անզօր է. միտքը մոլորութեամբ

նախապաշարուած, իսկ սիրտը փոքրօգի և զգա-
ցումներով աղքատ:

Մարդու գործունէութիւնը արտաքին հանգա-
մանքներով է պայմանաւորվում. կնոջ գործունէու-
թիւնը միայն ներքին դրդմամբ կը զարգանայ: Ներ-
քին գրգիռների պակասութիւն չը կայ, այլ շատ
անգամ միայն հմուտ ղեկավարող ձեռք է պակա-
սում: Բայց որովհետև շատ կանայք հազիւ հազ
են ապրում և մինչև անգամ իւրեանց արեան քր-
տինքով էլ չեն կարողանում օրական պարէնը
հայթհայթել, հէնց այդ պատճառաւ էլ նոքա
պէտք է գործունէութեան վրայ նայեն, իբրև ի-
րենց կամաւ յանձն առած մի բարոյական պար-
տաւորութեան կատարման վրայ: Ի՞նչպէս կը ցան-
կայի ես, որ իմ ձայնս հասնէր և այնտեղ, ուր
գեղիւթիւնը, շուշուրիւնը և հաճոյամոլութիւ-
նը որորվում են թաւշեայ գահոյքների ու բար-
ձերի վրայ: Թող շուշլ, հաճոյամոլ և մեծամիտ
կանայք լսէին համեստ հրաւերս. «Աշխատենք և
գործենք հասարակաց բարօրութեան համար»: Այս
նոցա աւելի հարկաւոր է, քան թէ մի ուրիշի: Այ-
նուհետև կնոջ արժանաւորութիւնն ու իսկական
հպարտութիւնը կը զարթնէին նորանում, կը թար-
մացնէին նորա սիրտն ու միտքը և կը փարատէին
նորա ոգեկան տանջանքներն ու երևակայական հի-
ւանդութիւնները, որոնք լոկ միայն ծուլութեան
և անգործութեան ծնունդ են: Միայն սերտ բա-
րեկամական, հոգևոր և իրական գործունէութիւ-

նը մարդու կեանքին կատարելութիւն ու կանոնաւորութիւն է տալիս: Այդպիսի կատարելութեան հասած կինը՝ օրինակելի արարած կը լինի: Ահատութիւնը, հոգւոյ վրդովմունքը, երեւակայական հիւանդութիւնները, ամենասրբազան պարտականութեանց արհամարհելը, — այս բոլոր չարիքները հեռու կը լինեն կնոջից, երբ նա աշխատութիւնը սրբազան զոհ համարելով, կը նուիրէ իւր անձը Աստուծոյ պաշտամունքին: Ինքնագոհութեան բարերար հանճարը, բարեկամին սիրելը, ուրախութիւնն ու հոգւոյ անդորրութիւնը կը պարզեն նորան գեղեցկութիւն, սքանչելի հրապուր, և կուղեկցեն նորան մինչև խորին ծերութիւնը, լինի նա կուսական վիճակում, թէ ամուսնական կեանքում:

Բայց ի՞նչ տխուր տեսարան է ներկայացնում մեզ այն ընտանիքը, ուր կինը չի ճանաչում իւր պարտաւորութիւնները, այլ ծառայում է լոկ միայն բաւականութեանց և հաճոյամոլութեանց ծարաւը յագեցնելու, և մի միայն իւր ամենաչնչին, մանրակրկիտ բաղձանքներն իրագործելու:

Լաւ չէ և պառաւոդ օրիորդի պատկերը, որը մարող երիտասարդութեան միջոցին, կանգնած է ձեռքերը ծալած, մռայլ հայեացքով, չը գիտենալով թէ ի՞նչ անէ, չունենալով մի ուրիշ ապաստարան, քան այն աշխարհային հասարակութիւնը, ուր նա արդէն աւելորդ է համարվում, և ուր նորան այլ ևս չեն շողոքորթում, փայփայում և ող-

ջագուրում: Առաջինը իւր հարագատ ընտանեաց առաջն է յանցաւոր, վերջինս՝ — ամբողջ հասարակութեան և մանաւանդ իւր առաջ:

Աստուած օգնական է մեր գործունէութեան: Սկսենք աշխատել եռանդով, հաւատով և սիրով: — Աշխատանքը զրաւիչ է. մարմնական ոյժերը զարգացնելով և մեր մտաւոր պաշարը հարստացնելով, նա կը փրկէ մեզ անբարոյականացնող ախտերից:

Գ.

ՄԻՋԻՆ ԴԱՍԱԿԱՐԳԻ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԻՆ
ՀԱՄԱՊԱՏԱՍԻԱՆ ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ:

Ամեն ազգերում, ինչ աստիճանի լուսաւորութեան վրայ էլ չը գտնուէին նոքա, կանայք ամենուրեք զբաղուած են տնային տնտեսութեան մանրակրկիտ և աւօրեայ հոգսերով, մինչդեռ աւելի ծանր և դժուարակիր աշխատանքները տղամարդոց բաժին են լինում: Այս կարգը բնական է և չի կարող փոխուիլ: Որ մարդը տանը կերակուր եփէր կամ կար անէր, իսկ կինը դատաւոր լինէր կամ քարոզներ կարդար, այդ լոկ ցնորք է: Կնոջը տնտեսութիւնից հեռացնելով, կը նշանակէ, հանել նորան իրեն յատուկ գործունէութեան շրջանից և մի այնպիսի ասպարիզի վրայ ձգել նորան, ուր մի առժամանակ գուցէ նա կարողանար գործել, բայց իշ-

լսել այդ ասպարիզի վրայ, երբէք չէր կարող: Միայն խաղաղ, ընտանեկան կեանքի սահմաններում կարող է կնոջ հոգին ասպահով և ազատ զարգանալ: Ընտանեկան օճախը, ուր վառվում է սրբազան հուրը, կնոջ պարտականութիւնները ճանաչելու գիտակցութեամբ տոգորուած, և այն ախորժանօք համեմած, որպիսին միշտ գգում ենք ազնիւ աշխատանքից յետոյ, — ահա կնոջ գործունէութեան ասպարէզը: Այս է պահանջում նորա բնութիւնը: Տնտեսական հոգսերը չը պէտք է միայն ծառաներին թողնել. թող և ընտանեաց մայրն ու նորա գուտարները ամենի վրայ արթուն հսկողութիւն ունենան, ամեն ինչ իւրեանց ձեռքով ուղղեն:

Կասկած չը կայ, որ մեր ընտանեկան կեանքը օրէցօր առաւել ու առաւել նուազ բաւականութիւն է տալիս: Կանանց յարատեւ աճող կարիքներին ու պահանջների շնորհիւ, շատ մարդոց համար սեփական ընտանիք հաստատելը համարեաւ անհնար է լինում: Այս տխուր երևոյթի պատճառը ակնբեր է. մարդոց այդ վհատութիւնը և անբաւականութիւնը յառաջանում է գլխաւորապէս կանանց դէպ աշխարհային բաւականութիւններն ունեցած չափազանց սիրուց և իրենց ընտանեկան պարտաւորութիւնները կատարելու անընդունակութիւնից: Հասարակութեան այդ տարտամ գրութիւնը ամենուրեք հարց է ծնեցնում. «Ապա ուրեմն ինչո՞ւն է կայանում կնոջ կոչումը. մտքի զարգացման, թէ լոկ տնտեսական հոգսերի ու աշխա-

տանքների մէջ: Ապարդիւն վիճաբանութիւն: Միայն այդ երկու տարրերի համերաշխութիւնը կարող է նպաստել կնոջ բնաւորութեան զարգացմանը. նորան չէ տուած մի առանձին մտաւոր խորագննութիւն, բայց նա ընդունակ է իդէալական կեանք յառաջացնել և բարօրութիւն պահպանել այն ասպարիզի վրայ, ուր բացառապէս ինքն է իշխում: Եւ իրօք նա ձեռք է բերում այդպիսի ազդեցութիւն գործնականապէս, որի անհրաժեշտ կարեւորութեանը վկայում են նորա բանականութիւնը և պարտքը: Այս խօսքիս կանայք կը պատասխանեն. «Ամենեւին ոչ. մեր ամենազլխաւոր պարտաւորութիւնն այն չէ, որ լոկ միայն կերակուր եփենք, կար անենք, տուեն աւելենք: Մենք ցանկանում ենք աւելի մեծ նշանակութիւն ունենալ, մարդոց պէս, մենք էլ ուզում ենք գիտութեամբ և արուեստներով պարապել»: Այս պահանջը միակողմանի, անխոհեմ և անբարեխիղճ է: Կինը ինչպէս և մարդը, ունի իւր պարտաւորութեանց որոշ շրջանը, ունի իւր վսեմ կոչումը, և միայն այդ կոչմանը ծառայելով, նա իրաւունք ունի կեանքի մէջ բաւականութիւններ պահանջել:

Այո, կինը տղամարդուն հաւասար իրաւունք ունի ամեն տեսակ հոգեկան բաւականութեանց համար, բայց նոյնպէս հաւասարաչափ պարտաւոր է և ամեն օր աշխատելու: Ո՞վ մատնանիշ կանէ ինձ մի որ և է անհատի հոգեկան գործունէութեան վրայ, որ նախապէս չը ստիպէր նորան բազմա-

Թիւ նիւթական արգելառիթների յաղթելու, մինչև որ սիրտ մաշող ձևականութիւնից կ'ազատուէր: Ո՛րքան մանրակրկիտ դժուարութեանց պէտք է յաղթէ նկարիչը վրձինով, գրչով կամ փորագրելով աշխատելիս: Ո՛րքան տաղտկալի, ամենայն օր կրկնուող վէճերի և բանակութիւնների պէտք է համբերեն բժիկները, ուսուցիչներն ու աստիճանաւորները: Մէթէ մեր կեանքը յարատև կուի չէ նիւթի յետ. և քնչ իրաւունք ունի կինը պահանջելու, որ միայն իրան ազատ կացուցանէին այս կովից: Ի՞նչ պէս կարող է նա բոլորովին հրաժարուիլ այն արուեստական պարտաւորութիւնները կատարելուց, որ դրվում են նորա վրայ մարդու կենսական պահանջները բաւականացնելու կարեւորութեամբ: Մտածող մարդը ենթարկվում է բնութեան մեքենայական օրէնքներին, ընդամին պահպանելով հոգևոյ անկախութիւնը. յիմարը յանդիմանում և կշտամբում է նիւթականութիւնը, արհամարհում է նորան, իսկ ինքը առաւել ու առաւել հպատակում է նորան: Ոչոք մինչև ցայժմս առանց պատժուելու չի արհամարհել Փիղիքական ոյժերն ու պահանջները: Նոքա անողոք, սաստիկ վրիժառու են. բայց նոցա կարելի է գերակշռել, մեղմել նոցա, հետազօտելով նիւթական աշխարհի անխուսափելի պայմանները և իմաստուն կենցաղավարութեամբ կարիքներին վերջ տալով: Ահա սորանումն է կայանում հոգևոյ յաւիտենական, ճշմարիտ յաղթանակը: Եթէ կինը այս տեսակէտից քննէր իւր ամենօրեայ

պարտաւորութիւնները, նորա այնպէս անտանելի չէին երևալ նորան: Կատարականութիւնը միշտ աչքի առաջ պիտի ունենայ կնոջ այսպիսի նշանակութիւնը և միջոց տայ նորան դժուարութեանց յաղթելու: Բացի այն ամենը լրիւ գիտենալուց և կարողանալուց, ինչ որ իրօք կնոջից կարելի էր պահանջել ընտանիքում, դարձեալ կայ մի ուրիշ միջոց: Ձենք կամենում, բայց պէտք է խոստովանել, որ եթէ անհրաժեշտ կարևոր լինէր ընտրել մէկն ու մէկը. այսինքն՝ կնոջ մտաւոր կամ տնտեսական զարգացումը, որից պիտի կախումն ունենար ընտանեաց վիճակը, մենք անպայման վերջինը կընտրէինք. խելքը նսեմանում է ամենօրեայ հոգսերի ու նեղութեանց մէջ, եթէ իմաստուն ղեկավարող ձեռքը չի հեռացնիլ դոցա: Իսկ մաքուր և հիւրընկալ տնտեսութիւնը այն առաւելութիւնն ունի, որ գոնէ արտաքուստ թափանցում է նորա մէջ բանականութեան լոյսը: Մտաւոր զարգացումը միայն նիւթական բաւականութեան ժամանակ հնարաւոր է: Միջին կարողութիւն ունեցող օրիորդին, սոսկ գործնական տեսակէտից նայելով, աւելի կարևոր է ուսումնասիրել ընտանեկան զբաղմունքները, քան դաշնակի վրայ նուագել. առաւել լաւ է կերակուր եփել սովորել, քան թէ օտար լեզուներով խօսել. շապիկներ կարել, քան թէ ամենանուրբ գործուածքներ պատրաստել:

Բայց յուսով ենք, որ այդպիսի բացառական

ընտրութիւնը մտաւոր կրթութեան և կամ տնտեսական ուսումնասիրութեան, ներկայումս այլեւս կարեւոր չէ: Երկու՝ ըստ երեւութին թշնամական հոգեւոր և ֆիզիքական տարրերը կարող են անգործութեամբ զետեղուել կնոջ մէջ, որին վիճակուած է ամենօրեայ կեանքի զարգը լինելու: Այս միաւորութեան հնարաւորութիւնը աներկբայ է: Կային և կան այս աստիճանի զարգացման հասած կանայք, իսկ ինչ հնարաւոր է մի քանիսի համար, նոյնը մատչելի կը լինի նա և շատերին, գուցէ և ամենին:

Տուէք աղջկան հասկացող մայր կամ դաստիարակչուհի, որ ինքը հիմնաւորապէս գիտենար այն, ինչ ուրիշին պէտք է ուսուցանի և կարող է իբրեւ լաւ օրինակ համարուել. ուսուցէք աղջկան և այն պարտաւորութիւն համարել, ինչ մինչև ցայժմ դատարկ բան էր կարծում: Աւելացրէք նորան մի քանի տարի հանգիստ զարգացման համար: Մի դարձնէք 15 կամ 16 տարեկան մանկանը աշխարհասէր տիկին, ժամանակ տուէք նորան մտաւորապէս և գործնականապէս կրթութեան որոշ աստիճանի վրայ կանգնելու.— և դուք նպատակին հասած կը լինիք:

«Մարդս պատրաստի աշխարհ է մտնում, բայց հարկաւոր է նորա ճանապարհները գտնել» ասում է Բախտը: Ահա այս է կրթութեան խնդիրը: Յոյց տուէք օրիորդին ճանապարհը, տուէք նորա բնութեանը կանոնաւոր ուղղութիւն, նորա խելքին

հաստատուն հիմունք, և նա անվտանգ և հանգիստ իւր ճանապարհով կընթանայ, ինչպէս բնութիւնը իւր գործարանական զարգացման մէջ: Թո՛ղ իւրաքանչիւր օրիորդ գիտենայ, որ նա պէտք է ալբուքէնի պէս ուսանի տնտեսական բոլոր զբաղմունքներն ու աշխատանքները, որ նա մարդու չի գնալ, մինչև որ չը սովորի այն պարտականութեանց կատարելը՝ որոնց դրել է նորա վրայ նոյն իսկ բնութիւնը, և կը տեսնէք, որ նա կամաւ և յօժարութեամբ ենթարկուած է ամենի համար այդ ընդհանուր կանոնին:

Սակայն սորանից չէ հետեւում, որ բոլոր կանայք միակերպ պէտք է դաստիարակուած լինին: Հակումները, տաղանդները, հանգամանքները անշուշտ ապագայ զարգացման ժամանակ առաջ կերթան, և առաջուայ պէս կը գտնուին այնպիսի կանայք, որոնք սիրով և յօժարութեամբ կը նուիրուեն տնտեսական պարտաւորութիւններին, մինչդեռ ուրիշները կը ձգտեն դէպի մտաւոր պարասյւմունքները, բայց ուսումնական տարիներում իւրաքանչիւր օրիորդի պէտք է տալ թէ տեսական և թէ գործնական կրթութիւն. «Այն նպատակը՝ որին կամենում ենք հասնել, կնոջ արտաքին և ներքին անկախութիւնն է, և կայանում է իւր պարտականութիւնները գիտակցաբար ճանաչելու և կատարելու մէջ»: Հէնց որ այս նպատակին կը հասնենք և կը հասկացնենք նորան իւր գոյութեան

նպատակը, այն ժամանակ շնորհալի կինը ամեն տեսակ միջոցներ ձեռին կռնենայ առօրեայ կեանքի դէմ մաքառելու և երբէք զեղիութեան զոհ չի դառնալ. իսկ այն կինը՝ որ աւելի գործնական ուղղութիւն ունի, զգալով ընտանեաց հոգեկան պէտքերը, և մանաւանդ որ կրթութեան ժամանակ ստացել էր նոցա բաւականացնելու միջոցները, երբէք չի ստորանալ մինչ այն աստիճան միակողմանի, մանրակրկիտ ուղղութեանը, որ ամենամեծ նեղութիւնն է նորա բոլոր շրջապատողների համար:

Շատերը կարծում են, որ տնտեսութիւնը ամուսնանալուց յետոյ էլ կարելի է սովորել: Բայց այն ժամանակ ռւմինց սովորել. ինչպէս ձեռք բերել ողջ տունը կառավարելու կարողութիւնը: Ամեն գործ պէտք է ուսումնասիրել, նորանում պէտք է վարժուել: Կասեն, թէ սորա համար սպասաւորներ կան»: Բայց պէտք է ասել, որ լոկ միայն սպասաւորներին թողնուած տնտեսութիւնը միշտ անտէր է լինում: Եթէ խոհարարը կարողանում է լաւ կեցակուր եփել՝ սեղանն էլ ընտիր է լինում. եթէ նա մաքուր է և կարգ ու կանոն է սիրում, սոցա հետքերը ամբողջ տանը նկատելի կը լինին: Բայց քնչ կը լինի հակառակ դիպուածում, երբ սպասաւորները, ինչպէս սովորաբար լինում է, չը գիտեն իրենց գործը, կամ գիտենալ չեն ուզում: Ուր էլ գտնուի այն ժամանակ մի զօրեղ ձեռք. որ կարողանար կառավարել տունը: Իրաւ է, տանտի-

կինը եթէ միջոց ունի, չը պէտք է ամեն բան ինքը շինի, ամեն բանում խառնուի. ընդհակառակն՝ նորա գործն է որոշել պարապմունքները, ուղղութիւն տալ նոցա, և որ գլխաւորն է, հետեւել, որ ամեն ինչ կանոնաւոր և ժամանակին կատարուէր: Բայց սորա համար նա պէտք է պատրաստուած լինի, գիտենայ աշխատել, հասկանայ տնտեսութեան ողջ կազմուածքը և չը սովորի միայն այն ժամանակ, երբ արդէն հասելէ կարիքի, անկարգութեան ըրպէն: Իւրաքանչիւր օրիորդ պէտք է գիտենայ այդ և այնուհետև նորան դիւրին կը լինի ալահովել ընտանեկան բարօրութիւնը: Այդ բարօրութիւնը պահպանվում է կարգով, մաքրասիրութեամբ, խնայողութեամբ և զբաղմունքների ու ժամանակի կանոնաւոր որոշմամբ. ուր այս նեցուկներից մինը պակասում է, այնտեղ չը կայ ընտանեկան բարօրութիւն, իսկ այս ամենօգտակար յատկութեան շնորհիւ, տնտեսութիւնը մի կազմակերպուած ամբողջութիւն է ներկայացնում, առանց զանազանելու, թէ նա յարգեայ տանիքի տակն է, թէ շքեղ պալատներում:

Արժանաւոր, խելացի մայրը, որ անձամբ կարող է ուսուցանել որդւոցը տնտեսական պարապմունքներ, լոկ միայն իւր ներկայութեամբ հաւածում է ամեն միտք, թէ այս պարապմունքներն անպիտան և ստոր են. ինչ կը վերաբերի սպասաւորների հետ ունեցած անխուսափելի պատահարներին, օրիորդի մտաւոր զարգացումը և նորա զբա-

ցումներին նրբութիւնը լիովին բաւական են լետ պահելու նորան աւելորդ հպարտութիւնից և հրամաններից. ընդ նմին, սպասաւորների հետ վարուելը և այլ ամեն բան նոյնպէս ուսումնասիրելու առարկայ պէտք է լինի:

Միթէ կարելի է անպիտան համարել այն պարապմունքը, որ տանում է դէպի ամենագեղեցիկ նպատակ: Մենք ամենեւին չենք պահանջում, որ օրէորդը անձամբ ընտելանար ամենակոպիտ աշխատանքներին, որոնց նա կարող է սպասաւորին կատարել տալ: Բայց ընտանեկան ամենակարեւոր, ամենադժուար պարապմունքները չեն կարող ստոր համարուիլ մինչև անգամ և ամենաքնքոյշ ձեռքերի համար: Միթէ ստոր է համարվում քանդակագործի աշխատանքը, որ պէտք է ամենադժուար նախապատրաստութեանց օգնութեամբ միմեանց հետ դասաւորէ մարմարիօնի կտորները ամենաչքնաղ գեղարուեստական արդիւնք արտադրելու համար:

Հասարակ արուեստական դժուարութեանց յաղթել պահանջող օրէնքը կրկնվում է մարդկային ամեն տեսակ զբաղմունքների ժամանակ թէ մեծի և թէ փոքրի. այդ օրէնքին ենթարկվում է տնտեսական պարտաւորութեանց կատարելը, և լաւ կազմակերպուած տնտեսութիւնը նոյնպէս արուեստի արդիւնք է, ինչպէս և մարմարիօնէ արձանը, պատկերը կամ ներդաշնակ մեղեդին: Բայց տուն կառավարելու հմտութիւնը դիւրութեամբ չի ձեռք բեր-

վում. ընդհակառակն, դժուար համար պէտք է պատրաստուել և գործ դնել բաւականաչափ բարի կամք, պէտք է ծանօթ լինել իսկական պահանջներին, մանաւանդ որ սովորական աշխարհային նիստ ու կացը ապարդիւն է լինում ընտանիքում և խոհանոցում: Եւ որովհետեւ ոչ միայն թեթեւամիտ, այլ և ամենախոհեմ կանայքն անգամ ցանկունում են ամուսնանալ, այդ պատճառաւ նոքա էլ, առանց բացառութեան, պէտք է ձեռք բերեն տնտեսագիտական անհրաժեշտ ուսումը:

Ամենաշնորհալի կանայք միայն այն պատճառաւ չեն տանում առօրեայ իրականութիւնը, որ ինքեանք դժուար համար շատ քիչ են պատրաստուած: Ոչ մի կին չը պէտք է ամաչի միքենական աշխատանքից, հէնց այն պատճառաւ, որ իրեն սեռի բաժինն է կեանքի բոլոր տնտեսական կողմը. մտաւորապէս կրթուելով, նա միայն այլապէս է նայում արտաքին առարկաներին, քան թէ կարող էր այս անել խեղճ աղախինը, որին, իրեն ծանր և թշուառ կեանքում չը վիճակուեցաւ կարգ, կանոն և մաքրութիւն սովորել, այն մտքով՝ ինչպէս մենք հասկանում ենք:

Այսպէս և ամենակրթեալ ու խելօք կինը մի թէ երբեմնապէս չ'ունի ներքին յուսահատական բոլէներ. արգեօք նորա սիրտը միշտ բաւականութիւն է ստանում նորանով, ինչ նորա ինքնասիրութիւնը և փառամոլութիւնը շոյում է: Ո՛չ. նորա կեանքում լինում են և հոգեկան դժգոհութեանց

րոպէներ, երբ նա էլ միտթարութիւն է գտնում մեքենական զբաղմունքների մէջ, աչքի առաջ ունենալով իւր գործունէութեան ճշմարիտ և օգտակար արդիւնքը: Այդ գործունէութեանը նայելով, նա կարող է ինքն իրան ասել. եթէ ես չեմ էլ հասնում իմ ամենընտիր, վսեմ ձգտումներին, գոնէ հնարաւոր է լինում շրջապատել ինձ բաւականութեամբ և ուրախացնել մերձականներին:

Այո՛, կանայք. ձեր տնտեսական պարտաւորութիւնների մէջն է այն զօրութեան աղբիւրը, որից զրկուած է մարդը, որին այգպէս յաճախ նախանձում էք: Չը յաջողուեցան նորա ձգտումները, և ահա կանգնած է նա կոր ի գլուխ, յուսահատ, ամենից թողնուած. նորա գործունէութեան մէջ կենդանացած են նորա բոլոր գիտութիւնն ու ընդունակութիւնները: Իսկ ձեզ մնում է տանը խաղաղ, անդորր և հանգիստ ասպարէզ, ուր դուք վերադառնում էք ամենածանր փորձութիւններից լետուի և ուր միշտ կարող էք գործել աներկբայելի արդեամբ: Խելքը վերածնում է ամենահանգիստ տնտեսական զբաղմունքների մէջ, և այն, ինչ դուք համարում էք ստոր պարապմունք, վերադարձնումէ ձեզ կորցրած ոյժը, այն հսկայի նման, որ առաւել և առաւել հզօրանում էր լոկ հայրենական երկրին մերձենալով:

Դ

Ձ Ե Ռ Ա Գ Ո Ր Ծ.

Հոմերոսի ժամանակները ամենաբարձր յարգանաց առարկան էր ճախարակի և ասղան ճարպիկ գործածելը: Այժմ արդիւնագործութիւնը այնքան դիւրացրեց մեր կանանց գործը, որ նոքա այլ ևս կարիք չունին Յունաստանի և հին Գերմանիոյ կանանց նման ճախարակի առջև նստած իրենց ընտանեաց ողջ հանդերձեղէնը պատրաստել: Մեր ժամանակ ձեռագործները կորցրին այն մեծ նշանակութիւնը, որ ունէին մեզանից առաջ, երբ ինքեանք թագուհիները, նախիշտներով շրջապատուած, պարապում էին ձեռագործով իրենց ամենաանհրաժեշտ պիտուքները լրացնելու համար: Բայց և այժմ էլ մենք չենք կարող առանց ձեռագործի բաւականալ, որով, Յոյների ասելուն պէս, հպարտանում էր նոյն իսկ Պալլադան: Ձեռագործը անպայման կանանց ուսանելի առարկայից շարքը պիտի մտնէ, գործնական պարապմունքների ամենանշանաւոր մասը կազմէ և իւրաքանչիւր օրիորդ պէտք է իմանայ: Այն տանտիկիներ, որ կար անել չը գիտէ, չի կատարում իւր պարտականութիւնները, ինչպէս և նա, որ հասկացողութիւն չունի կերակրի և ուրիշ տնտեսական գործերի մասին: Լոկ միայն նուրբ ձեռագործների մէջ վարժուելը անօգուտ է. աւելի կարևոր է գիտենալ այն բաները,

որոնք առօրեայ պահանջները լրացնում են: Կինը այն ժամանակ աւելի կախումն ունի ուրիշներից, երբ ինքը չի կարողանում իւր զարդարանքներով զբաղուիլ և չի կարողանում ամենահասարակ ցանկութիւնները կատարել, որոնք ծագում են նորա գէպի գեղեցիկ զգեստներն ունեցած սիրուց: Շատ տիկնայք և օրիորդներ չեն կարող դորա համար աշխատող ձեռքեր վարձել. անհամեմատ բազմութիւ են այնպիսիք, որոնք պէտք է իրանք իրանց համար զգեստներ պատրաստեն և առ հասարակ առախորժ է տեսնել այնպիսի կնոջ, որ չի կարող ասեղ գործածել: Անվիճելի է, որ կանայք առանձին տաղանդ ունին գէպի ձեռագործը, և այս պարագայում թէ և արհեստների ամենաստոր կարգին է պատկանում, բայց իւր տեսակում կարող է ամենամեծ նրբութեան հասնել. այս պատճառաւ էլ ոչ մի կին, որ ձգտում է հիմնաւոր, բազմակողմանի կրթութիւն ձեռք բերելու, չը պէտք է արհամարհէ ձեռագործով պարագելը: Բայց հարկաւոր չէ սկզբում սաստիկ նուրբ ձեռագործներով զբաղուիլ, նախ քան օրիորդը կարողանար կատարելապէս սովորել կարել և գործել. իսկ ով արդէն սովորել է այս, նա դիւրութեամբ կը սովորի և ձեռագործի բոլոր մնացած տեսակները: Ջանասէր օրիորդը լաւ վերահայեցողութեան և ղեկավարութեան շնորհիւ այս դիպուածում կը լաղթէ բոլոր դժուարութեանց, դեռ մինչև այն հասակը, երբ ֆիզիքական ոյժերի զարգանալուն պէս, նորա հա-

մար աւելի դժուար տնտեսական գործով զբաղուելու ժամանակ կը գայ:

Սակայն ձեռագործը այնքան յատուկ է կանացի բնութեան, որ յիշաւի կանայք մեծ մասամբ մի առանձին յօժարութեամբ են պարտաւորւում նորանով: Գործելը երբեմն տրամադրում է կանանց մինչև անգամ մի փոքր գէպի ցնորական երևակայութիւն. երբեմն էլ սառնասրտութիւն է ծնեցնում գէպի աւելի լուրջ և դժուար պարագայները: Այս պատճառաւ էլ գործելը միայն յայտնի սահմաններում օգտակար է և յարգանաց արժանի: Բայց վայ այն կանանց, որոնք միայն իրանց կար ու գործելը գիտեն և ամեն ինչ մոռանում են գուլպայի համար: Աստուած ազատէ այն տեսակ կնոջ աշխատասիրութիւնից, որ միայն հոգում է ահագին կար և գործուածներ պատրաստելու, կարծես թէ կարի մեքենան չէր կարող նոյնը աւելի աժան և աւելի գեղեցիկ կատարել: Ինչո՞ւ պարագել նորանով, ինչ գործարաններն են արտադրում: Բայց օգտակար է բաւականաչափ կարել իմանալ, և մանաւանդ շորեր ձել: Իսկ գուլպաներ ու վերմակներ գործելը աւելի լաւ է պառուսներին թողնել: Այդ զբաղմունքները նոցա տկար աչքերին և յոգնած ձեռքերին առաւել վայելուչ են:

Բաւական օգտակար հետեւանքների կը հասնէին, եթէ այն ժամանակը որ այժմ զոհուած է ապարդիւն ձեռագործների համար, գործադրուէր մտաւոր ընդունակութեանց կատարելագործութեան,

նուրբ արուեստների ուսումնասիրութեան և յատկապէս տնտեսական պարապմունքների համար. լոկ միայն դէպի մեքենական զբաղմունքներն ունեցած կրքի համար, որոնց մէջ մի առանձին կարիք չը կայ, յանցանք է խլել մտաւոր զարգացման համար անհրաժեշտ ժամանակը: Եթէ միայն օրիորդները ձգտէին դէպի աւելի բարձր և վսեմը, չ'արհամարհելով ընդ նմին և հասարակ բաները, այն ժամանակ հաւաստի ենք, որ չէինք տեսնիլ նոցա այն մեռցնող և տխուր գործը կատարելիս, որոնք միւս բոլոր մեքենական պարապմունքներից աւելի տաղտակացնում են մահացու տիրութեամբ:

Խօսքը ամփոփելով, չի կարելի չը լիջել և այն բարերար ազդեցութիւնը, որ բարոյապէս և մտաւորապէս ունի կանանց վրայ նոցա գործնական պարապմունքների կատարելը: Եթէ նոքա լաւ ուղղութիւն են ստացած, մեքենական զբաղմունքներով զարգանում է նոցանում պարզ և կանոնաւոր դատողութիւնը, մինչև անգամ սրամտութիւն: Կերակուր եփելը պահանջում է բաւականին ճարպիկութիւն, հնարագիտութիւն և համբերութիւն. առանց հաշիւ ոչ մի կերակուր չի յաջողուիլ եփելու: Շատ տաղանդաւոր կանանց բարկացկոտութիւնը և անկարգութիւնը առաջ է գալիս հէնց նորանից, որ նոքա սովոր չեն հանգիստ սրտով սկսել գործը, համբերութեամբ շարունակել և աւարտելուն սպասել:—Ճշմարիտ որ այն մատենագրութիւնները, որոնք շտապում են լոյս ընծայել ի-

րենց շատ անգամ տհաս շարադրութիւնները, վատ չէին անիլ օրինակ առնելու մի բարի տանտիկնոջից, որի տանը, ըստ կանոնի լաւ հասնում է խմորը և կարմրում է համեղ կարկանդակը: Ի վերջոյ, նոյն իսկ մարդասիրութիւնը պահանջում է որ կինը գործնական ուսումն ստանար: Յաճախ լսում ենք գանգատներ ծառաների հետ վատ վարուելու, կոպտութեան, քարասրտութեան և անարդարութեան մասին: Այս ախտին ենթարկվում են շատ անգամ մեր ամենազգածու տիկիները: Յաւ է խոստովանել, որ այդ նազելի տիկնայք արտասուալից աչքերով լսելով ոգևորող երաժշտութիւնը,—միշտ վսեմի և զեղեցկի մասին երևակայելով, նոքա յանկարծ դառնում են խիստ և կոպիտ, հէնց որ բանը ծառաներին կամ բանւոր կանանցն է վերաբերում: Միթէ այս հակասութիւնները ծագում են քարասրտութիւնից, եսականութիւնից, տգիտութիւնից: Միթէ լոկ միայն ցուցամոլութիւնը և լաւ երևալու ցանկութիւնը ստիպում է այս կանանց լաւ վարուել և դուրալի խօսել բարեկամների և մանուկների հետ: Անիմանալի են թւում այս փոփոխամիտ էակները, որոնք զմայլեցնում են մեզ իրենց սիրելի վարմունքով հիւրասենեակներում, իսկ խոհանոցում և կարի սենեակում անասելի վատ են վարվում խոհարարուհու և կար անողի հետ: Թէև ի հարկէ այս ցոյց է տալիս սրտի պակասաւոր կրթութիւնը, բայց մենք ի զուր կանանց այդ աստիճան ստախօս և վատ կը համարենք, ինչպէս

որ նորա առաջին անգամից մեզ թւում են. շատ յաճախ ոչ թէ քարասրտութիւնը, այլ ուղղակի գործի հետ ծանօթ չը լինելը պատճառ է լինում ընտանեկան աղմուկների: Ի՞նչպէս կարող է կինը և օրիորդը արդարութեամբ վերաբերուիլ դէպի աղախինը, երբ ինքը մինչև անգամ զաղափար էլ չունի նորա աշխատանքի մասին: Ով անձամբ երբ և իցէ շապիկ է կարել, նա արդէն չի կտրիլ կար անող կնոջ արիւն քրտնքով աշխատած կոպէկը, չի զրկիլ նորան ապրուստի միջոցից: Եւ որքան անյարմարութիւններ են յառաջանում այն կնոջ համար, եթէ նա գործի հետ ծանօթ չը լինելով, իւր գործը ուրիշին է յանձնում: Անկարելի է արդարութիւն պահանջել այն տանտիկնոջից, որ չը գիտէ թէ իրան ինչ է հարկաւոր, որ չի կարող հասկացնել խոհարարուհուն, թէ այն ինչ կերակուրը ինչպէս պէտք է եփել: Այդ տգիտութիւնը հասցնում է կանանց կամ չափազանց ծայրահեղ ժլատութեան, կամ մինչև անգամ անմիտ շուտլուութեան: Մորանից էլ յառաջանում է ճնշողութեանց մեծ մասը, որոնք անտանելի են դարձնում մշակ դասակարգի կեցութիւնը:

Ի՞նչպէս կարող ես գնահատել ուրիշների աշխատանքը, եթէ զաղափար չունիս նորա արժանաւորութեան մասին: Բայց գիտէ արդեօք մատաղահաս օրիորդը, որը իւր կեանքում ասեղ չի վերցրել ձեռքը, և որ օրերը անհոգ անց է կացնում, թէ որքան ծանր աշխատանաց ժամեր էին հար-

կաւոր նորա պարահանդիսի զգեստը պատրաստելու համար: Գիտէ արդեօք մանկահաս տանտիկինը, թէ որքան ծանր է լինում երբեմն մի աղջկայ համար, որ իրեն ծառայելու համար վարձել է, կատարելու նորա բոլոր քմահաճ պահանջները:

Մեր տիկիներէից շատերը գուցէ սարսափէին, եթէ իմանային, թէ իրանք որքան անգութ և ժլատ են ելւում նոցա աչքում, որոնք ծաղիկներով են զարդարում նոցա կեանքը: Աղախինը, լուացարարը, կար անողը պիտի ոչ թէ ստրուկներ լինեն տանը, այլ օգնականներ. իսկ տանտիկինը և իւր դուստրները պէտք է գիտենան ամեն գործի ձեռնամուկ լինել. իրանք օրինակ տան, խրախուսեն աշխատողներին և լոկ իրենց ներկայութեամբ, գործին տեղեակ լինելով և խօհեմ բարեսրտութեամբ կարողանան ազդել նոցա վրայ, երբէք չը մոռանալով թէ արեան քրտնքով է ձեռք բերվում նոցա իւրաքանչիւր կոպէկը:

Ե.

Մ Տ Ա Ի Ո Ր Կ Ր Թ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Մեծ է ընտանեկան երջանկութեան և բարօրութեան հրճուանքը. բայց նա միայն այնտեղ է յաջողվում, ուր ընտանեկան կեանքը լուսաւորվում է մտաւոր կրթութեան լուսով: Մինչև անգամ գեղասիրական (էսթետիքական) ճաշակը զարգացելու համար բաւական չեն լոկ միայն տպաւորութիւնները, որքան էլ բարեյաջող լինէին դուք. այդտեղ հարկաւոր է դեռ ամենաբարձրագոյն սկիզբը—հոգին, որը մի միայն արժէք է տալիս գեղեցկութեան և զուարթացնում է նորան:

Ներքին հոգեկան հրճուանքը չի կարող տեղի ունենալ առանց հիմնաւոր մտաւոր կրթութեան, հէնց այնպէս, ինչպէս որ կնոջ արտաքին չքնաղութիւնը հիմնւում է նորա ընտանիքում և հասարակութեան մէջ վայելուչ ապրել կարողանալու վրայ:

Ինչքան էլ չը գովաբանուի կնոջ բնական բարութիւնը, որքան էլ չը ջանաս նորա գերազանցութիւնն հանդէս բերել կրթութեան առաջ, բայց նա չի կարող բաւականութիւն տալ ժամանակակից պահանջներին, լոկ միայն իւր բնածին կանացի գգացումը առաջնորդ ունենալով: Յաճախ լրսվում է, որ գիտութիւնները ոչնչացնում են ողջ

կանացի գեղեցկութիւնը, որ կինը կարող էր գերազանցել իւր անմեղութեամբ, պարզութեամբ և բնականութեամբ, եթէ թողնուէր իւր բնութեան խորհրդին: Այս հայեացքն արդէն նորանով սխալ է, որ կնոջ մէջ էլ նոյն հոգեկան ոյժերը կան, ինչ որ տղամարդու մէջ. իսկ այս ոյժերը, գործունէութեան պահանջ զգալով, դիւրութեամբ խորասուզվում են կենսական ապականութեան մէջ և վատնվում բամբասանքների ու ինտրիգաների վրայ, եթէ նոցա համար փակ է դէպի առաւել վսեմն ու գեղեցիկ ձգտումները տանող ճանապարհը: Ամենավեհանքն կինը իւր բարութիւնն արտայայտելիս միշտ կը մնայ միակողմանի, եթէ նա չունի մտաւոր կրթութիւն և իրերի վրայ ճշգրիտ հայեացք:

Իրաւ է, բանաստեղծները պատկերացնում են կանանց իդէալները կեանքի ամենաստոր շրջաններից, կամ նախնական ժողովուրդների կեանքից առնելով. ընդ նմին հանդէս բերելով նոցա յատուկ քնքշութիւնը, պարզութիւնը և անմեղութիւնը. բայց այդ միայն ապացուցանում է, թէ որքան մաքուր և անարատ է կինը նոյն թիւ իւր բնութեամբ: «Կուսական ոգիները», ասում է Ժան-Պաուլը,—երկնքից իջնող ծաղիկներ են. դուք ձիւնի պէս սպիտակ են և գեղեցիկ որպէս շուշանը, բայց կոպիտ ոտքը յաճախ ձգում է դոցա կենսական աղտոտութեան մէջ»: Եւ բանն այն չէ, որ կրթենք այնպիսի արարածներ, որոնք ըստ կարելւոյն առաւել մերձ նմանութիւն ունենային բանաստեղծա-

կան իդէալներին. մեզ հարկաւոր են իրականութեան համար պէտքական բնաւորութիւններ, որոնք կարողանային զիմադրել նորա ճնշող լծին: Բանաստեղծը պատկերացնում է մեր առաջ իւր իդէալները վեհ, ողբերգական երևոյթների հետ պատերազմելիս, և նորա շնորհքը հէնց նորանումն է կայանում, որ ցոյց տայ, թէ ինչպէս կնոջ անարատ հոգեկան գեղեցկութիւնը յաղթում և սանձահարում է ալեկոծւող կրքերի տարերքը: Անկասկած է, որ Գրէտհէնի, Սակօնտալի, Իփիգէնիայի և Անտիգոնայի բնաւորութիւնները ամենայն տեղ կան, և եթէ միայն հասնէր նոցա ճգնաժամը, մենք անշուշտ կը տեսնէինք մեզ մօտ միևնոյն կանացի վսեմութիւնը, և նոյն առաքինութիւնը, որոնցով հրճւում ենք բանաստեղծների նկարագրութիւնները կարդալիս: Բայց այն մեծ ըրպէն, որը վսեմացնում է հոգին այն աստիճանի, երբ ամենամեծ զոհը խորին գիտակցութեամբ հանդէս է գալիս իբրև ճշմարտութեան և գեղեցկութեան բնական նշոյլ, այդպիսի ըրպէն հազիւ կամ զրեթէ երբէք չէ պառոհանում իրականութեան մէջ այն կերպով, որպէս պատկերացնում են բանաստեղծները: Ընդհակառակն՝ անխուսափելի են ամենօրեայ, ըստ երևութիւն աննշան վշտերը, սրտամաշ հոգսը, յարատև կարօտութիւնները և անթիւ զոհողութիւնները, որոնք կաթիլ առ կաթիլ սպառում են բարոյական ուժը: Նա կ'ապշեցնէր աշխարհս, եթէ հանդէս գար միանուագ. բայց երբ

որ նա վատնվում է ամէն ըրպէ, փոքր առ փոքր, նորա վրայ այլ ևս ուշադրութիւն չեն դարձնում: Այն ինչ այս հէնց այն ժամանակն է, երբ փոշիի տակ ծածկվում է կանացիութեան քնքոյշ գոյնը, իսկ խիստ բարոյագէտները ուսերը վեր քաշելով, կրկնում են միայն սերտած յաւիտենական ֆրագները կնոջ թոյլ և փխրուն բնութեան մասին: Այո՛, նա թոյլ արարած է, քնքոյշ, երբեմն մինչև անգամ թեթևամիտ և անհաստատ. բայց այս պօտճառաւ էլ առաւել կարօտ է ներքին հաստատուն օգնութեան: Ոչ թէ միայն մեքենայական զբաղմունքները, այլ դէպի հոգու արտադրութիւնները ցոյց տուած գործունէութիւնը և համակրութիւնը տալիս են նորան ներքին տոկունութիւն և անկախութիւն: Սորա համար կնոջն հարկաւոր է ոչ թէ ուսումնականութիւն, այլ այն կրթութիւնը, որը լուսաւորելով բանականութիւնը և պահպանելով նորան նախապաշարմունքներից, պարգևում է նորա սրտին ճշմարիտ վեհութիւն: Բանն այն չէ, որ նա բարեացակամ լինի մի քանի դիպուածներում. լուսաւորուած, ճշմարիտ բարի ռիւտը. պէտք է միշտ համակրէ մերձակորին, կարողանայ ամենքի հետ արդարախոհ լինել: Բայց հասնում է արդեօք կինը այդպիսի կատարելութեան այն բոլոր միջոցներով, որոնք այժմ գործ են դնում նորա կրթութեան համար: Զգում է նա արդեօք մինչև անգամ կրթութեան վեհ նպատակը: Վերջապէս ժամանակակից կրթութիւնը հաղորդում է արդեօք կնոջ հոգուն

այն արժանաւորութիւնը, իսկ նորա խելքին այն ճշմարիտ լուսաւորութիւնը, որոնք բարերար ներգործութիւն ունենալով սրտի վրայ, պիտի ոգևորէին նորան դէպի գիտակցական վեհութիւնը, դէպ անկեղծ և մշտական բարեացակամութիւնը:

Այս առթիւ դեռ շատ բան է հարկաւոր անել: Բարերար վերանորոգութիւնը այն ժամանակ միայն տեղի կ'ունենայ, երբ կանանց դաստիարակութեան գործում մի կողմը կը թողնուի պճնասիրութեան և հաճոյամոլութեան ցանկութիւնը, և ողջ դաստիարակութիւնը ուղղուած կը լինի մի միայն խելքին ու սիրտը հիմնաւորապէս լուսաւորելուն: Արդեօք ձեռնունայն արարածներ չեն թւում մեզ այն կանայք, որոնք ամեն բանից քիչ քիչ գիտեն, և իրօք ոչինչ չը գիտեն հիմնաւոր, որոնք առարկայի խորը չը թափանցելով, ընդունակ են միայն ամենավայր ի վերոյ, չնչին զրախօսութեան: Այս չնչին արարածներին նայելով, մենք չենք կարող չը համաձայնել այն մարդոց հետ, որոնք շատ անգամ գերադասում են անկիրթ, բայց վարուելու մէջ պարզ և բնական ձևով ապրել իմացող օրիորդին ամենախելօք և ամենաուսումնական օրիորդներէից:

Կնոջ կրթութեան ամենամերձաւոր նպատակը կայանում է նորանում, որ նա միացնէր հիմնաւոր, օգտակար տեղեկութիւնները բնաւորութեան գործով և պարզութեան հետ: Ողջ մին է, թէ մենք մի քանի աւելի կամ պակաս տեղեկութիւններ ունինք. բանն այն է, թէ օրպիսի են մեր տեղեկութիւնները,

և քնչ ազդեցութիւն ունին նոքա մեզ վրայ: Միշտ կը գտնուի մինը, որ մեզանից աւելի գիտենայ. բայց ընդարձակ տեղեկութիւններ ունենալով հանդերձ, սիրտը դարձեալ կարող է զարգացած չը լինել, և միայն լոկ զրքերից սովորած ուսումնականութիւնը միշտ չի ազատում մեզ նախապաշարմունքներից: Ընդ նմին, կրթութեան գործում կինը նշանաւոր առաւելութիւն ունի մարդուց. մարդու համար ուսումը միշտ կապուած է որ և է արտաքին նպատակի հետ. իսկ կինը կարող է մոռանալ գիտութեան մանրամասնութիւնները և բաւականանալ նորա բովանդակութեան ընդհանուր տպաւորութեամբ: Նա կարող է, այդպէս ասել, կոտրել իմաստութեան ձևը, ամանը, և սեփականել միայն իմաստութեան էութիւնը: Նա կը լինի կրթուած, մարդու նման ուսումնական չը լինելով. աւելի հաճելի է տեսնել նորան մտաւոր զարգացման բարձրագոյն աստիճանի վրայ կանգնած, եթէ ճաշակասէր կնոջը զարդարող պարզութիւնը և համեստութիւնը արտաքին հայեացքներից թագցնում են նոյն իսկ նորան այդպիսի կատարելութեան հասցրած ճանապարհը:

Սակայն անխոհեմութիւն կը լինէր հաստատել, որ կնոջ համար այս կամ այն գիտութիւնը անօգուտ է և անմատչելի: Այս հարցը վճռվում է միայն նոցա ունեցած հակումներով, դէպ առարկան ունեցած փափագով և հանգամանքներով: Բայց անհրաժեշտ է ցոյց տալ այն սահման-

ները, առանց որոց այդպէս անուանեալ կրթութեամբ դասակարգի օրիորդները չեն կարող մնալ: Այս սահմանների շրջանում մուտք կը գործեն համեստ, բայց դրական գիտութիւններ: Նոքա, որոնք այդպիսի գիտութիւն ունին ներկայումս ամաչում են, թագուցանում են նորան, մինչդեռ սնապանծ տիկիները հպարտանում և պարծենում են միայն լեզուների, երաժշտութեան և ուրիշ արուեստների գիտութեամբ:

Յաւալի է տեսնել, թէ ինչպէս պակասաւոր, թերի և աննշան է շատ օրիորդների կրթութիւնը. նոքա պարապում են միայն ֆրանսիական զրախօսութեամբ և չնչին նամակներ շարադրելով: Նուագում են Լիստի և Տալբէրգի յօրինուածները, և հազիւ գիտեն Գեօթէի և Շիլլերի անուանները: Օրիորդներին ամենից կարեւորն է հիմնաւորապէս իմանալ մարդկութեան պատմութիւնը, մայրենի լեզուն, աշխարհագրութիւնը, բնութեան օրէնքները և ազգային գրականութեան դասական, կլասիքական արդիւնքները: Եթէ հնար չը կայ հաղորդելու աւելի բազմակողմանի տեղեկութիւններ, բաւական է և այն, որ զարթեցնուի մտածողութիւնը, հաղորդուի մտքին պայծառութիւն, հոգուն ինքնուրոյն անկախութիւն: Գլխաւորն այն է, որ պահանջ զարթնի գիտեցալու աւելի, կամ գոնէ յիշողութեան մէջ պահելու այն, ինչ սովորել է, և միջոց տրուի նոր տեղեկութիւնները կապելու արդէն յայտնի եղածներին հետ: Բայց այդպիսի գիպուածում և ամենաշատ

զբաղմունք ունեցող կինը, մինչև անգամ ընտանեաց և տնտեսութեան վրայ ունեցած ամենամեծ հոգացողութեան միջոցին էլ, մեծ սփոփանք և բաւականութիւն կը գտնի մի լաւ գիրք կարդալով, կաղերքելու նորանով իւր միտքն ու սիրտը և քաղելու նորանից իրեն հարկաւոր տեղեկութիւնները, որ կարողանայ անդադար հետեւել իւր հարազատ զաւակների հոգեւոր զարգացման և ուղղութեանը.— Վալը ի վերոյ և թերուս բանականութիւնը ամենեւին չի կարող գոհութիւն վայելել բարեգործութիւն անելով, և չի կարող զբաւուել ոչ մի գեղեցիկ բանով. նա ընկնում է անպիտան միակերպութեան մէջ և միայն բաւականութիւն է գտնում գուցէ ամենահասարակ վիպասանութիւններ կարդալում, որոց բազմութեամբ լոյս տեսնելը վերջին ժամանակներս ապացուցանում է դժբաղտաբար, թէ ինչ շատ են ներկայումս այդ ապրանքի գնողները:

Օտար լեզուները և գեղարուեստները այն ժամանակ միայն կարեւոր նշանակութիւն ունին, երբ նոցա գիտենալը կապուած է վերոյիշեալ առաւել օգտաւետ տեղեկութեանց հետ: Եթէ ծնողաց հանգամանքները և օրիորդի ընդունակութիւնները ներում են, այն ժամանակ չիրաւի չը պէտք է յարմար առիթը ձեռքից թողնել ուսուցանելու նորան գոնէ երաժշտութիւն և գէթ օտար լեզուներից մէկը: Ռժբաղտաբար, երաժշտութեան ուսումնասիրելու ժամանակակից պահանջները այնքան չափազանց

են, որ նոքա արտաքսում են այս արուեստը ընտանեկան շրջանից: Պէտք է խոստովանել որ երաժշտութիւնը, իբրև կրթութեան միջոց, շատ ընդարձակ տեղ է բռնում և այնքան ժամանակ է խլում, որ նոյնը կարելի էր աւելի արդեամբ գործ դնել, եթէ միայն օրիորդները բաւականանային առաւել հասարակ յօրինուածներ նուագելու, քան գժուարին: Եթէ մի առանձին ձեռք չունի օրիորդը, լիակատար անխելքութիւն է ոչ միայն օրական 5 ժամ, այլ և երեք ժամ դաշնակի առաջ անցկացնելու, միայն փառասիրական ցանկութիւնից դրդուած, ջանալով ընտելացնել մատները այնպիսի ցայտումների և ելևէջների, որպիսիք հանճարեղ հեղինակը յօրինում է շատ անգամ միայն իրան նմանողներին ծաղրելու համար: Ում համար երաժշտութիւնը սրտի առարկայ է, ով պարապում է նորանով, որպէս զի միջոց գտնի նորանով արտայտելու այն հոգեկան տպաւորութիւնները, որոնք լեզուով չեն ասվում, նա երաժշտութեան մէջ առանց մասնաւոր ցայտումների էլ բաւականութիւն կը գտնէ: Թող օրիորդները այս նպատակի համար միայն պարապեն երաժշտութեամբ և ոչ թէ լոկ դատարկ փայլի համար հիւրասենեակներում, այն ժամանակ ճշմարիտ է, ոչ ոք չէր մերժիլ այդ պարապմունքը: Բայց բաւական է, որ օրիորդը օրական մէկ կամ երկու ժամ նուիրէր երաժշտութեան, և նորա պատճառաւ բարձի թողի չառնէր այն զբաղմունքները, առանց որոց նա չի կարող իրօք կր-

թուած համարուիլ: Արուեստները նոյն են, ինչ որ տնտեսութիւնը: Նոցա յառաջագիմութիւնը կատարվում է միայն խելացի գործադրուած օգտաւետ տեղեկութիւններով, և արուեստը այն ժամանակ միայն բարերար ներգործութիւն կունենայ, երբ նա ճշմարիտ կրթեալ հոգւոյ և նուրբ, շնորհալի ճաշակի արտայայտութիւն է: Իսկ սորան կարելի է միայն հասնել արդիւնաւոր դաստիարակութեամբ: Այդպիսով, պատմութիւնը զարթեցնում է ճշմարտութեան գիտակցութիւնը, իսկ դասական գրականութիւնը՝ գեղեցկի զգացմունքը: Անհերքելի է և այն, որ երաժշտութիւնը միակ արուեստն է, որ կարելի է առանց մեծ ընդունակութիւններ ունենալու էլ ուսանել, որովհետև փոքր ինչ իմանալն էլ բաւական է որ մեզ ուրախացնէ և մխիթարէ:

Այս բանը կարելի է ձեռք բերել առանց զուր ժամակորոյս լինելու. բայց ուրիշ արուեստներ չը պէտք էր ուսուցանել օրիորդներին, եթէ միայն նոքա չունէին դէպի այդ արուեստները առանձին հակումն. իսկ արուեստների գործածութիւնը որպէս խաղալիքների, պէտք է բոլորովին հեռացնել դաստիարակութիւնից, այլապէս անհնարին է նորա բարւոքումը: Կիսատ պրատ գիտութիւնը սաստիկ կորստաբեր է և չը պէտք է տեղի ունենայ: Օտար լեզուն, եթէ հիմնաւորապէս չը պէտք է ուսումնասիրուի, ամենևին հարկաւոր չէ սովորեցնել: Լեզուի ուսումնասիրութիւնը պէտք է սկսել ման-

կական Հասակից և մի քանի տարի կարգով շարունակել: Այն ծնողները, որոնք 13 կամ 14 տարեկան Հասակում սկսում են սովորեցնել իրենց մանուկներին փոքր ինչ Ֆրանսերէն և երկու կամ երեք տարուց յետոյ դադարեցնում են այդ ուսուցումը, միայն ի զուր տեղն են կորցնում փողը և ժամանակը: Իսկ օտար լեզուների Հիմնաւոր ուսումնասիրութիւնը ի հարկէ աներկբայելի օգուտ է տալիս:

Ինչպէս որ արուեստներն ամենից շատ աշխուժացնում են սիրտը, այնպէս էլ լեզուներով պարապելը բարեբար ներգործութիւն է անում մտքի վրայ: Օտարազգի գրականութեան հետ ծանօթանալով, որ բովանդակում է ժողովրդի ոգին, օրիորդը ստանում է դաստիարակութեան ամենակարեւոր միջոցը, թէ և մինչև անգամ ձեռք չը բերէր կատարեալ հմտութիւն իւր մտքերը օտար լեզուներով արտայայտելու համար: Սովորեցրէք օրիորդներին լեզուներ, բայց սովորեցրէք Հիմնաւորապէս. իսկ եթէ հնար չկայ լեզուն Հիմնաւորապէս ուսումնասիրելու, առաւել լաւ է բոլորովին թողնել, որպէս զի դա խոչընդոտն չը լինի առաւել անհրաժեշտ տեղեկութիւններ ձեռք բերելուն:

Առաւելապէս կրթութեան գործում, քան մի ուրիշ որ և է ասպարիզում, ցաւալի է սահմանափակուիլ միայն անհրաժեշտով. բայց միայն սորանով կարելի է կանանց թերի և անկատար կրթութեան առաջն առնել: Որքան էլ սահմանափակ չը լինէր

գիտութեանց շրջանը, նա պիտի ամբողջապէս լրացած լինի, այլապէս մենք կը մնանք միշտ վայր ի վերոյ դատող և չենք ունենալ իրերի վրայ պարզ, ճշգրիտ հայեացք: Կանանց գիտութեան պակասաւոր լինելը միայն նորանից է յառաջանում, որ մեզ ուսուցանում են ոչ բաւականին Հիմնաւորապէս: Այր—ուսուցիչները մինչև անգամ նեղութիւն էլ չեն յանձն առնում բանալու իրենց սանուհիների առաջ գիտութեան էութիւնը, բացատրելու պատմութեան, գրականութեան ոգին: Իրաւ է, այդ և շատ դժուար է այն օրիորդների համար, որոնք 14 և 15 տարեկան Հասակում համարվում են արդէն աւարտած ուսման համար նշանակեալ ժամանակամիջոցը: Բայց և նոյն իսկ փաստերը հաղորդվում են կանանց առանց պատշաճաւոր լրութեան և առնչութեան, բայց յայտնի է, որ երբ գիտութեանց մէջ այս սերտ կապը չը կայ, այնտեղ խօսք էլ չի կարող լինել Հիմնաւոր կրթութեան մասին: Բոլորովին ուրիշ բան կը լինէր, եթէ մենք ունենայինք այնպիսի ուսումնարաններ, ուր նախազօած որոշ ուղղութեան համաձայն, օրիորդների զարգացումը կատարուէր պարտուպատշաճ յաջորդականութեամբ և լրութեամբ: 6—18 տարուայ ժամանակամիջոցում կարելի է չափազանց շատ բան ուսանել, եթէ միայն ուսումը դատարկ խաղալիկ չը դարձնեն: Այն առարկաները, որոց մասին մենք վերը խօսեցինք, Ֆրանսիական լեզուի հետ կարող էին լրիւ աւանդուիլ այդ 12 տարուայ

մէջ և դեռ էլի շատ ժամանակ կը թողնէին ձեռագործի և տնտեսական զբաղմունքների ուսումնասիրութեան համար։ Այսպիսով օրիորդները առաւել քիչ կը յոգնէին զանազանակերպ վարժութիւններով, իսկ մարմնամարզութիւնը, որ այժմ անհրաժեշտ է սաստիկ նստակեաց կեանքի համար, բայց փոքր ինչ անյարմար է հասակն առած օրիորդների համար, կը փոխարինուէր խոհանոցում դուրս ու ներս անելով և տնային տնտեսութեան հոգսերով։ Այդ կերպով դաստիարակուած օրիորդը երբէք այլ ևս դժուարութիւն չի կրել իւր ապագայ զարգացման ժամանակ. նա ունի բոլոր ամենակարեւոր յենակէտերը. մայր դառնալով՝ նա կը կատարէ իւր պարտաւորութիւնները. ամուրի մնալով՝ նա առանց ոյժերը սաստիկ լարելու ձեռք կը բերի կարեւոր կրթութիւնը, որ միջոց կը տայ նորան ինքնուրոյն, անկախ էակ լինելու։ Բայց որ ամենագլխաւորն է, կանոնաւոր մտաւոր կրթութիւնը կը զարգացնի կնոջ սիրտն ու զգայականութիւնը. ճշմարիտ կրթութիւնը ոչ թէ գիտութեանց մեծ պաշար ունենալումն է կայանում, այլ խոհեմութեան, նախապաշարմունքներից ազատ և ամենաանարատ, բարի սրտի մէջ։ Կրկնում ենք, որ այս յատկութիւնները կարելի է ձեռք բերել և առանց օտար լեզուները և արուեստները գիտենալու. բայց առանց խորը ուսումնասիրութեան պատմութեան, բնութեան օրէնքների և ազգային գրականութեան, որը ոգևորում է կենսական ամրութեամբ։ Այս ամե-

նակարեւոր առարկաների ուսումնասիրութիւնը, սրտի յատկութեանց հետ ի միասին, կը կրթի և ճաշակը. իւր ազգի դասական մատենագիրներին ճանաչող և սիրող օրիորդը ինքը կը խուսափի գրականութեան ամենավատ և անպիտան արդիւնքները կարգալուց։ Կնոջ ապագայ կրթութեան համար ընթերցանութիւնը շատ մեծ միջոց է, և այս պատճառաւ էլ պէտք է ամենայն խստութեամբ ջանալ նորան ճշմարիտ ճանապարհի վրայ կանգնեցնելու։ Մօր և դաստիարակչուհու անհրաժեշտ պարտաւորութիւնն է արթուն հսկողութիւն ունենալ դստեր ընթերցանութեան վրայ։ Վատ գրքերի հետ ծանօթանալը կարող է ոչնչացնել մինչև անգամ ամենալաւ դաստիարակութեան պտուղները։ Քանի որ խելքը դեռ բաւականաչափ չի հասունացել, պէտք է հեռացնել այն ամենը, ինչ որ կարող էր վնասել նորան և նա մանաւանդ բանաստեղծութեան և վիպասանութեան այն փքուն և անբովանդակ արդիւնքները, որոնցով ծանրաբեռնել է մեզ նորագոյն մատենագրութիւնը։ Չափազանց զգայականութիւնը և դիւրագրգռութիւնը պէտք է միակերպ արմատախիլ անուին օրիորդների սրտից։ Այն ոսկեզօծ փառակազմ գրքերը, որ մեզանում նուիրում են կանանցը, յաճախ վէպերից պակաս վնասակար չեն նոցա համար. օրիորդները դոցանից առաւել առողջարար սնունդի կարօտ են։ Սակայն մենք ամենեւին չենք ուզում ասել, որ օրիորդներին անպայման պէտք է արգելել վէպերի

ընթերցանութիւնը. ընդհակառակն, լաւ վիպասանութիւնը առաւել լաւ է զարգացնումբարութեան, ճշմարտութեան և գեղեցկութեան ճաշակը, քան շատ ուրիշ բազմահատոր բարոյագիտական շարադրութիւնները:—Կնոջ աչքը պէտք է վարժուի ճանաչելու իրական կեանքը նա և բանաստեղծական նկարագրութեան մէջ, թէ և, երբեմնապէս, այդ կեանքը իրօք թւում է վշտալից և սոսկալի. բայց ամենից առաւել պէտք է ջանալ հեռացնելու օրիորդներից զրոկանութեան վատ և անպիտան արտադրութիւնները:

Վերևը խօսք եղաւ այն կանանց մասին, որոնք ամաչում են տնային աշխատանքներից, բայց այստեղ չի կարելի չը լիջել և այն տարօրինակ մայրիկներին. ու նոցա դուստրներին, որոնք արհամարհանքով են նայում ամեն մտաւոր զբաղմունքների վրայ: Ամենից առաւել նոցա է վերաբերում Ելիսավետա Շտէհէմանի խօսքերը. «Սիրով արհամարհում են այն, ինչ որ չեն հասկանում և ինչին որ տգիտութեան պատճառաւ չեն հաւատում: Եթէ մինը անշնորհք է, այնուհետեւ նա միշտ համամիտ է պարսաւելու և ծաղրելու ուրիշների ձգտումները, փոխանակ պարզ խոստովանելու, որ նա գաղափար անգամ չունի գործի մասին»: Ապաբաղտութիւն է, եթէ այս յարգելի տանտիկիներին առաջ հանդէս կը գայ մի վսեմ ձգտումներով ոգևորուած կին, որի համար ուրիշ առաւել վսեմ բաներ կան, քան գուլպայ գործելը, աղախիններ պահելը

ու կիրականօրեայ փարթամ ճաշ պատրաստելը: Ինչ մեծամտութեամբ նոքա ուսերը վեր են քաշում, երբ խօսք է լինում լաւ գրքի, կամ մի ուրիշ մտաւոր արդիւնքի մասին. նոքա իսկոյն և եթ շտապում են նկատել. «մենք դուրս համար ժամանակ չունինք», կամ թէ. «այդ կնոջ վայել խօսակցութիւն չէ»: Բայց նոքա չէ որ ժամանակ ունին տնտեսութեան ամենամանրակրկիտ նկատողութեանց համար, չէ որ ազատ ժամեր ունին ամենաանպիտան վէպեր կարդալու, չէ որ ժամանակ ունին անվերջ բամբասանքների և զրպարտութեանց համար այցելութիւններ անելու և այլն: Ուրեմն թնջը կարող է հաշտեցնել այս երկու ծայրահեղութիւնները, եթէ ոչ կրթութիւնը: Նոյն յարգանքը, որպիսին մենք ցանկանում ենք զարթեցնել օրիորդների մէջ դէպի տնտեսական աշխատանքները պէտք է կազդուրէ նոցա նա և մտաւոր պարապմունքների համար: Եթէ առաջինների վրայ օրիորդները պէտք է նայեն իբրեւ իրանց մերձակայ պարտաւորութիւններ կատարելու վրայ, այնուհետեւ վերջիններս նոքա պէտք է համարեն իբրեւ իրենց բարձրագոյն, յաւիտենական բարիք: Միայն զարգացման այդպիսի աստիճանին հասած կինը մարդու պէս հանդիսանում է որպէս իւր վիճակի անկախ, ինքնուրոյն տնօրինող:—

2

ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔ

Ինչպէս են կարողանում մարդիկ այդքան յօժարութեամբ անընդհատ ժամակորոյս լինել զուր և անօգուտ բաւականութեանց համար, եթէ կէս դար հազիւ բաւական է, որ մարդս սովորէր վայելուչ կեանք վարել. — մինչդեռ մեր առաջ այնքան բաղմամբիւ խրատական և անմեղ գեղեցկութիւններ են հանդիսանում, որոնց մեր հոգին ծարաւի է:

Ալիսավէտա Շաէհէման

Բայց կասեն շատերը, արդեօք կայ միջոց այդ բոլոր պահանջներին բաւականութիւն տալու: Եթէ օրիորդների մտաւոր ընդունակութիւնները պէտք է զարգացնել, այնուհետեւ թնչպէս ժամանակ գրտնենք տնտեսութիւն ուսուցանելու նոցա: Սորան դժուար չէ պատասխանել: Կնոջ կրթութեան երկու կողմերն էլ դիւրին է միացնել ո՛չ միայն ուսումնական տարիներում, այլ նա և նոյն իսկ կեանքի մէջ, եթէ միայն մենք չափից դուրս անձնատուր չենք լինում աշխարհային բաւականութեանց, որոնք խեղդելով զգացմունքը, մեզ թեթեւօլիկ են դարձնում և նախապաշարմունքների ու փառասիրութեան զոհ շինում:

Խօսքն այստեղ ո՛չ թէ հարուստ ընտանիքների մասին է, այլ այն դասակարգի, ուր աշխատանքը և հոգևոր կեանքը պէտք է ձեռք ձեռքի տուած ընթանան. այս սերտ կապի վրայ է հիմնվում միջին դասակարգի բարօրութիւնը: Միջին դասակարգը վաղուց պէտք է վերադառնար նախկին պարզութեան, հոգեկան բաւականութեանց և դէն ձգէր հարուստ հասարակութեան ամեն տեսակ հաճոյամոլութեանց կոյր նմանողութեան փորձերը, որի սովորութիւնները չեն համապատասխանում ո՛չ մեր նիւթական միջոցներին, ոչ կեանքի եղանակին:

Դժբաղդաբար, ամբոխը առաւել ու առաւել զրաւվում է բաւականութեանց ու զուարճութեանց կրքերով, որոնք նորա ոյժերից շատ և շատ վեր են. այն ինչ կինը միշտ կը մնայ փառասէր, երերուն և թեթեամիտ, մինչև որ նորա մէջ չենք զարգացնիլ իրեն ընութեան յատուկ առաւել ազնիւ կողմը, մինչև որ նորա ձգտումներին կարևոր ուղղութիւնը չենք տալ, որ նա հասարակութեան մէջ հաստատուն դիրք բռնէր:

Ոչոք ի հարկէ, չէ մտածում պախարակել հանրակեցութիւնը, բայց անկարելի է չը զինուել անվերջ պարահանդէսների ու երեկոյթների և խաժամուժ ամբոխի ժողովների դէմ, որոնք շատ քիչ անկեղծ բաւականութիւն են տալիս, բայց միշտ զրաւում են այնպիսի մարդոց, որոնք իրենց աղքատ հոգևոր զարգացման շնորհիւ սարսափում են

այն մտքից, թէ մի գիշեր իրանց ընտանեաց շրջանում պէտք է անց կացնեն:

Այն դեռահաս օրիորդի համար, որ նոր է սկսում աշխարհ մտնել և միայն երեակայում և մտատանջվում է պարի, շքեղ հագուստի, սիրաբորբոք քնքշութեանց և երկրպագուների մասին,— դադարում են բոլոր մտաւոր զբաղմունքները, բոլոր վսեմ ձգտումները. նա ցանկանում է միայն կեանք վայելել, որոնում է աղմկալից բաւականութիւններ, և սորանով ամենակարճ ժամանակում ոչնչացնում է իւր ամենաընտիր ընդունակութիւնները, ամենագեղեցիկ յատկութեանց սերմերը: Շատ կարելի է, կարծում են, թէ ողջ մին է, 15 թէ 18 տարեկան հասակում կը սկսէ օրիորդը ժողովարաններ յաճախել: Բայց իրօք այդ տեղ ահագին տարբերութիւն կայ. 15-ից մինչև 18 տարեկան հասակում անհաւատալի արագութեամբ կազմակերպվում է օրիորդի բնաւորութիւնը, և այս պատճառաւ էլ ահա այստեղ է հարկաւոր լուրջ զբաղմունքների շարունակելը, որոնք միայնակ կարող էին լետ մղել նորան դէպի թեթեամտութիւն և ցնորական երեակայութիւնն ունեցած բնածին հսկումից, որը խեղդում է նորա մէջ նոյն իսկ առ ճշմարտութիւնն ունեցած սէրը:

Բայց և այնպէս այս հասակումն էլ կարելի է զուարճութիւն ու բաւականութիւն պատճառել մանկահաս օրիորդին իրեն տարիների ու մանկական հասկացողութեան համապատասխան: Այս

բաւականութիւնները կարող են զարթեցնել նորանում սէր դէպի կեանքի խաղաղ վայելչութիւնները և լիովին փոխարինել նորա համար բոլոր մանկական պարահանդէսներն ու դիմակահանդէսները, հասարակական կեանքի այդ տիկնական կատակերգութիւնը:

Կասկած չը կայ, որ 18 տարեկան օրիորդը, որ պատրաստուել է կեանքի համար կանոնաւոր դաստիարակութեամբ, աշխարհ է մտնում նորա մասին բոլորովին ուրիշ հայեացքով, քան այն նազելի, գորոզ 15 տարեկան տիկիները, որոնց առաւել յարմար կը լինէր դեռ էլի մանկանոցներում պահել: 18 տարեկան հասակում օրիորդի սեփական արժանաւորութեան և պատուոյ զգացումը զարգանում է, արժանաւորութիւն՝ որ դեռ նիրհում է մանուկի մէջ, իսկ արժանաւորութիւնն ի հարկէ, կանացի բնութեան ամենալաւ սեփականութիւնն է: Նոյն այդ արժանաւորութիւնը պահպանում է կնոջ փառասիրութեան և շողոքորթութեան բոլոր ցոյցերից, որոնց այնպէս դիւրութեամբ հպատակում է կնոջ սիրտը:

Mais c'est la flatterie qui courbe si bas ces têtes ardentes et légères*), բոլորովին իրաւամբ նկատեց շնորհալի մատենագրուհին. այս պատճա-

*) Բայց շողոքորթութիւնն է, որ խոնարհեցնում է անհափ ցած այս վառվռուն և թեթեամիտ գլուխները:

ռաւ պէտք է հեռացնել օրիորդներին՝ ամեն տեսակ շողոքորթութեան նշույնները, քանի որ նոքա ուրիշ մտքով կը հասկանան այդ և քանի որ չեն սովորել հասկանալու նորա իսկական նշանակութիւնը:

Կանոնաւոր դաստիարակուած և լաւ կրթուած օրիորդը հասարակական կեանքն է մտնում համեստութեամբ և արժանաւորութեամբ, որոնք նորան ճշմարիտ գրաւիչ են դարձնում: Ինքնագլուխ գործելով, նա չի կարօտում հասարակութեան գովեստներին. նորան մատչելի են վսեմ ձգտումները, ամենաընտիր բաւականութիւնները, իսկ աշխարհիս աղմկալից զուարճութիւններից նա միշտ ուրախութեամբ և անձնական գոհունակութեամբ կը վերադառնայ դէպ ընտանեկան կեանքը, իւր թանկագին ընտանեաց շրջանը: Նոր աշխարհ մտնող օրիորդը առաջին տարիները կրում է անասելի վրդովմունքներ և առաւել այս միջոցին, քան երբ և իցէ, նա գտնվում է արտաքին տպաւորութեանց ազդեցութեան ներքոյ. այս պատճառաւ էլ նորան չը պէտք է աշխարհ մտցնել, մինչև որ նա գիտակցութեան կը հասնի և մի որոշ մտաւոր հասունութեան:

Բայց և այնպէս նոյնքան ծաղրալի կը լինէր զրկել օրիորդներին հասարակական բոլոր բաւականութիւններից, որքան և ծաղրալի կը լինէր չափազանց վաղ և յաճախակի մտցնել նորան աշխարհ: Տէրը փրկէ մեզ ու ազատէ այն նազելի դեռահասներից, որոնք արհամարհում են պարերը, ուրախ

հասարակութիւնը կամ խելօք հանաքը: Ուրեմն սկսենք պարզ և բնականաբար վայելել հասարակական կեանքի զուարճութիւնները, բայց նոքա չը պէտք է լինեն մեզ համար լոկ միայն ժամանակ անց կացնելու միջոց: Աշխարհս բացի զուարճութիւններից և բաւականութիւններից, կնոջ համար պէտք է լինի նաև կեանքի վարժարան. փորձառութիւնը և դիտողականութիւնը նա ձեռք է բերում ինչպէս և մարդը, միայն տնից դուրս. բայց սորա համար նորան հարկաւոր է նախ և առաջ կարողանալ նեցուկ գտնել ընտանեաց և իւր մտաւոր զարգացման մէջ. այն ժամանակ միայն աշխարհը ոչ թէ կը փչացնի նորան, այլ կը լրացնէ նորա կրթութիւնը:

Ընդհակառակն, տեսէք թէ քնչ է այն օրիորդների վիճակը, որոնք ոչինչ չ'անելով, միայն փայլում են հասարակութեան մէջ: Աշխարհային փոթորիկներից տարուելով, նոքա շուտով տեսնում են իրանց առանց զեկի ու առադաստների կենսական ալեկոծեալ ծովի մէջ: Նոցա անպատճառ ջղալին հիւանդութիւն և միզրէն է պատահում միշտ այն գիշերները, երբ նոքա տանը պէտք է անց կացնեն. նոքա կենդանաւորում են միայն պարահանդիսում, ուր պարում են մինչև ուժասպառ լինելը: Մինչև անգամ զարմանալի է, թէ ինչպէս այն օրիորդները, որոնք չը գիտեն յոգնել երեկոյթներում, ամուսնանալուց յետոյ սկսում են յանկարծ տանջուել ջղալին հիւանդութեամբ և

յողնում են ամենափոքր տնային գործ կատարելիս: Նոցա համար անտանելի հեղձուցիչ է խոհանոցի և լուացարանի օդը, բայց հեղձուցիչ չէ պարահանդիսի հիւրերի խոնուածքում: Նոցա զբաղմունքներից զգուշելը և այն դժգոհութիւնը, որով նոքա կատարում են իրանց պարտաւորութիւնները, այնքան փչացնում է նոցա, որ նոցա իրանց տներում տեսնելով, դժուար է հաւատալ, թէ սոքա հէնց նոյն տիկնայքն են, որոնք այնպիսի հրապուրով ժպտում էին պարահանդիսում, ծաղիկներով և անուշահոտութեամբ զարդարուած: Յաւալի է տեսնել, թէ ինչպէս երբեմն մատաղահաս զոյգը ամենաճոխ օթեաններում թախծութիւնից մեռնում է միայն նորա համար, որ տանտիկինը չի կարողանում լինել ոչ այլ ինչ, եթէ ոչ աշխարհային նազաճեմ տիկին:

Հոգեկան բաւականութեանց ներդաշնակ միաւորութիւնը նիւթական աշխատանքի հետ շնորհում է մարդուն այն խաղաղ երջանկութիւնը, որի հետ ոչինչ չի կարող համեմատուիլ: Թէպէտ և հասարակական բաւականութիւնները կասեցնում են մի առ ժամանակ մարդկային բնութեանը յատուկ առ գործունէութիւնն ունեցած ձգտումն, սակայն նորան առ միշտ խլացնել անհնարին է: Նա երեւում է իբրեւ ուրուական աշխարհային բաւականութեամբ յագեցած կնոջ աչերին, և իւր ոչնչութեան մասին զարհուրելի մտատանջութիւնը յաճախ վրդովում է նորան շքեղ խնճոյքներում: Եւ այժմս էլ շատ

կանայք կը դառնային ճշմարտութեան ճանապարհը, փոխարինելով փառասիրութիւնը պարզութեան և գործունէութեան, եթէ միայն կարողանային այդ անել: Դժբաղդաբար, տգիտութեամբ և անփորձութեամբ նոքա ընկնում են մեղքի և մոլորութեանց մէջ. նոցա այդ տեղ ձգում է մեր փքուած, կեղծ զիմակով պատսպարուած հասարակութիւնը, և նա մեռցնում է անուղղելի չարութեամբ կնոջ զգայուն սիրտը, որը ամրապնդուած չէ հիմնաւոր դատտիարակութեամբ: Կնոջ մէջ ախտը միշտ աւելի գերագոյն աստիճանին է հասնում, քան մարդու մէջ: Նա քնքոյշ է և զգայուն, և վատ ուղղութեամբ դատտիարակուելով, ընկնում է այնպիսի ծայրահեղութեանց մէջ, որոնք խիստ հակառակում են ամենայն բարի, ճշմարիտ և գեղեցիկ բանին: Տղամարդը թէկուզ էլ անհիմն կրթութիւն ստանար, այնու ամենայնիւ նա միշտ որոշ հասարակական զբաղմունքներ ունի, որոնք պահում են նորան յայտնի չափաւոր սահմանների մէջ. բայց աշխարհային զուարճութեանց անձնատուր եղած կինը չունի նա և գոնէ այդ պատուարը: Անընդհատ զբաղուած լինելով ունայն փառասիրութեան և եսամոլութեան մանրակրկիտ խնդիրներով, նա ի վերջոյ դառնում է ցուակցութեան և արհամարհանաց առարկայ:

Կանացի խելքը յայտնի չէ իւր խորունկ մտածողութեամբ. նորա մէջ աւելի շատ կայ բնագեցիկ ըմբռնողութիւն և անբաւարար մտաւոր զար-

գացման շնորհիւ, նա հակումն է ստանում ամենահրէշաւոր խորհուրդներ տածելու և մի որևէ լոկ չնչին դիտումից կամ նկատողութիւնից անվերջ բամբասանքներ է ստեղծում: Բամբասելուն ընտելանալու սովորութիւնը դարձնում է կանանց կեղծ, թեթևասօլիկ արարածներ, որոնք չը հասկանալով իրանց տուած վնասը, չեն խնայում մինչև անգամ ամենավսեմ զգացումները և միայն իւրեանց վերաւորական և ծաղրալի բարբաջանքի առարկայ են որոնում: Չարը առաւել առաջ է գնում այն կանանց մէջ, որոնք ընդունակ չեն ո՛չ վէճ նպատակներին նուիրուելու, ո՛չ իրողութիւնը հիմնաւորապէս ճանաչելու, — ուստի դոցանից կազմվում են այն մանրակրկիտ գաղափարները, որոնք թափանցում են ամբողջ հասարակութեան խորքը, նորան ուղղութիւն են տալիս և իրենց մեղկ և աւերիչ ներգործութեամբ մի քանի տասնեակ տարիներ ուշացնում են ամենաընտիր, ամենաազնիւ յոյսերի իրագործելը: Թէ այն կինը, որը բացառապէս տնտեսութեանն է նուիրուած, — ինչպէս և նա, որը միայն աշխարհային վայելչութեանց և նոցա պահանջների մասին է հոգում, երկուսն էլ համահաւասար նեղ հայեացք ունին կեանքի վրայ. թէ մէկի և թէ միւսի սրտի և բնաւորութեան ընդհանուր թերութիւնները ծագում են լուրջ մտաւոր կրթութեան բացակայութիւնից: Նոքա երկուսն էլ շատ քիչ բարոյական արժանաւորութիւն ունին, ուստի և հեռաւանքը նոյնն է լինում. — մի և նոյն է, սուրճը

ձեռիդ բռնած հասարակ տանը բամբասես, թէ շքեղ դահլիճում:

Մտքի դատարկութիւնը և սրտի կոշտութիւնը առաւելապէս ծագում են դէպի փոփոխամտութիւնն ունեցած անյագ կրքերից, որը անմտութեամբ է սքողում ամենաընտիր ոգիները: Գրաւիչ և վայելուչ վարուել իմանալը, որոնց կարեւորութիւնը չի հերքել ո՛չ մի կրթուած մարդ, բազմիցս դառնում են արդէն ո՛չ թէ միջոց, այլ լոկ միայն բացառապէս նպատակ. իսկ արտաքին գրաւիչ դիմակի տակից բարձրացնում են իւրեանց գլուխը ողորմելի շողոքորթութիւնը, տգիտութիւնն ու ստորութիւնը այնտեղ՝ — ուր մոռացութեան է տուած իսկական և ճշմարիտ արժանաւորութիւնը: Դաստիարակութեան ամենազլխաւոր պարտաւորութիւններից մէկն էլ հէնց նորանումն է կայանում, որ օրիորդին ճիշտ գաղափար տար այն հասարակութեան մասին, որ ներկայանում է նորա պատանեկական երևուկայութեանը իւր բոլոր դիւթիչ հրաշալիքներով: Conservez si vous pouvez, les intérêts qui vous attachent à la société, mais cultivez en même temps les sentiments, qui vous en séparent: *)

Սշխարհս աշխատում է ամեն ինչ հաւասար-

*) Պահպանեցէք, եթէ կարող էք, այն շահերը, որ ձեզ կապում են մարդկային ընկերութեան հետ, բայց ընդ նմին մշակեցէք նա և այն զգացումները, որ նորանից ձեզ կը բաժանէ:

րացնել և հանդուրժում է միայն այն բանին, ինչ որ նորան չի հակառակում. նորան հարկաւոր են այնպիսի մարդիկ, որոնք նորա պահանջների առաջ վիզը ճկում և քծնում են, որոնք քսութեամբ գովում են նորա ըստական բաղձանքները, որոնք միայն շռայլութիւն և բաւականութիւն են որոնում: Աշխարհս չի կարող թոյլ տալ մինչև անգամ մի փոքր լուրջ քննադատութիւն անելու. այդ քննադատութիւնը մահացու հարուած կը հասցնէր նորան. ով այս կռքին պաշտել է ուզում, պէտք է զոհի դորան իւր ամենաընտիր համոզմունքները: Բայց ո՞ւր է հանրակեցութեան և աւելորդ աշխարհամոլութեան սահմանը: Այստեղ, ինչպէս և ամեն բանում, ճշմարիտ կրթութեամբ մարդը պէտք է գլխաւորապէս ղեկավարուի իւր սեփական գիտակցութեամբ: Հասկանալով և գնահատելով վսեմ բաւականութեանց արժանիքը, կինը երբէք չի խուսափիլ հասարակութիւնից, բայց և երբէք նորա ստրուկը չի դառնալ: Անկաւարուելով ո՛չ թէ դէպի բաւականութիւններն ունեցած կրքով, այլ խելացի ընտրողականութեամբ, նա առաջին հանդիպածի հետ բարեկամութիւն չի անիլ, որ միայն կարող էր նորան բաւականութեան առիթ պատճառել. նա ինքը կը մտցնի իւր ծանօթութեան շրջանում վսեմ ձգտումների գաղափարը. ամենեւին չը հոգալով աշխարհիս արտաքին ունայնութեան մասին:

Ի վերջոյ և այն վնասակար ազդեցութիւնը,

որպիսին հասարակութիւնն ունեցաւ մեր ընտանեկան կեանքի վրայ, — այդ չարիքը պէտք է արմատիւ անեն արժանաւոր, խոհեմ կանայք:

Ժամանակ է վերջապէս միջին դասակարգին դէն ձգելու հարուստներին նմանուելու այն մանկական ցանկութիւնը, որոնց համար աշխարհասիրութիւնը աւելի քիչ վնասակար է. նոքա պարապորդ ժամերի պակասութիւն չունին և զուարճութեան համար նոքա կարիք չունին զոհելու կրթութիւնը: Բայց ցաւալի է նայել մեր օրիորդների վրայ, թէ ինչպէս նոքա երբեմն ամբողջ օր ու գիշերներն նստում են աշխատելու, որպէս զի միայն գոհացնեն իրանց փառասիրութիւնը, և հանդերձների շքեղութեան մէջ բարձր շրջանի տիկնոջից լետ չը մնան: Ժամանակակից տարագրներին համապատասխան շորերի հագնելը այնքան զրաւում է նոցա, որ դորա համար ամբողջ շաբաթներ են գործ դնում, մոռանալով, որ նոցա խելքը և սիրտը առանց սնունդի են մնում, և որ դորա փոխանակ, այդ կորցրած ժամանակը կարող էին գործածել հոգու համար անփոխարինելի և անգին բարիքներ ընձեռելով:

Տարագրների պահանջները հասել են այնպիսի չափազանց զարգացման, որ լոկ միայն նոցա բաւականութիւն տալու համար բարձի թողի են առնում և գիտութիւնը, և ընթերցանութիւնը և բոլոր տնային պարտաւորութիւնները:

Ո՛չ միայն ծաղրալի, այլ և ամենայն ցաւակ-

ցութեան արժանի է, եթէ միջին դասակարգի օրիորդը հազնվում է իւր կարողութիւնից վեր և ի զուր այնքան ժամակորոյս լինում արտաքին ունայն փայլի համար, մոռանալով որ իրեն վսեմ իդէալի, — աշխարհասէր հարուստ տիկնոջ պըջրանքները կատարում են նորա նաժիշտները և այդպիսով նորանից ժամանակ չեն խլում առաւել լուրջ գրադմունքներին յանձնատուր լինելու: Ընդ նմին, եթէ մեր շրջանում օրիորդը իւր արտաքոյ կարգի զարդարուելովը աչքի է ընկնում, — այդ շռայլութիւնը նորան ներելու նպաստաւ ասում են. «բայց գիտէ՞ք որ այդ բոլորը նա ինքն է կարում»: Եւ ահա հէնց այս էլ նշանակում է ի զուր տեղը թանկագին ժամանակը կորցնել արտաքին ունայնասիրութեան վրայ և հրաժարուիլ ամեն վսեմ, գեղեցիկ և բարի բաներից: Յիշեցէ՛ք Գեօթէի ասածը. «Մի և նոյն բանը ամենին չի սագում»: Բայց ներկայումս կարծում են, որ մինչև անգամ առօրեայ կեանքում ամեն ինչ ընտանի է իւրաքանչիւրին:

ձաշակի պակասութիւնը և մեր դրութիւնից առաւել բարձր երևալու ցանկութիւնը ենթարկում են մեզ տարազներին ո՛չ միայն փողոցում, այլ և մեր տանը: Այդպիսով առաւել ու առաւել ընտանեկան միջոցները չեն համապատասխանում արտաքին կենցաղավարութեան: Տարէցտարի նուագում են միջին դասակարգի այնպիսի կանայք, որոնք շատ փող չը վատնելով իրանց զարդարանք-

ների վրայ, միշտ այնպէս են հագնուած լինում, որ անարգել կարող են տնտեսութեամբ պարապել և առանց շորերը փոխելու, վայելաչէ կերպով ընդունել ամեն հիւրի, կամ նոյն շորերով տնից դուրս գալ: Մեծամասնութիւնը նստած է տներում գզգզուած և միայն այն ժամանակն են հազնվում, երբ տնից դուրս են գնում. ահա այստեղ են շրջաշրջում թանկագին մետաքսեայ շորերը, ծածանվում ժապաւեններն ու ծոփերը. այդպիսի զուգուած զարդարուած տիկնոջը հանգիպելով, հագուստից չեն էլ կարող իմանալ, բարձր դասակարգին է պատկանում նա, թէ խեղճ աստիճանաւորի կինը կամ աղջիկն է:

Հագուստի աւելորդ նրբութիւնները ստիպում են կնոջը խորշել իւր գործնական պարտաւորութիւնները կատարելուց: Կամ նա պէտք է հրաժարուի կեղծ գեղեցկութիւն ունենալուց, կամ թէ չի կարող կառավարել տունը, ձեռքը մեկնել, ուր այդ հարկաւոր է: Բայց այս դեռ բոլորը չէ: Այն շքեղութիւնը և փայլը, որոնցով երևում են հասարակութեան մէջ նոյնը, շատերը, գոնէ ըստ երևութին, կամենում են պահպանել և իրանց տներում: Յիրաւի, ծաղրալի է տեսնել միջին դասակարգի տներում այնպիսի շքեղութիւն, որ ամենեւին չի համապատասխանում նոցա կարողութեան: Թանկագին կահ կարասիքը և գեղեցիկ զարդերը շատ լաւ են և բոլորովին իրանց տեղն են այն դահլիճներում և հիւրասենեակներում, որոնք բացվում են միայն

Հիւրերը ընդունելու համար. իսկ առօրեայ բնակութեան համար ծառայող սենեակները պէտք է իրենց նշանակութեան համապատասխան յարմարեցրած լինին: Բայց այժմ մինչև անգամ ներսին օթևանները այնպէս լցուած են զանազան ալբոմներով և թանկագին զարդերով, որ լիւրաւի, չը գիտես թէ ուր դնես բաժակը կամ կարը—նա մանաւանդ, ինչպէս ներս թողնես այնտեղ մանուկներին: Կանայք յօժարութեամբ զրկում են իրանց ամեն բանում, երբ հիւրեր չկան, ամենայն նեղութիւն և զրկանք յանձն են առնում միայն նորա համար, որպէս զի հիւրերը չը վրայ հասնէին աշխատելիս կամ համեստ ճաշի ժամանակ: Մի քանի տանտիկիներ ամենայն խնամքով և անտանելի վերդովմամբ այդ արտաքին փայլը պահպանելով, ընդ նմին մի որոշ աստիճանի կատարում են իւրեանց իսկական պարտաւորութիւնները: Սոքա առաւել արժանի են ցաւակցութեան, աւելի շուտ ժպիտ են յառաջացնում, քան թէ խիստ յանդիմանութիւն: Բանն այն է, որ տնտեսութիւնը չը պէտք է ամենի առաջ ցոյց տալու առարկայ շինել, բայց ինչո՞ւ համար նորան այդպիսի երկիւղով է ուրիշներից թագցնել. ինչո՞ւ նորանով պարապելիս պէտք է ամաչել միջին դասակարգում միայն այն պատճառաւ, որ նորանով չեն պարապում բարձր շրջաններում: Ամենասովորական պարտաւորութիւնները կարելի է շնորհքով և վայելչութեամբ կատարել և

այնուհետև այլ ևս կարիք չի լինիլ վախենալու անսպասելի այցելուից:

Ընդհակառակն, պէտք է հալածել այնպիսի տանտիկիներին, որոնց տան լոկ միայն արտաքին փայլը ծածկում է ներքին ողբալի անկարգութիւնը: Որպէս զի կարողանալին փառասիրութեանը բաւականութիւն տալ, երեկոյթին հիւրերին ընտիր խմիչքներով և զինիններով հիւրասիրել, որպէս զի կարողանալին իրանց տանը ամենայն օր հիւրեր ընդունել և ամենաշքեղ հանդերձեղէնքն սւնենալ, այս բաների համար նոքա մի քանի ամիս շարունակ զրբե՞ծ քաղցած են մնում: Նայեցէք այս արտաքին փայլունութեան ներսի խորքերը. ի՞նչպիսի կարիք, ի՞նչպիսի ժլատութիւն, ի՞նչպիսի անյարմարութիւններ կը տեսնէք: Ահա թէ նոքա ի՞նչու են տնից փախչում, որպէս զի մոռացութեան տան այս անախորժ տեսարանները: Վատ սպիտակեղէն, վատ սեղան, սպասաւորների և կեանքի ամենակարեւոր յարմարութեանց պակասութիւններ,—ահա նոցա կեցութեան իսկական նկարագիրը: Այն ժամանակ ամուսինը, ի հարկէ, ամենայն տեղ իրան աւելի երջանիկ է համարում, քան թէ տանը, և հասկանալի է, թէ ի՞նչու մանուկները, թէ և արտաքուստ կանոնաւոր և վայելուչ են հագնուած, բայց և այնպէս—դոցա մտքերը և զղացումները մնում են կոպիտ և անպիտան, իսկ ժամանանակով կը լինեն նոյնքան թեթևասովիկ և փառասէր, ինչպէս իրանց մայրերը, որոնք

ալնքան վատ են կատարում իրանց պարտաւորութիւնները:

Բայց բաւական չէ, որ ալդ ուղղութիւնը խանգարում է ընտանեկան երջանկութեանը. նա էական վնաս է տալիս ամբողջ Հասարակութեան: Եթէ նա միայն մնալու լինէր մէկ դասակարգիմէջ, — չէր գիմանալ ծաղրին և հալածանքին, — բայց տարափոխիկ ախտի նման նա վարակում է Հասարակութեան բոլոր շրջանները: Այնքան քիչ են այնպիսի կանայք, որոնք բաւականաչափ Հաստատամտութիւն, կամքի ոյժ և ազնւութիւն ունենային, և իրանց կարողութեան Համապատասխան ապրէին, — որ նոցա մատով կարելի է ցոյց տալ. իսկ այնպիսի տնտեսութիւնը, ուր ել ու մուտքի ծալրը ծալրին չեն Հասցնում, ի հարկէ, չի կարող արհամարհանք չը գարթեցնել: Եթէ ծաղրալի էր տանը զրկողութեանց Համբերելը, բայց տանից դուրս փալելը, — և առաւել ևս այնպիսի շռայլութեամբ ապրելը, որը ունեցած միջոցներից վեր է, — պարզ գողութիւն է աշխատող անձանց վերաբերութեամբ: Կանայք: Ահա այն ասպարէզը, ուր դուք կարող էք ճշմարիտ օգտակար լինել Հասարակութեանը: Դուք, որ ընտանեկան զբաղմունքները խիստ չնչին էք Համարում, դուք, որ ցանկանում էք առաւել ընդարձակ ասպարիզում գործել, լաւ նայեցէք, արդեօք այստեղ չը պիտի սկսուին ձեր պարտաւորութիւնները, արդեօք դուք ամբողջ մարդկութեանը ծառայութիւն արած չէք լինիլ,

եթէ ձեր ճշմարտասիրութիւնը և ազնւութիւնը վրդովում են, երբ մտածում էք, թէ փայլում էք նոցա Հաշուով, որոնք արիւն քրտինք են թափում ձեզ համար, որոնց մանուկներն ապրում են այդ աշխատանքի քրտանց գնով: Կարելի է արդեօք համակրել այն կնոջը, որքան էլ գեղեցիկ և գրաւիչ լինէր նա, եթէ ի գուր է նորա դուռը բաղալում արհեստաւորը կամ վաճառականը իրան հասանելի փողի համար: Ինչպէս ճմլվում է մարդու սիրտը այս արտաքին շռայլութիւնը տեսնելիս, որի յետևից թագնված է ներքին աղքատութիւնը: Բայց որքան ծանր է մտածել, որ այս թշուառ դատարկութիւնը որը կործանում է մէկ սերունդը միւսից յետոյ, աշխատող անձանց բարօրութեան հետ, բաւականացնում է միայն ողբալի փառասիրութիւնը:

Այն մարդը, որ կարողանում է իւր աշխատող մերձականների արեան քրտնքի Հաշուով ապրել, որը այնքան ազնիւ չէ, որ աւելի լաւ Համարէր թօթափել իրանից արտաքին շքեղութիւնը, քան թէ խել արժանի վարձը նորանից, ով իւր Համար աշխատել էր, — այդպիսի մարդը կրկնում եմ, չի կարող լինել յարգանաց արժանի, ինչպիսի գարմանալի հանճարով էլ օժտուած չը լինէր նա բնութիւնից: Հեռու, հեռու մեզանից ստոր, ժրպտալի գգուանք ձեռնալ Ֆրազներով, առանց զգացմունքի ու մտքի: Կանայք. ամենից առաւել հոգացէք կեանքի ներդաշնակութեան մասին և

հաւասարակշռութիւն պահպանելով ամեն բանի մէջ, մի մոռանաք ձեր հաշիւները վերաստուգելու: Թէ տանտիկինը, թէ մայրը և թէ գործունեայ օրիորդը՝—հասարակութեան ամենաօգտակար անդամներ են, եթէ նոքա յարգում են իրանց մեռածակաների իրաւունքները և այգպէս անուանեալ բարձր շրջանի հասարակութեանց կոյր հետեւողութեամբ չեն աւերում արժանաւոր քաղաքացիներին ընտանիքները:

Է

ԿԵՂԾ ՈՒՂՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Կանանց կրթութեան ամենավսեմ նպատակն է տալ կնոջը ինքնուրոյնութիւն և գիտակցական կենցաղավարութիւն: Կինը այս առաւելութիւններից ի հարկ է, պէտք է օգուտ քաղի գործնական կեանքի մէջ. բայց սորանից չի հետեւում, որ նա, ինչպէս ներկայումս շատ անգամ պատահում է, առանց մի առանձին կարիք ունենալու պիտի շեղուէր իւր պարտաւորութիւնների բնական շրջանից և ի վնաս նոցա, իրեն համար նորա գործունէութեան ասպարէզ որոնէր: Նիւթական կեանքի անդադար աճող կարիքները ապացուցանում են այս. կինը աշխատանքի մէջ պէտք է որոնէ ապրելու միջոցները, բայց շատ անգամ այն էլ է լինում, որ նա դիմում է շահախնդրական արհեստին միայն իւր փառասիրութիւնը և դէպի շքեղ հանդերձներն ունեցած աւելորդ կիրքը յագեցնելու համար: Ընտանեկան կեանքում պարզութեան հետ միասին անյայտանում է և իւր դիրքից զոհ լինելը. սրտատրոփ ձգտումը դէպի շահախնդրութիւնն ու արտաքին փալլը մեր կանանց յատկանիշներն են կագումում և նոքա են զրկում նոցա ամեն տեսակ բա-

նաստեղծական գործովից: Օրիորդի գործունէութիւնը սովորաբար պէտք է կենդրոնանայ իւր սեփական ընտանեաց շրջանում. այդ տեղ նա կարող է ուսումն աւարտելուց յետոյ պատրաստիլ իրան կեանքի համար և այդ ասպարիզում նա իւր համար միշտ բաւականաչափ զբաղմունքներ կը գտնէ: Բայց նոյն իսկ այս պարտաւորութիւնը ամենից շուտ է մոռացվում. մատաղահաս օրիորդները մոռանում են որ ո՛չ միայն ամուսինները, այլ և ծնողները նոյնպէս իրաւունք ունին նոցա գործակցութեան վրայ, և որ նոքա պարտաւոր են օգնել տանը և նպաստել ընտանեկան բարօրութեան:

Այն դաստիարակութիւնը, որպիսին մենք ենք ցանկանում, կը լրացնէր այդ պակասութիւնը և զարգացնելով մտաւոր գործունէութիւնն ու ներքին եռանդը, օրիորդներին առաւել անտարբեր կը դարձնէր դէպի այն արտաքին առարկաները, առանց որոց պարզ և համեստ մարդը շատ դիւրութեամբ կարող է կեանք վայելել: Եթէ օրիորդների ուսումը պէտք է մինչև 18 տարեկան հասակը շարունակուի, սորանով էլ դարձեալ նոցա դաստիարակութիւնը չի սահմանափակվում: Ուսումնական տարիներում միայն հիմք է դրվում, իսկ յետոյ օրիորդը ինքնուրոյնաբար պիտի շարունակէ իւր կրթութիւնը: Շատ անգամ ծանր կարօտութիւնը ստիպում է օրիորդներին և առաւել վաղ հայթայթելու իրանց օրական պարէնը. բայց առաւել ևս յաճախ նոցա դրդում է դէպի շահախնդրական

աշխատանքը չափաւորութեան և պարզութեան պակասութիւնը: Նոքա մեծ մասամբ ամենեւին չը գիտեն ընտանեկան պարտաւորութիւնները և չեն համակրում նոցա. նոցանից շատ քչերը ծանօթ են այն գոհունակութեան զգացմունքին, որպիսին կարելի է գտնել փոփոխաբար վարժուելով երբեմն տնտեսութեան և երբեմն մտտաւոր զբաղմունքների մէջ. յաճախ նոքա զանազան միջոցների են դիմում, որ ազատուէին ընտանեկան անախորժ հոգսերից. կամ նոցա փոխարէն ուրիշ զբաղմունքներ են գտնում: Օրինակի համար բարձր դասակարգի օրիորդներից շատերը այնպիսի զբաղմունքներին են յանձնատուր լինում, որպիսիք աւելի վայել էր նոցա իւրեանց աղքատ հասակակիցներին թողնելու, որոնք ապրուստի ուրիշ միջոց չունին: Նոքա կար են վերցնում ձեռագործական խանութներից և ընտանեկան կարիք չունենալով, ստացած արդիւնքը գործ են ածում թանկագին իրերի և շքեղ զարդերի վրայ: Հասկանալի է, որ նոքա չքաւոր օրիորդներից կիսով չափ աւելի աժան կը բանեն, իսկ վաճառականին թէ փոյթ. ի հարկէ, գործը նրան կը տայ, ով աւելի աժան է վերցնում. բայց սորա հետեւանքն այն է լինում, որ չքաւոր օրիորդը, որը ձեռագործից աւելի ուրիշ բան չը գիտէ, այժմ անկարող է իւր ձեռքի աշխատանքով ապրել:

Դէպի շքեղ հանդերձներն ունեցած անհուն ցանկութիւնից դրդուած, նստած են օրիորդները

ասեղը ձեռքին, առանց գլուխը բարձրացնելու, զրկում են խեղճերին կտոր հացից, և իրանց զրկում մտաւոր սնունդից, փոխանակ դէն ձգելու սնոտի ցանկութիւնները և իրենց կարողութեան համապատասխան կեանք անցուցանելու: Այդպիսի ընտանիքներում դուք շատ հազիւ կը գտնէք երջանկութիւն և բարօրութիւն: Քոյրերը հաշվում են ամեն մի ըոպէն, որ նոքա ընտանեկան զբաղմուքների համար պիտի գործ դնեն. տնտեսական ամեն գործ կատարվում է դանդաղ և անսիրտ. գեղեցկի և գրաւիչ լինելու մասին այստեղ խօսք չի կարող լինել. ժամերը թանգ են, պէտք է փող վաստակել: Շահախնդրութիւնը ապականում է և կոշտացնում նոցա մատաղ սրտերը:

Այդպիսի ընտանիքում երբէք չէք տեսնիլ համակրութիւն դէպի մտաւոր արդիւնքները: Ժլատութիւնը և ունայնութիւնը ամեն բանի վրայ տարածում են իրանց կոշտ, սառն բազուկը: Օրիորդները, որոնք աւելի հասարակ պահանջներ ունենալով, կարող կը լինէին ազատ ժամանակը նուիրել մտաւոր ընդունակութեանց զարգացմանը, և դորանով պահպանել թարմութիւն, հոգւոյ արիութիւն և գործով, անժամանակ դառնում են կրնճառոտ, խստաբարոյ. նոցա մետաքսեայ հանգերձներն ու թանկագին զարդերը չեն պարգևում նոցա այն չքնադութիւնը, որոնք ամենապարզ արտաքին կեցութեան ժամանակ հաղորդում են մարդուն անկեղծութիւնը և հոգւոյ բարութիւնը:

Բացի այս երեւելի կար անողներից, կայ նոյնպէս մատաղահաս վարժուհիների մի խումբ, որը հեռանում է ընտանեկան օճախից ամենից առաւել նորա համար, որ չի կամենում մասնակից լինել ընտանեկան հոգսերին ու աշխատանքներին: Սովորութիւն է դառել մեր մանկահաս օրիորդներից դաստիարակչուհիք պատրաստել, մինչդեռ հազիւ հարկերից հինգը անկեղծ կոչումն է զգում դէպի այդ ասպարէզը: Նոյն իսկ դէպի ասպարէզն ունեցած ձգտումը կարող է անկեղծ և անյողողող լինել առաւել հասուն հասակում: Ընդ նմին, ինչ էլ որ չասեն,—բայց պարզ է, որ իւրաքանչիւր օրիորդ ցանկանում է մարդու գնալ և ամուսնութիւնը նոքա նախադասում են իրանց ապագան ապահովելու միւս բոլոր միջոցներից. սորանից հետեւում է, որ իւրաքանչիւր օրիորդ նախ և առաջ պէտք է ստանայ ընդհանուր կրթութիւն, համապատասխան ընտանեկան կեցութեան պահանջներին: Բայց որտեղից կարելի է ձեռն բերել սորա համար կարեւոր տեղեկութիւնները, երբ նա արդէն 18 տարեկան հասակում ձգտում է կատարեալ մանկավարժ դառնալ: Այսուհետեւ այլ ևս զարմանալի չէ, որ միջին դասակարգումն անգամ պատահում են շատ օրիորդներ, որոնք բոլորովին անփորձ են տնտեսութեան և տնային աշխատանքների մէջ: Մինչդեռ այդպիսի օրիորդները միշտ օգուտ են քաղում յարմար դիպուածից վերադառնալու ընտանեկան կեանքը. թնչ է պատճառը, որ տեսականա-

պէս լաւ կրթութիւն ստացած օրիորդը յաճախ դառնում է վատ տանտիկին և անխոհեմ մայր. բայց արդեօք կարող է այլ կերպ լինել, երբ նա զարգացել է միակողմանի կերպով և առաւել շուտ նման է ուսում առած մեքենայի, քան թէ կնոջ: Բայց և այնպէս, այդպիսի կանանց մտաւոր կրթութիւնը շատ քիչ միտքարական կողմեր է ներկայացնում. վասն զի նոցա ինքնուրոյն կատարելագործութեան համար գործ դրած ժամանակը սովորաբար շատ չնչին է: Չուարճալի է կարգաւ ամեն օր յայտարարութիւններ 18 և 20 տարեկան վարժուհիների մասին, որոնց անուան հետ թուում են այնպիսի գիտութիւններ, որոնց ձեռք բերելու համար նոցա հարկաւոր էր գործ դնել առ նուազն, դարձեալ գոնէ մի 10 տարի: Այս ուղղութիւնը ամենայն յանդիմանութեան արժանի է. վատ վարժուհիների մանուկներին պատճառած չարիքը սարսափելի է:

Օտարի զաւակներ կրթելը մարդկային ամենադժուար զբաղմունքներից մէկն է. իսկ այդ կրթութիւնը առանց այլ և այլութեան յանձնում են դեռահաս, թերուս օրիորդներին, որ նոյն իսկ իրենք մանկավարժական ղեկավարութեան կարօտ են: Կնոջ դաստիարակութիւնը ընդ միշտ պէտք է իւր գլխաւոր նպատակն ունենայ պատրաստելու նորան ընտանեկան նեղ շրջանի համար և ընդ նմին ընդունակ դարձնելու նորան այս նեղ շրջանից հանդէս գալու առաւել ընդարձակ, որոշ գործունէութեան

թեան ասպարիզում, երբ որ ժամանակը կը գայ: Բայց բոլորովին անօգուտ է այն անբնական տաղնապը, որով օրիորդներին մատաղահաս խելքին պատուաստում են զանազանակերպ առարկաների վայրի վերոյ գիտութիւնը, իսկ այնուհետև դուրս են թողնում նոցա իբրև արդէն հասունացած և ամենադժուար աշխատանքներին ընդունակ արարածներ, այն երևելի հասարակական շրջանը, ուր շատ յաճախ կորչում է և ապականվում մի ի բնէ անմեղ և համեստ էակի ամբողջ ներքին արժանաւորութիւնը:

Լոկ միայն հպարտութիւնը և քչով գոհ լինել չը գիտնալը դրդում է օրիորդներին, առանց մի ակներև կարօտութեան և շատ վաղ թողնելու ընտանեկան շրջանը: Նոքա իրանց համար ստորութիւն են համարում ընտանեկան պարտաւորութիւնների կատարելը և և կամենում են, ինչպէս էլ որ չը լինի, անպատճառ բարձր դասակարգին պատկանիլ, պճնուիլ, զուգուիլ ու զարդարուիլ երևելի տիկնանց դեր կատարելով: Աւելի յաճախ այս պատճառներն են գրաւում օրիորդներին, քան անկեղծ ձգտումն դէպի լուրջ աշխատանք: Բայց ցաւալի է նայել այս վաղահասների վրայ, երբ նոքա վերադառնում են ծնողական տունը, նուիրելով ամենալաւ տարիները և զգացումների թարմութիւնը սառն և մանաւանդ երբեմն ապերախտ աշխարհին: Այն հասակում, երբ մարդս պէտք է հասնի լիակատար մտաւոր զարգացման և հասուն-

նութեան, նոքա արդէն յոգնել են, նուազել, ու-
ժասպառ եղել, շատ քիչ են տրամադիր իրենց
համար արդէն տաղտկալի զբաղմունքին նուիրուե-
լու և անընդունակ ընտանեկան կեանքի պահանջնե-
րին բաւականութիւն տալու. այն ինչ առաջուանից
առաւել քնքշացել են և այժմ առաւել քիչ, քան երբ
և է, նոքա պէտքական են խաղաղ և պարզ կեան-
քի համար: Այս պատճառաւ էլ մենք իսկապէս եր-
ջանիկ ենք համարում այն օրիորդին, որին կարօ-
տը չի ստիպում շատ շուտ թողնելու իւր ընտա-
նիքը. թող նա մնայ իւր ծննդավայրում, մինչև
որ չի ձեռն բերիլ բաւականաչափ զօրութիւն մա-
քառելու իրեն խորթ աշխարհի փորձութեանց
դէմ և իրեն ստանձնած փշալից և դժուար գործը
կատարելու համար:

Մինչև 25 տարին օրիորդը չի կարող վըս-
տահ լինել իրան լաւ դաստիարակչուհի համարե-
լու. բայց այդ ժամանակամիջոցը բաւական է վեր-
ջնական, լիակատար և կանոնաւոր կրթութեան
համար: Սակայն այս հասակումն էլ բաւական չէ
միայն հոգալ լոկ ձեռն բերած գիտութիւնների
ծաւալը աճեցնելու մասին. մի արուեստով աւելի
կամ պակաս գիտնալը—մեծ բան չէ. գլխաւորն այն
է, որ կրթութիւնը մի սերտ ամբողջութիւն ներ-
կայացնէր և բարերար ներգործութիւն ունենար
սրտի ու բնաւորութեան վրայ: Առանձին առարկա-
ների ուսուցիչներ և ուսուցչուհիք միշտ շատ կան.
բայց ամենուրեք չի գտնուիլ ճշմարիտ, գործու-

նեայ դաստիարակչուհի, որին յատուկ լինէր խոհեմ
հանդարտութիւն, հայեացքների ճշտութիւն ու
յստակութիւն, որ հեռի լինէր նախապաշարմունք-
ներից և օժտուած բարոյական արժանաւորութեամբ:
Այս յատկութիւնները ձեռք են բերվում միայն
այն հասակում, երբ սիրտն արդէն ենթարկուել
է փորձութեանց, կամ գոնէ բաբախում է աւելի
հանդարտ և ոգևորուած է օտարների երջանկու-
թեանն ու բարօրութեանը նպաստելու անկեղծ
ցանկութեամբ: Մենք չենք դատափետում այն
օրիորդներին, որոնք արդէն մատաղ տարիներից
սկսած նուիրել են իրանց դաստիարակչուհու ծանր
պաշտօնին. բայց այս էլ պէտք է ասենք, որ հազիւ
նոր ծլած ծառը չի կարող անյապաղ պտուղ բերել:
Մանուկների դաստիարակութեան համար, որ եր-
բեմն կատարվում է ամենաանյաջող պայմանների
տակ, կարևոր է բազմակողմանի խորհրդածութիւն,
իւր անձը ճանաչելու խորին գիտակցութիւն և
կեանքի բաւականաչափ ծանօթութիւն:

Հիմնաւոր կրթութիւն ստացած և զարգացած
օրիորդը երբէք չի պանծալ այն չոր ու ցամաք ու-
սումնամոլութեամբ, որով պարծենում են շատ
թերուս վարժուհիք: Նա կը հասկանայ, որ իւր
գործը ոչ թէ միայն մանուկներին ուսուցանել,
մարզել և հանդարտեցնելն է, այլ նոցա կրթել՝
բառիս բուն նշանակութեամբ: Այդ մտքով դաս-
տիարակութիւնը մի գեղեցիկ և սուրբ կոչումն է,
թէ և երբեմնապէս արք և կանայք ծաղրում են

պառաւ դաստիարակչութիւններին: Այս կոչումը լի է ճշմարիտ բանաստեղծութեամբ և վսեմութեամբ. նա զարգարում է կնոջը և կարող է նորան գրաւիչ և սիրելի դարձնել: Բայց այդ կոչմանը յանձնատուր բազմաթիւ կանանցից շատ քչերն են ընտրեսլ, իսկ դոցա շտապելով գործին ձեռնարկելը վնասում է գործի յաջողութեանը: Եթէ մանկահաս օրիորդը իրօք ստիպուած է ինքը իւր օրական պարէնը հայթհայթելու, թող նա տարրական դպրոցի վարժուհու պաշտօնը յանձն առնի, ուր նա կարող է ոչ միայն ուսուցանել ուրիշների հսկողութեան ներքոյ, այլ և ինքն էլ դեռ կատարելագործուիլ: Խոհեմ ծնողները ներկայումս առաւել ու առաւել քիչ են վստահանում իրենց զաւակներին մանկահաս օրիորդներին յանձնել. ապա ուրեմն, որքան փորձուած կը լինին վարժուհիք, նոյնքան և նոցա դուրթիւնը ապահովուած կը լինի: Վարժուհին իւր սեպուհ պարտականութիւնը պիտի համարէ որ ինքը իւր վարք ու բարքով ու գիտութեամբ յարգանք զարթեցնէ նոցա մէջ, որոնք նորա վրայ նայում են երբեմն, ինչպէս տան աւագ ողախնի վրայ, և սրտի ճշմարիտ և անկեղծ կրթութիւն տարածէ այնտեղ, ուր առաւել շատ կարօտ են:

Բայց դաստիարակչութիւնների մի ուրիշ դասակարգ էլ կայ, որոնց պէտք է յանդիմանել միայն նորա համար, որ նոքա շատ ուշ են սկսում իւրեանց զբաղմունքները: Անմտաբար իւրեանց երիտասարդութիւնն անցնելուց յետոյ, նոքա կարծես թէ

զարթնում են, զգում են ձգտումն գործելու, կամ թէ երբեմն անյաջող հանգամանքների փոփոխութիւնները ստիպում են նոցա դիմելու ապրուստի այս աղբիւրին: Նոցա համար դաստիարակութիւնը ոչ թէ նպատակ է, այլ միջոց. մի երկու երեք տարում նոքա աշխատում են ձեռք բերել այն, ինչ մոռացել են. այնպէս որ նոքա թէ և հասակով աւելի հասուն են, բայց մանկահասներից առաւել հիմնաւոր և լաւ զարգացած չեն: Սոցանից ոչ մէկին չը պէտք է մանուկներ յանձնել. բայց վտանգ չը կայ յանձնելու նոցա այնպիսի օրիորդի, որ իւր ընտանեկան նեղ շրջանում համեստաբար և խաղաղ բազմակողմանի զարգացումն է ստացել, ամենեւին չը հոգալով թէ բազմի բերմունքները ուր կը ձգեն նորան:

Այսու ամենայնիւ չը պէտք է մոռանալ, որ օրիորդի ամենաառաջին և մերձակայ պարտաւորութիւնն է ծառայել ընտանեացը, քանի որ տանը գործ և լուրջ զբաղմունք կայ, օրիորդը չը պէտք է տնից դուրս գործունէութեան ուրիշ ասպարէզ որոնէ: Կրթուած ու սիրելի օրիորդը ամենայն շրջան զարգարում է. նա իւրաքանչիւր ընտանեաց թանկագին գանձն է. եթէ հանգամանքները ներում են, նա պէտք է մնայ իւր տեղը, մինչև անգամ եթէ շատ էլ հարկաւոր չէ. բայց թող նա պատրաստ լինի բաղդի իւրաքանչիւր փոփոխութեան համար: Հէնց սորանումն է կայանում կնոջ զարգացման տարբերութիւնը, սորա համար էլ նա կը

մնայ առ միշտ գեղեցիկ և զրաւիչ, որ նորան վիճակուած չէ տանջուիլ մի որ և է միակողմանի ճիշտ գիտութեամբ բայց նա պէտք է իւր խելքը այնքան զարգացնէ, որ կեանքի ոչ մի փոփոխութիւն չը կարողանար նորան անպատրաստ գտնել և վհատեցնել:

Ամենից առաւել խորին համոզմամբ խորհուրդ ենք տալիս իւրաքանչիւր օրիորդի չընտրել վարժուհու պաշտօն, եթէ ինքը դորա համար անընդունակ է: Եւ այս բանում հարկաւոր է համեստութիւն և ինքնաճանաչութիւն լիակատար և գոհացուցիչ արդիւնք ստանալու համար:

Լաւ տնտես կինը առաւել շուտ իւր գլխի ճարը կը տեսնի, քան վատ վարժուհին: Կարելի է շատ կրթուած լինել, բայց չունենալ իւր գիտութիւնը ուրիշին հաղորդելու շնորհքը. եթէ բանն այդտեղ է հասել, ինչո՞ւ օրիորդը չը պէտք է օգտուի իւր տնտեսական տեղեկութիւններէ: Տնտեսութեամբ պարապելը ստորութիւն համարել յատուկ է միայն անմիտ հպարտութեանը: Ո՛չ մի պաշտօն որ մեզ ապրուստի միջոց է տալիս, ստորացուցիչ չէ. իսկ տնտեսութեան մէջ կրթուած օգնականուհին անպատճառ ձեռք կը բերի յարգանք և սէր: Լաւ մայրը առաւել շուտ նորան կընդունի իրան տուն, քան պճնասէր վարժուհուն, իսկ իւր զաւակներին ինքը կարող է կրթել: Ուրիշներին օգտակար լինելու բարեխիղճ ցանկու-

թիւնը միշտ միջոցներ կը գտնէ նպատակին հասնելու համար. բայց միայն ցաւալի է, եթէ մատաղահաս տարիները կորչում են անօգուտ և զուր զբաղմունքների մէջ:

Ը

ՕՐԻՈՐԴԱՅ ԳԻՇԵՐՈՒԿ ՎԱՐԺԱՐԱՆՆԵՐ:

Այն բոլորից յետոյ, ինչ որ ասուեցաւ ընտանեկան կեանքի մասին, որին մենք լիակատար նախապատուութիւն ենք տալիս, չի կարող զարմանալի երևալ, որ մենք շատ բանում դէմ ենք ինստիտուտական կրթութեան: Դժբաղդաբար մեզանում, Գերմանիայում սովորութիւն է դարձել, — օրիորդներին ուսումնարանական դասընթացը աւարտելուց և առաջին կօնֆիրմացիայից*) յետոյ, մէկ կամ երկու տարով ինստիտուտ (գիշերօթիկ վարժարան) տալ ուսումն լրացնելու համար: Բայց ահա այս սովորութիւնը նոցա կեղծ ուղղութիւն է տալիս այն պատճառով, որ ինստիտուտներում պատրաստում են ըստ մեծի մասին ոչ թէ կանայք, այլ աշխարհամոլ տիկիներ, որոնք գիտեն միայն փայլել հասարակութեան մէջ: Ինստիտուտները կազմակերպութեան համապատասխան,

*) Կօնֆիրմացիա (լատ.) բողոքականների սովորութիւնն է քրիստոնեային վերահաստատելու մկրտութեան մէջ, որը կատարուել է առաջին անգամ Սուրբ Հաղորդութիւնն ընդունելուց յետոյ:

այնտեղ ամենայն ինչ պէտք է կատարուի որոշ կարգով, խիստ կանոններով, որոնց հաւասարապէս և առանց բացառութեան ենթարկվում են բոլոր սանուհիները: Մանկահաս օրիորդների առաւելանկախ և ինքնուրոյն զարգացումը այստեղ ճնշվում է նա և նորանով, որ վարժարանի վարչութիւնը պարտաւորուած հոգում է իւրաքանչիւր իրեն խնամոց յանձնուած օրիորդի կատարելագործութեան տեսանելի արդիւնքների մասին: Մեծ մասամբ պահանջում են, որ օրիորդի վրայ առաջին հայեացք ձգելիս, իսկոյն երեւային նորա վսեմ վարմունքը և քաղաքավարութիւնը, և այս պատճառաւ նոքա ամենից աւելի ընտելանում են լոկ միայն արտաքին, շատ անգամ աւելորդ քաղաքավարական ձևերին, և ահա այս է պատճառը, որ ինստիտուտը նոր աւարտած և ըստ երեւութին լաւ կրթուած օրիորդները յաճախ ամենաանտանելի արարածներն են լինում:

Բնաւորութեան կազմակերպելը ինստիտուտում գրեթէ երբէք առանձին ուշադրութեան չի արժանանում. իւրաքանչիւր մանկան բնածին հակումները նոր ոյժով զարթնում են, հէնց որ միայն նա կազատուի ճնշումից, որին ենթարկուած էր վարժարանում, ուր այս հակումները աւելի հաշտւում էին, փոխանակ նոցա ազնուացնելու և լաւացնելու մասին հոգալու: Բացի դորանից, շատ անգամ ինստիտուտում կրթուած օրիորդները մի ինչ որ գուհիկ, անշնորհ և անտեղի ձևեր ունին,

որոնք խլում են օրիորդից բոլոր նորա չքնադու-
թիւնը: Ինստիտուտները մեծ մասամբ երկու սխալ
ուղղութիւն են յառաջացնում. կամ օրիորդները
17 և 18 տարեկան հասակում ծաղրալի անձնավըս-
տահոլութեամբ պարծենում են իւրեանց սերտած
դասերի ուսումնականութեամբ և սկսում են դա-
տողութիւններ տալ ամեն տեսակ առարկաների մտ-
սին, կամ թէ չէ, նոքա լինում են անտանելի,
տխուր, իրանց արձանացած պահելով, որոնցից ոչ
մի խօսք չես կարող լսել:

Կասկած չը կայ, որ փոքր ի շատէ բարեյա-
ջող հանգամանքների ժամանակ, օրիորդները ա-
ռաւել լաւ են հասնում իրանց ընտանեկան շրջա-
նում պարզ, բնական զարգացման, ուր հնարաւոր
է ինչքան ֆիզիքական, նոյնքան և հոգեւոր ոյժերի
վարժութիւնը, ուր օրիորդը իւր պարտաւորու-
թիւնները կատարում է նոյն թէ որոշուած ժամե-
րով, այլ ամեն ըրպէ գրգռվում է դէպի յօժար
օգտակար գործունէութիւն, ուր անդադար ուսու-
ցումը միանում է տնտեսական զբաղմունքների
հետ, ուր ի վերջոյ, նոքա աննկատելի կերպով
ընտելանում են օտար անձանց հետ վարուելու
քաղաքավարի և բնական ձևերին, — մինչդեռ ինս-
տիտուտներում նոքա սովորում են միայն յաճախ
կեանքի մէջ անգործագրելի պայմաններն ու կանոն-
ները պահպանել: Ինստիտուտական կեանքի մի
նշանաւոր պակասութիւնն էլ այն է, որ օրիորդները
զրկուած են հասարակութեան հետ հաղորդակցու-

թիւն ունենալուց, — հէնց այն տարիներում, երբ
երեւակայութիւնը նկարագրում է նոցա համար աշ-
խարհային կեանքը անսովոր գեղեցկութեամբ և
պայծառ, վարդի գոյներով:

Ընտանիքում մեծացող օրիորդը դատարկ ցնորք-
ների մասին չի երեւակայիլ. նա տեսնում է կեանքը
այնպէս, ինչպէս որ կայ. թէ և նորան դեռ աշ-
խարհ չեն բերում, բայց նա ընտելանում է դորան
ընտանեկան կացութեան մէջ, ընտելանում է մար-
դոց հետ վարուելուն և առանց զարմանալու և
կուրանալու, ոտք է դնում հասարակութեան մէջ:
Իսկ ինստիտուտում կրթուած օրիորդները, իրանց
հետ այն տեղից դուրս են բերում ամենասխալ և
թիւր զաղափար կեանքի մասին. այնտեղ թէ և
արդելուած է վիպասանութիւնների ընթերցումը,
բայց ծածուկ զաղտուկ կարդացվում են, և ինստի-
տուտն աւարտող օրիորդը շատ անգամ ծանրաբա-
րոյութեան դիմակի տակ ծածկում է ներքին դիւ-
րագրգռութիւն, և պատրաստ է առաջին հանդիպող
մարդու վզովն ընկնելու: Եւ յիրաւի չոր դաստիա-
րակչուհին կարող է փոխարինել արթուն, աջալուրջ
և գորովազուլ մօր հսկողութեանը. ուրիշ ինչ ա-
ռաւել անարատ և մաքուր կարող է լինել այն
ընտանեկան շրջանից, ուր բնական ուրախ տրամադ-
րութեան ժամանակ թէ ծանր և թէ դուրեկան
զբաղմունքները ձեռք ձեռքի տուած են ընթա-
նում, իսկ կեանքի ուղղակի, անմիջական ծանօթու-
թիւնը կրթում է խոհականութիւնը և զրգում

դէպի գործունէութիւն: Ի հարկէ, ամենից առաւել ցանկալի կը լինէր, որ բարոյական դաստիարակութիւնը կարողանար կատարուել տանը, իսկ մտաւոր կրթութեան համար լինէին լաւ կազմակերպուած դպրոցներ:*)

Բայց ի՞նչ էլ որ չասենք, այնուամենայնիւ ինստիտուտները կը մնան իբրեւ անհրաժեշտ հիմնարկութիւններ. միշտ կը գտնուին օրիորդներ, որոնք կեանքի զանազան ձախողակ հանգամանքների շնորհիւ չեն կարող կրթուիլ առանց հասարակական վարժարանների: Մնում է միայն ցանկալ, որ յօգուտ այդպիսի օրիորդների ինստիտուտական կազմակերպութեան մէջ բարերար վերանորոգութիւններ մըտցնուէին, ըստ կարելւոյն առաջըն առնելու այն անյարմարութեանց, որոց հետ նա սերտ կապուած է: Այո, կանանց պէտք է տալ աւելի լաւ կրթութիւն, այժմեանից սուրաւել կանոնաւոր: Այս է այն ձայնը, որ լսվում է իւրաքանչիւր ազնիւ և խելօք կնոջ հոգւոյ խորքից: Տայ Աստուած, որ այդ ձայնը ամենայն տեղ կենդանի, համակրելի արձագանք գտնէր:

*) Ուրախութեամբ պէտք է նկատենք, որ յարգելի մատենագրուհու ցանկութիւնն արդէն իրագործուած է և ինստիտուտական կրթութիւնը փոքր առ փոքր տեղի է տալիս օրիորդների գիմնաղիական կամ միջնակարգ դպրոցների կրթութեան:

Ծ. Թարգ:

Թ

Ա Մ Ո Ւ Ս Ն Ա Կ Ա Ն Կ Ե Ա Ն Ք

Ուր խօսքը կանանց մասին է, այնտեղ չի կարելի չը խօսել ամուսնական կեանքի մասին, որ առ միշտ կը մնայ նոցա գոյութեան վաղճանական միջնավայրը: Յիրաւի զարմանալի է, որ մինչև անգամ շնորհալի կանայք այժմս թոյլ են տալիս իրանց ամուսնութիւնը մերժելու, այն ինչ իսկապէս և նոցա մէջ քիչ չեն այնպիսիք, որոնք կամաւ կարող լինէին հրաժարուիլ նորանից:

Մեզ թւում է որ մարդը իւր աւելի անկախ հասարակական դիրք ունենալու շնորհիւ առաւել շուտ կարող էր գովել հների բարքն ու վարքը և նոցա հասարակական կազմակերպութեան մէջ գտնել այն բանի ապացոյց, թէ պետութիւնը և բարոյականութիւնը կարող են գոյութիւն ունենալ առանց ամուսնութեան: Բայց վայ կանանց, եթէ այդպիսի հայեացքը ընդհանրանար: Ասածներս հաստատուելու համար բաւական է միայն լիջել այն ստոր դրութիւնը, որի մէջ գտնվում էին կանայք հին դարերում. ամուսնութիւնը ոչնչացնելուց յետոյ, նոքա վերստին նոյն ստրկութեան մէջ կրնկնէին: Կնոջ հասարակական նշանակութիւնը և բարձրը զարգացումը ստացվում է նորա ընտանիքում:

իսկ ուր չը կայ ամուսնութիւն, այնտեղ չը կայ և ընտանիք: Ժան Պաուլի ասելով. «Կնոջը հարկաւոր է նեղ շրջան. միայն քաղաքացու ընտանեաց մէջ նա ստանում է ճշմարիտ նշանակութիւն. առանց այդ նեցուկի, առանց ցօղունի մնացած այս քնքոյշ ծաղկի տերեւները ցեխը կը կնէին: Մարդը կարող է դարձեալ համաքաղաքացի լինել և եթէ ոչ ոք չունի, որին կարողանար կուրծքին սեղմել, նա ինքը կը ծքով կընկնի գետնին և կը սկսի նորան գրկախառնել, թէ և չի կարող աւելին ընդգրկել, քան թէ իւր գերեզմանի համար հարկաւոր է: Բայց կինը, որը յօյս է տածում համաշխարհային քաղաքացիութեան վրայ, հրէշաւոր հսկայ է կամ գիմակ, որ միայն ազատ, պարապօրդ հետաքրքրութիւն է զարթեցնում»: Մենք այն կարծիքի չենք, իբրև թէ կնոջ երջանկութիւնը միայն ամուսնութեան մէջ հնարաւոր է. բայց և այնպէս ճշմարիտ կանացի սիրտ ունեցող կինը պէտք է խոստովանուի, որ նա այստեղ միայն կարող է հասնել իւր բարձր զարգացմանը, իւր լիակատար հասունութեանը: Մինչև անգամ գրեթէ անհնարին է երեւակայել այն անդունդը, դէպի որը պիտի գլորուեն կանայք ամուսնական կապը ոչնչացնելով, այն ինչ ժամանակակից ընտանեկան կեցութեան պայմանները առաւել լաւ են ապահովում նոցա անկախութիւնն ու զարգացումը. նոցա պահում են որոշ սահմաններում, բայց ոչ փակուած. նոքա ամուսիններ են, բայց ոչ ստրուկներ. մինչև ան-

գամ կնոջ համար սօրանից առաւել ուրիշ դրութիւն անկարելի էր երեւակայել, որը տար նորան մարդոց հաւասար իրաւունքներ: Բոլորովին սխալ է այն կարծիքը, իբր թէ որքան որ կանանց մէջ կը թուլութիւնը առաւել շատ է տարածվում, նոքա այնքան առաւել ամուսնական պայմաններից բարձր են կանգնում, ընդ սմին չը կորցնելով իւրեանց բնութեանը յատուկ բոլոր չքնադութիւնը: Փրանսիայից մեզ հասած ցնորամիտ կարծիքները, որոնք գովում են անսանձ ուէրը, կարող են միայն բուսական համակրութիւնը գրտնել. բայց իւրաքանչիւր ճշմարիտ զգացմունքի տէր կինը պէտք է վճռողաբար մերժէ դոցա ոչ թէ քնքշութիւնից և կեղծ ամօթխածութիւնից դժբախտ, այլ նորա համար, որ նոքա իրօք վրդովում են բարոյական զգացմունքը: Կնոջ ամենանարատ սուրբ սէրը պէտք է ունենայ որոշ ուղղութիւն և բացառիկ առարկայ:

Ամուսնութեան դէմ սկսեցին զինուել Ֆրանսիայում այն պայմանների պատճառաւ, որպիսիք գոյութիւն ունին այն տեղ այս օրէնքը կատարելու ժամանակ. այն ինչ Գերմանիայում ամուսնութիւնը հիմնվում է ուրիշ, առաւել բարոյական սկզբանց վրայ: Այստեղ այլապէս չեն ամուսնանում, եթէ ոչ իրենց յօժար կամքով և փոխադարձ համաձայնութեամբ. իսկ բռնի ամուսնութիւնք թէ և կատարվում են, բայց շատ հազիւ. ընդ նմին հարսի և փեսայի ունեցած մօտ ծանո-

թուլթիւնը նոցա կատարեալ առէիժ է տալիս միմեանց ճանաչելու: Ի Հարկ է, ամուսնութիւնը կարող է անբարոյական դառնալ, նայելով թէ ինչպէս է կատարվում, բայց այս դեռ ևս նոյն իսկ ամուսնութեան կառի պակասութիւն չէ: Ո՞վ չը գիտէ որ այսօր ոչ միայն բարձր, այլ և միջին շրջաններում ամուսնութիւնը նոյն իսկ սկզբում անհամաձայնութեան պատճառներ է պարունակում նշանածնի մէջ, որ շատերը դառն անտարբերութեամբ են մօտենում բեմին, — բայց այս բոլորի մեղս չեն ունի: Ինչո՞ւ համար ներկայումս աւելի շատ են խօսում ամուսնութեան թերութեանց՝ քան թէ նորա սրբութեան մասին: Հէնց այն պատճառաւ, որ նա չի պահպանվում սրբութեամբ, որ կինն իսկապէս ստորանում է մինչև ստրուկի դրութիւնը, երբ նա արհամարհելով ամուսնութիւնը, այնուամենայնիւ անկարող է առանց դորան ապրել և պսակվում է լոկ միայն մի ցանկութեամբ, — այն է՝ հասարակութեան մէջ որոշ դիրք ստանալու և ոչ թէ նորա համար, որ ընտանեաց շրջանում կատարէր իւր կոչման վերաբերեալ պարտաւորութիւնները: Բայց իսկական ընտանեկան կեանքը ծնունդ է առնում մէն միայն անարատ, երջանիկ ամուսնութիւնից. հասարակութիւնը չի կարող գոյութիւն ունենալ առանց ընտանեաց հիմունքի և նոյն իսկ պետութիւնը վայելչապէս է զարգանում միայն այն դիպուածում, եթէ հասա-

րակական կեանքը գտնվում է ընտանեկան ներքին սկզբունքի ազդեցութեան տակ:

Մեր ժամանակ կանանց սեռի ամենանշանաւոր պարտաւորութիւնը նորանումն է կայանում, որ վերադարձնէին ամուսնութիւնը նորա նախկին, հիմնաւոր սկզբունքներին, բարձրացնէին նորից նորա սուրբ նշանակութիւնը և այս խորհուրդին տային բարոյական ոյժի ամենամեծ լիազօրութիւն, առանց որոյ անկարելի է կնոջ ինքնուրոյն զարգացումը: Կինը, լիակատար ինքնազիտակցութեամբ զնահատելով ամուսնական կեանքը իբրև իրեն համար ամենամեծ երջանկութիւն, մի և նոյն ժամանակ պէտք է կարողանայ առանց նորան էլ ապրել, չը կորցնելով սրտի անդորրութիւնը և զոհունակութիւնը: Պատկառանքով և երկիւղածութեամբ, և ոչ թէ կրքոտ փութաջանութեամբ պէտք է մտնել տաճառի դրներին. ոչ ըուպական զրգիւր և ոչ ստոր շահախնդրութեան ու փառամոլութեան շարժառիթները պէտք է մտցնեն մեզ այդ սրբավայրը: Այս դիպուածում մենք կարիք էլ չունինք իմանալու, թէ ի՞նչ շարժառիթներով է առաջնորդվում տղամարդը. կինն այստեղ թագուհի է, միայն նորան է պատկանում սիրոյ և զգացմանց թագաւորութիւնը, նորանից է կախուած ամեն ինչ իւր կամքով և հասկացողութեամբ տնօրինել: Տալով այն ամենը, ինչ իւր հոգւոյ ամենաընտիր մասն է կազմում, նա իրաւունք ունի պահանջելու իւր համար և ամենից ընտիրը:

կնոջ բարոյական արժանաւորութիւնը և ոգեկան անկախութիւնը՝ ոչ թէ ամուսնութիւնը աւելորդ են դարձնում, այլ պէտք է ազնուացնեն, վսեմացնեն նորան։ Սրտի ընտրութիւնը օրիորդի համար շատ նշանաւոր գործ է, և այս պատճառաւ էլ նորան անհրաժեշտ է բացատրել իւր բարոյական բնութեան պահանջները և նոյն իսկ դոցա բաւականացնելու պայմանները։ Այս պատճառաւ էլ և այստեղ, որքան առաւել ուշ կը մտնի օրիորդը հասարակութեան մէջ, որքան առաւել յարատեւ կը լինի նորա մանկութիւնը, այնքան առաւել լաւ։ Սակայն մենք չենք գովում պառաւ օրիորդներին. կամ նոցա, որոնք իրանց հասակից առաւել խելօք կը լինին, այլ որոնում ենք այնպիսի օրիորդներ, որոնք ճանաչում են իրանց և շատ վաղահաս լարուած երեակայութեանը յանձնադրող չեն լինում, այնպիսի օրիորդներ, որոնք ընդունակ են խորին զգացմանց, վասն որոյ և կարող են սիրել և ոչ սիրոյ բորբոքներ շռայլել։

Ծշմարիտ է, որ տղամարդիք հաւանում են այնպիսի օրիորդներին, որոնց սեփական ոչնչութեան գիտակցութիւնը դարձնում է նոցա գայթակղութեան զոհ և որոնց գիւրին է հասկացնել, թէ առանց մարդոց անհնարին է նոցա գոյութիւնը և որոնք իրանց երբէք հարց չեն առաջարկում, թէ մարդը ի՞նչ պէտք է լինի։ Բայց այս թմրած, փոքրոգի զգայականութիւնը պիտանացու չէ իրական կեանքի համար. մենք պէտք է առաւել վսեմ գա-

ղափար ունենանք կնոջ կատարելութեան մասին, եթէ ցանկանում ենք որ կանայք բարերար ներգործութիւն ունենային ժամանակակից հասարակութեան վրայ։

Ի՞նչ հարկաւոր է մեզ այս մռայլ, տաղտուկ հոգւոյ թախիծը։ Ինչո՞ւ լոկ միայն ուրուականների յետեից ընկնենք և յաւիտենական բարկութեամբ կործանենք կուռքերը, հէնց որ միայն կը համոզուինք նոցա ներքին դատարկութեան մէջ և յետոյ նորից ձեռք մեկնենք նոր կուռքերին։ Թառամած, ասլած սիրտը սկսում է էմանցիպացիայի մասին դեգերել. կինը առ ոչինչ է համարում, կարծես ատում է մարդուն, բայց և այնպէս դարձեալ սիրում է նորան, երկրպագում է նորան, իսկ փոքր առ փոքր իւր անյադ ցանկութիւնները, անսանձելի կիրքը, ըստ երևութին բանաստեղծական արկածները, — այս ամենը վերջանում են նորանով, որ ինքն էլ չը գիտենալով, ընկնում է ամենակուպիտ եսամոլութեան մէջ։ Ամուսնութիւնը ճնշող է, ամուսնութիւնը ծանր է այն կնոջ համար, որ լոկ միայն զգայական կրքով ուզում է ամուսին ընտրել և նորից թողնել։ «Մատաղ հասակումս սիրում էի այն ինչ պարոնին, ասում է նա, բայց խաբուեցայ. սա ինձ աւելի է դուր գալիս, աւելի լաւ է հասկանում ինձ և ես կ'ուզեմ սորան պատկանիլ»։ Եւ ցաւն այն է, որ այդպիսի դատողութիւնները առաջին հայեացքից երևում են ճշմարտանման. և ի՞նչպէս չը ներենք երիտասար-

դական սխալանքները: Բայց սարսափելի են այդպիսի մոլորութեանց հետեւանքները: Ամուսնութիւնը կորցնում է իւր բարոյական արժանաւորութիւնը, երբ այլ ևս չի հիմնվում ամուսինների փոխադարձ սիրոյ վրայ. բայց լոկ միայն քմահաճութեամբ խորտակել այս կապը,—առաւել ևս կոստաբեր է:

Աշխատեցէք միմեանց ճանաչել դեռ ամուսնական կեանքը մտնելուց առաջ,—իսկ այնուհետեւ իմացէք համբերութեամբ տանել միմեանց փոխադարձ թերութիւնները և չափաւորել ձեր ցանկութիւնները: Ի հարկէ, այս պայմանների կատարելը չի վերացնիլ սրտի բոլոր գայթակղութիւնները և առաւել մեծ զգուշութեամբ կատարուած ամուսնութիւնը և անկեղծ սիրով,—դարձեալ կարող է ապաբաղդ լինել,—բայց այս միայն մարդկային անկատարելութեան դառն պտուղն է: Սիրտը հիասթափվում է թէ ամուսնութեան միջոցին և թէ նորանից յետոյ. իսկ ամուսնական շաղկապի մասնաւոր թերութիւնները կնոջ իրաւունք չեն տալիս այդ կապը խանգարելու և դարերով սրբագործուած այդքան վսեմ և կնոջ բնութեան այնքան համապատասխան կարգադրութիւնը մերժելու:

Ամենից առաւել օրիորդների մէջ պէտք է յարգանք զարթեցնել դէպ իւրեանց անձը, որ կարող է նոցա համար ամենալաւ նեցուկը լինել կեանքի ամեն տեսակ հանգամանքներում: Միթէ օրիորդները առաւել նուազ բանաստեղծական կե-

րեան, առաւել նուազ չքնաղութեամբ կը փայլին, առաւել նուազ գրաւիչ կը լինին միայն նորա համար, որ նոցա կուսական չքնաղութեան գոյնը կը լուսաւորուի, կարծես արեւից,—ներքին գիտակցութեամբ, այն արդարացի հպարտութեամբ,—որ դժբաղդաբար, շատ անգամ պակասում է նոցա:

Ձի կարելի անպայման հերքել, որ ամուսնութիւնը կնոջը տուած առաւելութեանց հետ միասին, չը դնէր նորա վրայ և մի քանի սահմանափակ կողմեր. նա շատ բարձրաթուիչ երեւակայութեան թւեր է կտրել և գուցէ սպանել է շատ տաղանդներ: Բայց այս պատճառաւ էլ հարկաւոր է լաւ գաղափար տալ օրիորդին ամուսնական կեանքի մեծ նշանակութեան մասին, ինչպէս էլ որ ճնշող չը լինեն նորա պայմանները: Ամուրի կինը ազատ է մնում այն պարտաւորութիւններից, որպիսիք յանձն է առնում ամուսնացող օրիորդը, բայց և վերջինս չի կարող ցանկալ օգտուել միայն ամուսնութեան օգուտներից և չը կատարել նորա պահանջները: Եթէ չես կամենում այդ պարտաւորութիւնները յանձն առնել, մի գնար մարդու: Նոյն իսկ օրէնքը պահանջում է մարդուց, որ նա վայելչապէս պահպանէր իւր ընտանիքը. կնոջ համար այդպիսի քաղաքական օրէնք չը կայ, բայց և այնպէս նորա համար աւելի մեծ է բարոյական պարտաւորութիւնը հոգալ, պահպանել և խնայել այն, ինչ որ ամուսինը ձեռք է բերում: Ո՛չ մի հանճար, ո՛չ մի տաղանդ չի ազատում նորան այս

պարտաւորութիւնից. նա իրաւունք չունի իւր համար բաւականութիւն և անկախութիւն ձեռք բերել նոցա հաշուով, որոնց բաղդը իւր խնամոցն է լանձնուած: Այն կինը, որ գոհ էէ այս պարտաւորութիւնը կատարելու գիտակցութեամբ, չը պէտք է ամուսնանալ, այլապէս նա լանցաւոր կը լինի իւր սեփական ընտանեաց և ամբողջ հասարակութեան առաջ:

Այդպէս էլ շատ քիչ իրաւունք ունի կինը արհամարհել իւր պարտաւորութիւնները այն պատճառով միայն, որ նա չի գտել ընտանեկան կեանքում այն երջանկութիւնը, որպիսին որոնում էր և յոյս ունէր գտնել: Միթէ պետութիւնը և հասարակութիւնը այդպիսի գիպուածում ազատ են կացուցանում մարդուն իւր ընտանիքը խնամելու պարտաւորութիւնից: Ո՛չ, նա այնուամենայնիւ պէտք է կատարի այդ: Նոյնը վերաբերում է և կնոջը և ճրքան էլ որ մեծ չը լինէր հիասթափումը, նա չի կարող կորուսանել իւր պարտուց լանձնատուր եղած էակին: Միայն թողլ, անպիտան բնաւորութիւնները ընդունակ են թէ կեանքում և թէ վիպասանութեանց մէջ անհասկանալի և խաբուած սրտերի յաւիտենական թատրերգութիւններ խաղալ: Իրաւ է, հիասթափումը ամենից տանջողն է կնոջ սրտի համար, — բայց նա չը պէտք է կորուսանէ նորան:

Այն, զգացումը մեր էութեան կենդրոնատեղին է, նա վսեմացնում է մեզ և տալիս իսկական

գեղեցկութիւն. — նա անսահման է և չը պէտք է սահմանափակուի լոկ միայն սիրոյ տեսակով: Երջանիկ են նոքա, որոց հասկանալի է զգացմունքի ճշմարիտ ձայնը, բայց նոքա միայնակութեան չեն դատապարտուիլ անգամ այն ժամանակն էլ, եթէ ամուսնութիւնը նոցա երջանկութիւն չի տալ: Կնոջ սիրտը պէտք է անուած լինի և առ մարդկութիւնն ունեցած սիրով. նորան յատուկ են իղէալական ձգտումները և հետեւելով նոցա, նա կարող է նոյն իսկ հիասթափութիւնից բարձր կանգնել:

Մեր միջին դասակարգում շատ հազիւ են ստիպում օրիորդներին ամուսնանալ: Բայց ամենից յաճախ նոցա դրդում են նոյն իսկ հանգամանքները և նոքա մարդու են գնում որ ապաստան գտնեն կամ հասարակութեան մէջ որոշ դիրք ստանան: Իսկ անմիտ մայրերն ու մօրաքոյրները մանկութիւնից խելքից հանում են օրիորդներին, խրատելով նոցա, որ իբր թէ երջանկութիւնը միայն ամուսնութեան մէջն է, և ամենայն միջոցներից օգտվում են աղջկան մարդու տալու: Այս սովորութիւնը այնքան ստոր է և անմիտ, որ դորա մասին մինչև անգամ չարժէ խօսել. բայց այդպիսի ուղղութիւնը լաւ ապացուցանում է, թէ ինչպէս անհրաժեշտ է մեզ մայրերի աւելի ընտիր սերունդ:

Հանգամանքների լուծը կը վերացուի, եթէ դաստիարակութիւնը օրիորդին միջոց կը տալ ինքնուրոյն կեանք վարելու. իսկ այն օրիորդը, որ ոչինչ չի սովորել և միայն բազմաթիւ պահանջներ

ունի, ի հարկ է, գուրկ է գոյութեան ամեն միջոցներէց: Ինքն ըստ ինքեան չնչին լինելով՝ բայց և այնպէս նա ամուսնանալ է ուզում: Բայց ահա սորանումն է կայանում ամուսնութեան վատութիւնը, որը պէտք է վրդովէ իւրաքանչիւր ազնիւ կնոջ սիրտը: Իսկ կանանց անպիտանութիւնը ստորացնում է նոցա մինչև ստրկուհիների աստիճանը, դրդելով նոցա ամուսնանալ կարօտութեան երկիւղից, և ոչ թէ դէպի տղամարդն ունեցած յարգանաց անկեղծ զգացմունքից և սիրուց:

Մարդը իւր կողմից կորցնում է դէպի կինն ունեցած ամենայն յարգանք. գալթակղութեան թեթև զոհը այլ ևս նորա հրամայողը չէ, այլ խաղաղիկը: Ուր է մեր նախահայրերի այն գեղեցիկ համոզմունքը, թէ օրիորդի սէրը ամենամեծ վարձատրութիւնն է կեանքի մէջ: Այժմ չեն էլ մտածում, որ պէտք է առաքինի և արդար, անարատ և բարոյական լինել, որպէս զի կարողանան գրաւել կնոջ սիրտը և նորան անկեղծ երջանկութիւն պատճառել: Ինչքան էլ ստոր, անպիտան, ստախօս և մոլի չը լինէր տղամարդը, նա յանդրգնում է յոյսեր տածել մինչև անգամ ամենագեղեցիկ, ամենասիրելի էակների վրայ ամուսնանալու նպատակով, որոնք իւրեանց կողմից էլ, առանց սարսափի նորան ձեռք են մեկնում:

Իէպի կանանց արժանաւորութիւնը և նշանակութիւնն ունեցած համակրութիւնը այն ժամանակ միայն նորից կը ջերմացնէր ողջ հասարակու-

թեանը, երբ նոյն իսկ կինը կունենար առաւել տոկունութիւն և ինքնագիտակցութիւն: Այն ժամանակ մարդն էլ, նախ քան կը մտածէր նորան կին առնելու, կաշխատէր նորան համահաւասար առաքինութեան, համոզմունքների հաստատութեան և ինքնաճանաչութեան աստիճանին հասնել:



Ա Մ Ո Ւ Ր Ի Կ Ի Ն Ը

Այն օրիորդների համար, որոնք առանց կողմնակի օգնութեան կարօտ լինելու կարող են ապրել, ամուրի կեանքը ոչինչ մի առանձին սարսափելի բան չի ներկայացնում: Ո՛րքան բազմաթիւ կանայք, որոնք առանց լաւ մտածելու շտապով մարդու են գնացել յօժարութեամբ կը ցանկային փոխել իւրեանց վիճակը այն օրիորդների վիճակի հետ, որոնք իւրեանց համոզմունքներին հաւատարիմ մնալով չեն համաձայնուել առանց իւրեանց ներքին տրամադրութեան, լոկ շահախնդրական նպատակով ամուսնանալ: Ամենայն վիճակ իւր ուրախութիւններն ու տրտմութիւններն ունի. իւր կոչումը հաւկացող և իւր ընդունակութիւններից օգուտ քաղել իմացող օրիորդը կարող է հասարակութեան մէջ նոյնքան յարգելի դիրք բռնել, որքան և կինը:

Օրիորդի համար լոկ միայն մի բան, որ ամենազգալի զրկանք է, այդ ո՛չ ամուսնու սէրն է, ո՛չ ապագայի ապահովութիւնը, այլ մօր քաղցր տնունը, որը անձանօթ է օրիորդական լսելիքին:

Այս դիպուածում չեմ կարող դէպի ձեզ չը

դառնալ, կանայք, ձեզ՝ որ բազմիցս անգթաբար ծիծաղում էք օրիորդների վրայ: Դուք նոցանից առաւել զրաւիչ և սիրելի էք երևում ո՛չ թէ այն պատճառով, որ դուք իբր նոցանից աւելի խելօք էք, կամ իբր թէ ձեր սրտում աւելի սէր կայ. ո՛չ, այլ ձեր բոլոր գերազանցութեամբ դուք պարտական էք այն մանկական աշխարհի թովիչ ազդեցութեանը, որ ձեզ շրջապատում է: Չը լինէր այդ աշխարհը, դուք էլ այնպէս խոժորադէմ և կնճռոտ, պաղարիւն և անհամակրելի պիտի երևայիք: Օրիորդական ամենաճշմարիտ և արդարացի թախիծը և տաղտուկը, — այդ մայրական ուրախութեանց, մայրական երջանկութեան բացակայութիւնն է: Բայց մի՞թէ այս պակասութիւնը ոչինչ բանով չի կարող լրացուիլ: Մանկական աշխարհումն է հոսում այն կենսատու աղբիւրը, որ տալիս է կնոջը և թարմութիւն և առողջութիւն, և նորա շրջանում ամուրի կինն անգամ նոյնքան օգտուէտ կարող է լինել, որքան և հարազատ մայրը: Բայց սորա համար օրիորդը պէտք է առաւել լաւ յարմարուի մանկութեան պահանջներին, նորան նուիրի իւր կրթութիւնը, զգացման բարութիւնը, ճաշակի նրբութիւնը և անարատութիւնը. — իբրև մանուկների խնամակալուհի, դաստիարակչուհի և ընկերուհի, նա նոցա իշխելու վրայ ձեռք է բերում մօր իրաւունքները և նորա ջանքերը լիակատար վարձատրվում են իւր գործունէութեան բարեւար հետեանքներով: Հազարաւոր որբիկներ, բիւ-

ընդհանուր մանուկներ իւրեանց ձեռքերն են կարկառուօրէն պահել անհաշիւ կանայք, որոնք շատ անգամ իւրեանց գորովը և փափայանքը շների ու կատուների վրայ են շռայլում, իսկ իւրեանց հարստութիւնը փառասիրական քմահաճութեանց համար։ Այս մանուկները լիովին ձեռք կը պատկանեն։ Սիրեցէք նոցա, կրթեցէք և դարձրէք նոցա հասարակութեան համար օգտակար անդամներ, և դուք աւելի օգուտ կը տաք, քան հարազատ մայրերը, որոնց համար ի հարկ է, մի առանձին սրբաբարոյութիւն չի լինիլ այն բանը, որ իրանք են խնամք տանում իւրեանց հարազատ որդւոց դաստիարակութեան մասին։ Այն, իւրաքանչիւր օրիորդի սրտի մէջ պէտք է զարթեցնել ու զարգացնել մայրական սիրոյ զգացումը, միայնելով այդ մտաւոր կրթութեան և նպատակայարմար գործնական տեղեկութեանց հետ։ Այն ժամանակ նա պատրաստ կը լինի ամեն ներքին թշնամուց և չի վախենալ պառաւութիւնից, որ այժմ նորա համար ճշմարիտ երկիւղալի է։ Սրտի մէջ ալ ևս տեղ չի լինիլ ոչ քարասրտութեան, ոչ վշտի, երբ այդ սիրտը համակրութեամբ բաբախում է հասարակաց բարօրութեան համար. չի բթանալ այն խելքը, որը գիտէ արդեամբ զբաղուիլ, վայելել գեղեցիկը և զնահատել նորան։

Բայց որպէս զի այս բոլորին կարելի չի լինի հասնել, օրիորդներին մատաղահաս տարիներին արդէն պէտք է յիշեցնել, որ նոքա աւելի երկար

ժամանակ պառաւ կը լինին, քան թէ մանկահաս։ Մեծ հմտութիւն հարկաւոր չէ, որ 18 տարեկան հասակում կարելի լինի դուր գալ, բայց մեր կեանքի նպատակը պէտք է նորանում կայանայ, որ ըմբռնենք թէ իսկական գեղեցկութիւնն այն ժամանակն էլ արժանաւորութիւն ունի, երբ կը թարմի պատանեկութեան վարդի գոյնը։

Աւելորդ կը լինէր մի առ մի թուել կանանց անգործութեան այն ցաւալի հետեւանքները, որ կունենայ նոյն իսկ նոցա ոչ մանկահաս տարիներում։ — Բայց դժուար է երեակայել անգամ, թէ ի՞նչ ահագին ազդեցութիւն կարող էին ունենալ հասարակական կեցութեան բարւոյթման վրայ նոցա բոլոր ներկայումս նիրհող ուժերը։

Օրիորդի համար իրեն յատուկ բնութեան սահմաններում շատ գործ կայ։ Միայն օրիորդական դպրոցներն ու կրթական հիմնարկութիւնները կարող են տալ նոցա ամենաընդարձակ գործունէութեան սոսպարէզ։ Կնոջից ուրիշ ո՞վ աւելի լաւ կարող է ճանաչել աղջկայ բնոյթը։ Մինչև անգամ դաստիարակութեան գործումն էլ մարդը ճգնում է ցոյց տալ իւր գերազանցութիւնը կնոջ վրայ. նորա համար մեծ մասամբ կնոջ կրթութիւնը մի երկրորդական բան է և ոչ թէ պարապման գլխաւոր առարկայ։

Եթէ լաւ կրթուած և դաստիարակուած օրիորդները իրանց նուիրելին աղջկանց դաստիարակութեան գործին, ահագին օգուտ կարող էին բերել մանա-

ւանդ նորանով, որ նոցա աւելի մօտ ծանօթ են նոյն իսկ իրանց բնութեան թուլութիւններն ու պակասութիւնները:

Այս բանը հերքելու համար սովորաբար այն կարծիքն են յառաջ բերում, որ կինը չի կարող յաջողութեամբ ուսուցանել, որովհետեւ նոյն իսկ իւր կրթութիւնը թերի և պակասաւոր է: Բայց միթէ նա չի կարող այնքան սովորել, որքան գիտութիւն առ հասարակ հարկաւոր է կնոջը: Մանաւանդ որ շատ քչերին կը յաջողուի դպրոցի կառավարչուհիների պաշտօնները ստանձնելու, որոնց համար անհրաժեշտ է բազմակողմանի տեղեկութիւններ ունենալ. բայց շատ կանայք կարող են իրանց համար մի որեւէ առարկայ ընտրել, որ և կ'ուսումնասիրեն նոյնքան հիմնաւորապէս, ինչպէս և մարդը: Թող կրթուած օրիորդը ընտրէ իւր համար, նայելով իւր ի բնէ սէր ունենալուն, կամ պատմութիւն, կամ բնագիտութիւն, կամ գրականութիւն: Նա ի հարկէ չի գրիլ կամ գուցէ չը կարողանայ գրել այս առարկաների մասին ուսումնական շարադրութիւններ, բայց ծաղրալի կը լինէր պնդել, թէ նա անկարող կը լինի իւր գիտեցածը հաղորդել իւր սեռին պատկանող մանուկին: Կամ թող այն օրիորդը, որ մի առանձին բնատուր շնորհք ունի լեզուներ ուսումնասիրելու, մի քանի տարի անցկացնի Անգլիայում կամ Ֆրանսիայում, և իւրացնի այնտեղի բարբառը, թող ուսուցանի այդ բարբառը, փոխարինելով բնական

վարժուհիներին, որոնք շատ անգամ բացի լոկ միայն մայրենի լեզուն գիտնալուց, ամենացաւալի տգիտութիւնն են ներկայացնում:

Այս նպատակի համար հարկաւոր բոլոր տեղեկութիւնները, ի բաց առնելով գուցէ օտար լեզուների ուսումնասիրութիւնը, օրիորդը դիւրութեամբ կարող է ձեռք բերել խաղաղ ընտանեկան շրջանում, նա մանաւանդ եթէ լաւ նախապատրաստուած է կանոնաւոր ուսուցմամբ:

Անկասկած է նոյնպէս, որ գեղարուեստներով պարապելը բարեյաջող հանգամանքներում նոյնպէս մատչելի է օրիորդներին. բայց այս զբաղմունքները միշտ լիովին չեն գոհացնում զգացմունքի պահանջները. այն ժամանակ հարուստ օրիորդների առաջ, բացի հասարակաց բարեգործութիւնը, հանգէս է գալիս գործունէութեան մի առանձին շրջան: Դա է չքաւոր դասակարգի կանանց և օրիորդների մասին խնամք տանելը, որոնք մեծ մասամբ վնասվում են վատ դաստիարակութեամբ, կամ երբեմն էլ բոլորովին զուրկ են ամեն տեսակ կրթութիւնից: Դատապարտուած լինելով միայն մեքենայական աշխատութեան, նոքա իրենց սահմանափակ և նեղ շրջանում չեն կարող հիմնաւորապէս ուսումնասիրել և այն զբաղմունքները, որոնք նոցա ապրուստի միակ միջոցն են կազմում: Այս կանանց անընդունակութիւնը և աշխատանքին անսովոր լինելը, դժբաղդաբար շատ յաճախ, ընտանեկան կեցութեան կորստեան պատճառ է լի-

նում, ուր մարդու բոլոր ջանքերը ապարդիւն են անցնում: Արհեստաւորներին և բանւորներին ամենալաւ օգնութիւնը նորանով կարելի էր հասցնել, որ նոցա աշխատասէր և ազնիւ, մաքրասէր և կարգ սիրող կանայք տային, որոնք կարող լինէին խնայել նոցա աշխատած կոպէկները և օգնէին մարդոց ընտանիքը պահպանելու գործում: Այս գասակարգի համար ամենամեծ և ճշմարիտ բարերարութիւն կը լինէր հիմնել մի այնպիսի վարժարան, ուր կարողանային դեռ մանկութիւնից հեռանալ բարոյական ապականութիւնից և իրանց ընտանեաց անկարգ շրջանից, և պատրաստուէին ո՛չ թէ նաժիշտներ և կար անողներ լինելու, այլ կատարելու իրենց կեցութեան յատուկ բոլոր պարտաւորութիւնները: Շատ բան արդէն ձեռնարկել են ստորին դասակարգի և մանաւանդ արհեստաւորների կրթութեան համար. նոցա ուսուցանում են այժմ գիտութեան այն օրէնքները, որոնց վրա՛ հիմնվում է նոցա մեքենական գործունէութիւնը և այսուհետեւ աւելի զգալի կը լինի նոցա համար տգէտ և անբարոյական կանայք ունենալը:

Որպէս զի այս կանանցն էլ կարելի լինէր ազատել անխոհեմ ամուսնութիւնից, կամ աւելի վատ վիճակից, նոցա պէտք է ուսուցանել արդիւնաւէտ աշխատանքի, և այս նոր երջանկութիւն կը պատճառի առ հասարակ բոլոր ընտանիքներին, նոցա համար լաւ աղաթիւններ պատրաստելով:

Այս առարկան շատ նշանաւոր է և արժա-

նի կանանց ամենալուրջ ուշադրութեան: Դժբաղդաբար, մինչև ցայժմ սոյն տեսակ բոլոր փորձերը կայանում էին միայն ձեռագործի հասարակ դպրոցներ բանալով, իսկ բուն էութիւնն ամենեւին այդչէ: Եւ քանի՜ ազնիւ հոգիք և հանճարեղ ընդունակութիւններ կարող էինք ազատել մենք կորըստից, եթէ միայն լաւ գիտենայինք այն հասարակ կանանց բնատուր ձիրքերը, որոնք գրեթէ ոչինչ կրթութիւն չեն ստանում:

Ապա ուրեմն սովորեցէք, տնտեսութիւն արէք, աշխատեցէք, լուսաւորուեցէք և լուսաւորեցէք ուրիշներին, օգնութեան ձեռք կարկառեցէք աղքատին աշխատանքի և տրտմութեան մէջ, և լիշեցէք վսեմ պատուիրանի խօսքը. «Անօգուտ կեանքը — վաղահաս մահ է»:

ԺԱ

ԸՆՏԱՆԵԱՅ ՄԱՅՐԸ:

Ոչինչ այնքան չի շարժում մարդու հոգին, ոչինչ այնքան չի վսեմացնում նորան, որքան այն ընտանեկան կեցութեան տեսարանը, ուր տիրապետում են կեանքի խոհեմ սկզբունքները: Նորա միջնավայրը համարվում է կինը, այս տեղ ամենայն ինչ լուսաւորվում է նորա չքնադուլթեամբ և կարողութեամբ. առանց նորան տղամարդը, ինչքան էլ որ առաքինի չը լինէր, չի կարող հասնել դոյն տեսակ երջանկութեան: Ընտանեկան օճախում, այս սրբավայրում, ուր կինը իւր պաշտօնն է մատուցանում մարդկութեանը, իւր ներքին արժանաւորութեան զօրութեամբ չը պէտք է հանդուրժի ոչինչ անմաքուր, կեղծ ու պատիր և ստոր բաների: Նորա առաջին հոգսը, որպէս վերին աստիճանի ներդաշնակ արարածի, այն պէտք է լինի, որ սոյն ներդաշնակութիւնը թագաւորեցնէ, իւր բոլոր շրջապատողների վրայ: Տան գոհունակութիւնը և անդորրութիւնը, — ընտանեկան երջանկութեան առաջին պայմաններն են: Ամուսինը և զաւակները այն համոզմունքով պիտի սնուած

լինին, որ ոչ մի տեղ նոցա համար չի կարող այնքան դուրեկան լինել, ոչ մի տեղ այնքան լաւ, որքան իրանց տանը: Մեծ մասամբ կինն ինքն է մեղաւոր, որ մարդը բաւականութիւն է փնտրում ընտանեկան շրջանից դուրս: Սիրելի և խելացի կինը դիւրութեամբ կը գրաւի մարդուն և սիրել կը տայ իւր ընտանիքը:

Մի և նոյն ժամանակ նա, օգնելով մարդուն նորա զբաղմունքների մէջ, դաստիարակելով զաւակներին և մերձաւոր բարեկամների շրջանում զարթեցնելով համակրութիւն դէպի ամեն գեղեցիկն ու վսեմը, հասնում է այնպիսի նշանակութեան, որ վեր է ամեն տեսակ փառասիրական և հաճոյամոլութեան ցոյցերից: Սորա համար ամենեւին հարկաւոր չեն մեծ միջոցներ, բաւական են ամենահասարակ պայմաններ: Ծնմարիտ գեղեցկութեանը հարկաւոր չէ ոչ հարստութիւն և ոչ փայլ. նա ինքը ամենին գեղեցկութիւն է շնորհում: Ընդ նմին անվիճելի է, որ ճշմարիտ լուսաւորութիւնը ամենից առաւել պարզութիւն է սիրում: Թողնենք հոգւով ու սրտով աղքատներին նոցա փայլուն արտաքինը, նոցա գեղեցիկ հանդերձները, շքեղ զարդարուած սենեակները, ճոխ սեղանները: Մի՞թէ այս շռայլութեանը, որ երբեմն մի առանձին գոհունակութիւն էլ չէ պատճառում, կը նախանձի խելացի մարդը, որ առանց այդ էլ վայելում է մաքուր հոգեկան բաւականութիւններ:

Խոհեմ մայրը ամենից առաւել պէտք է ջանայ

զարթեցնելու զաւակներն մէջ սէր դէպի պարզութիւնն ու համեստութիւնը. սովորեցնի նոցա զանազանելու արտաքին փայլը ներքին արժանաւորութիւնից, չարհամարհելով ո՛չ մէկը և ո՛չ միւսը: Մինչև անգամ մարդուս դէպի բաւականութիւնն ունեցած հակումն նա կարող է ազնուացնել, սովորեցնելով մանուկին բաւականութիւն գտնել ընտանեկան ուրախութեանց և ազգականներին ու ծանօթներին քաղաքավարի ընդունելու և պատուելու մէջ: Այլ որ մանկութիւնից ընտելացել է երջանիկ լինել ընտանեկան շրջանում, նա դժուար թէ թեթեամտութեամբ զգայական բաւականութեանց լետեից կընկնի, որոնք այնքան շատերի կորստեան պատճառն են լինում: Իսկ այս դժբաղդ ուղութեան սերմը, — անպատճառ սկզբնական դաստիարակութեան մէջ պէտք է որոնել: Մայրը սրբութեամբ պէտք է կատարէ ընտանեկան տօները. հէնց նոյն իսկ նոքա են զարթեցնում մանկան մէջ համակրութիւն դէպ աշխարհային ուրախութիւնները: Հանգամանքները սակաւ են այնքան ձախողակ լինում, որ ընտանիքը ստիպուած լինէր զրկել իրան այդ բաւականութիւններից, որոնք մի առանձին ծախք չեն պահանջում: Մի ծաղկի փնջիկ, մի փոքրիկ նաշխուն ձեռագործ, մի որ և է քաղցրեղէն, — և սոքա բաւական են մանուկներին ուրախութիւն պատճառելու: Սորանով նոքա կը սովորեն ուրիշներին բաւականութիւն պարգեւել, և իրանց այնպէս կը տանեն, որ

ընդհանուր ուրախութիւնը չեն խանգարիլ. անմեղ բաւականութեանց մի անընդհատ շարք մատչելի է այն երջանիկ մանկութեանը, որ ծաղկում է հոգատար, անձանձիր աշխատող և ամեն ճշմարտին, բարիին ու գեղեցիկին համակրող մօր ձեռքի տակ: Հոգալով մանկան զգայականութիւնը զարթեցնելու և նորան ուղղութիւն տալու մօտին, նա հէնց դորանով յառաջ է բերում համերաշխութիւն, որը ապագայում սերտ կապերով միաւորում է պատանիների ամբողջ սերունդը:

Փառասէր և զուարճութեանց ագահութեամբ լանձնատուր եղող կինը ժամանակ չունի զաւակների հետ ապրելու: Արքան բազմաթիւ մայրեր հազիւ թէ արժանի են այդ անուան: Ահա հէնց այս է կնոջ ամօթալի ստորութիւնը: Յայտնի է, որ բոլոր բարի հակումները ամրանում են մատաղ հոգու մէջ դէպի հայրական տունն և ծնողներն ունեցած սիրով ու համակրութեամբ. բայց սառն անտարբերութիւնը սպանում է նոցա: Մանուկներին հարկաւոր է հարազատ սիրտ, որին չի կարելի ոչինչ գնով գնել:

Մանուկներին առաւել լաւ չի կարող կրթել և այն թմրած, անընդունակ կինը, որ չը գիտէ թէ ինչից սկսէ, որ ճշմարիտ գաղափար չունի իւր պարտաւորութեանց մասին: Մինչև անգամ եթէ նա ի բնէ բարի և խելացի լինի, — այդ էլ բաւական չէ. նորան պէտք է գեռ ևս կատարեալ գիտակցութիւն այն բանի, թէ նա ինչ պէտք է

անի մանուկների բարօրութեան համար: Ի վերջոյ, իրաւ է, պատահում են և այնպիսի մայրեր, որոնք միայն իրանց զաւակների սիրովն են ապրում և ի բոլոր սրտէ ցանկանում են նոցանից հասարակութեան օգտակար անդամներ պատրաստել. բայց արդեօք շատ են այնպիսիք, որոնք մտաւոր կրթութեան ժամանակ կարողանային նոցա վրայ ազդեցութիւն ունենալ և այն էլ ոչ միայն մանկութեան հասակում, այլ և աւելի ուշ:

Անասելի սուրբ և վսեմ է մօր կոչումը, որ լիովին արժանի է այս անուանը: Մանկան ողջ ապագան գտնվում է նորա ձեռքում: Նա կարող է ստորացնել կամ բարոյապէս վերանորոգել ամբողջ սերունդ: Մեծ և ծանր նախատինք է լուսաւորուած կանանց համար այն գիտակցութիւնը, որ նոցանից՝ քչերը միայն լիովին հասկանում են իրենց նշանակութիւնը. այլ կարճատեսները միայն գանգատվում են իրանց գործունէութեան նեղ շրջանի վրայ ներկայումս էլ, և իրանց կեանքը ծուլութեան, փութորկալից բաւականութեանց կամ տնային տնտեսութեան մանրակրկիտ վէճերի մէջ են անցուցանում, — մինչդեռ նոքա պէտք է նուիրէին իւրեանց անձը ամենաազնիւ ձգտումներին: Կինը միակ հնարաւոր, խելացի ազատութիւնը կարող է ստանալ մտաւոր գործունէութեամբ, բնութեան ծրագրած սահմաններում:

Մանուկներին դաստիարակելով, կրթելով և ուղղութիւն տալով, նա անհամեմատ աւելի մեծ

օգուտ է բերում, քան եթէ մասնակցէր հասարակական գործունէութեան: Նա ազդեցութիւն ունի ամբողջ ազգերի վիճակի վրայ, զաւակներ պատրաստելով պետութեան և հասարակական ծառայութեան համար: Մինչև պատանեկութեան հասակը որդին անկասկածելի կերպով պատկանում է մօրը. ուրեմն վերջինս պարտաւոր է նորան ներշնչել արթուն և գործունեայ կեանքի պահանջը:

Հին Սպարտացի կնոջ նման, որ առաւել լաւ էր համարում որդուն մեռած տեսնել, քան անպատուած վերադառնալիս, մայրը պէտք է մանուկների մէջ խորին արհամարհանք զարթեցնէ դէպի ամեն վատն ու ստորը, պէտք է ներշնչէ նոցա մէջ սէր առ հայրենիք և համոզմունքի ուժով ներգործէ նոցա վրայ այնպէս՝ որ որդին պատրաստ լինի առաւել շուտ ենթարկուելու ամենայն տեսակ հալածանաց, քան թէ մօր արհամարհանաց և կշտամբանքին: Ամեն ժամանակների մեծ մարդիկ գրեթէ առանց բացառութեան ընտիր մայրեր են ունեցել: Բայց և իւրաքանչիւր կնոջ սրբտուն միշտ բաւականաչափ զգացմունք և անձնուիրութիւն կայ դէպի բարին, ճշմարիտն ու գեղեցիկը. դժբաղդաբար, այս գեղեցիկ սերմերը կամ բոլորովին խեղդվում են, կամ թէ արժանաւոր, վսեմ նպատակների պակասութեան պատճառու չեն հասնում կատարեալ զարգացման: Ինքն իրան աշնուաղնելով, կինը հէնց դորանով կը նպաստի ամբողջ հասարակութեան բարոյական վերածնելու-

թեան: Կնոջ լոկ երեւալը բարեբար ներգործութիւն է ունենում բոլոր շրջապատողների վրայ, այդ պատճառաւ էլ նա պէտք է արժանի լինի այդպիսի ներգործութեան: Այն ընտանեաց մայրը, որի աչքի առաջն է իրեն պարտաւորութեանց ի դէտւոյ, անձանձիր կաշխատի, ամենեւին չը յոգնելով առօրեայ մանրակրկիտ հոգսերից, վասն զի նա գիտէ որ այս տաղտկալի մօզայիկից պէտք է գեղեցիկ տեսարան դուրս գայ: Եւ ի՞նչ մեծ վարձատրութիւն է նորա համար, երբ նա վերջապէս կարող է մտցնել իրական կեանքի մէջ արդարասէր և ազնիւ, աներկիւղ և պարտաւորութեանց հաւատարիմ զաւակներ: Բայց սորա համար նոյն իսկ ինքը ամենից շատ պէտք է սիրէ ճշմարտութիւնը և չը սովորեցնէ մանուկներին լոկ միայն շահախնդրութեան և եսամոլութեան համար սողալու մոլութեան առաջ: Տուէք հասարակութեանը որքան կարելի է շատ նախապաշարունակներից ազատ պատանիներ, որոնք պատրաստ լինէին անկեղծաբար հետեւել իրանց կոչմանը,—այն ժամանակ աղքատութիւնը կը գտնի իսկական պաշտպաններ, աշխատանքը՝ անկեղծ բարեկամներ, իսկ արդարագատութիւնը՝ ամենազօրաւոր նեցուկ: Ձեր զաւակների վրայ ունեցած ազդեցութեան շնորհիւ, դուք կը լինիք աշխարհիս ճշմարիտ տիրապետողները, և կը յաղթէք նորան, ոչ թէ սամազօն կանանց նման բռնութեամբ, այլ կանացի ոյժի և գեղեց-

կութեան անվրէպ սիրով, որպէս մարդկութեան ճշմարիտ հանճարներ:

Մօր ազդեցութիւնը առաւել զօրեղ է աղջկայ, քան թէ տղայի վրայ. աղջկայ համար նա պէտք է լինի ամենալաւ օրինակ նորա ամբողջ կեանքի ընթացքում: Արդեօք օրիորդը կարող է արհամարհանքով նայել ընտանեկան պարտաւորութեանց վրայ, երբ նորա նազելի, կրթուած մայրը կատարում է դոցա այնքան խնամքով, հոգատարութեամբ և տոկունութեամբ: Արդեօք սիրելի մօր խստապահանջ պարզութեան առաջ չի լռիլ հպարտութեան, դէպի շքեղ զարդերն ու զգեստներն ունեցած կրքի ամենտեսակ տրտունջը: Բայց ի՞նչ մեծ դժբաղդութիւն է այն օրիորդի համար, որը փառասէր և ունայնամիտ մայր ունի, որը սրտատրոփ սպասում է այն ըոպէին, երբ ինքը պէտք է իւր աղջկան զուգուած ու զարդարուած ժողովարանը տանի: Սեփական արժանաւորութեան զգացմունքից զուրկ մայրը չի կարող զարթեցնել իւր դստեր մէջ սեփական արժանաւորութեան զգացմունք և այնուհետև հասկանալի կը լինի տղամարդոց այն ողորմելի ներողամտութիւնը, որ նոքա ունին դէպի կանայք:

Մայրական զգացմունքը պէտք է ազատէր թեթեամտութիւնից ու պճնասիրութիւնից և այն կանանց, որոնք արդէն կորստեան անդրնդի ծայրին են կանգնած: Շատ կանայք կարծում են, որ դեռ էլի ժամանակ կը լինի իրանց կենցաղավարութեան եղանակը փոխելու, երբ իւրեանց դուստրները կը

մեծանան. բայց աւանդ, այն ժամանակ արդէն ուշ է: Մանուկը, բոյսի նման, զարգանում է այն միջոցովորդի համապատասխան, որը շնչում է: Ապագայում ոչ մի խտուրթիւն չի կարող ուղղել այն, ինչ որ փչացուած է ձեռնունայն և չնչին մարդոց վաղահաս ծանօթութեամբ: Մանաւանդ օրիորդի համար դաստիարակութեան ժամանակ ամենից կարեւորն է օրինակը: Նորա քնքոյշ բնոյթը ընդունում է լաւ և վատ տպաւորութիւնները զարմանալի արագութեամբ, և նոքա նորա վրայ անհամեմատ առաւել զօրեղ են ներգործում, քան թէ տղայի վրայ: Ինչպէս յաճախ մենք քարկոծ ենք անում թեթեւամիտ կնոջը, բայց եթէ հարցնենք նորա մօր և նորա երիտասարդութեան հանգամանքների մասին, — այնուհետեւ բազմիցս մեր զայրոյթը կը փոխուի խորին ցաւակցութեան զգացմունքի:

Սակայն ի՞նչ հարկ կայ սորա մասին երկար խօսել. աներկբայ է, որ կինը լիակատար հնար ունի ազատելու իրան և իւր սերունդը ամեն անարժան հանգամանքներից. աներկբայ է և այն, որ ժամանակը հոսել է նորա նիրհած ոյժերին գործելու:

Ինչպէս կը փոխուէր մեր հասարակական կեանքը կանանց ազդեցութեամբ, եթէ նոքա բաւականաչափ հաստատամտութիւն ունենային ամենայն ինչ իրենց միջոցների համապատասխան տնօրինելու, առանց խոչընդոտն լինելու մեր հոգեկան պահանջներին: Հէնց նորա համար, որ

ճշմարիտ հիւրընկալութիւնը՝ աւելի ու աւելի անյայտանում է, և չափազանց ընդարձակվում այն հասարակութիւնը, որ միայն բաւականութիւն է գտնում սնապանծութեան և շուայլութեան մէջ: Եթէ մայրն ու քոյրերը երեկոներն անցուցանում են դատարկ այցելութիւններով, ապա ուր գտնեն բաւականութիւն նոցա ամուսիններն ու որդիքը, եթէ ոչ հիւրանոցներում: Եթէ այժմս երբեմնակի մարդիկ ու կանայք միասին են պատահում, այդ էլ միայն շքեղ պարահանդէսներում կամ ճոխ խնճույքներումն է լինում. իսկ հարցրէք խնդրեմ դոցանից, արդեօք մե՞ծ բաւականութիւն են գտնում այդ քմահաճ հանդէսներում, ձեզ կը պատասխանեն յօռանչելով և ուսերը վեր քաշելով: Այն ինչ երիտասարդների սիրով յաճախելը ընտանեկան շրջաններում շատ կարող էր նպաստել և երջանիկ ամուսնութեանց կայանալուն: Պարահանդէսներում և ժողովարաններում նոքա տեսնում են միմեանց շքեղ զարդարուած և այնտեղ անկարելի է մարդոց ճանաչել: Ընդհակառակն, մարդը պէտք է ընտանեկան շրջանում ուսումնասիրէր կնոջը, ընտանեկան կեանքի պայմանների մէջ, ուր ինքն էլ իւր կողմից կարող է ապացուցանել որ ոչ միայն լաւ պարել գիտէ, այլ և առաւել օգտակար և գրաւիչ խօսակցութեան ընդունակ է, քան ինչպիսին լըսվում է մեր շքեղ ժողովարաններում:

Աշխարհասէր մարդկանցից բոլորովին չի կարելի աւելին սպասել: Բայց նայեցէք հաճեստ ըն-

տանեաց ներսը, ուր միշտ կարելի է գտնել սիրալիր ընդունելութիւն, ախորժալի, խելացի խօսակցութիւն և քաղցր հիւրասիրութիւն: Մենք լիակատար իրաւունք ունինք ցաւելու հին փառաւոր անցեալի վրայ, երբ առաւել յաճախ էր լինում հիւրընկալութիւնը և երբ բարձր ու սովորութեանց պարզութիւնը ներում էր հիւրասիրելու ամենաչափաւոր կարողութիւն ունեցող ընտանիքներին անգամ: Իսկ այժմ, բացի հարուստ տներէց, որոնք հիւրընկալութեան համար միայն յայտնի օրերումն են բացվում, արդեօք շատ կան այնպիսի ընտանիքներ, ուր կարելի լինէր գնալ առանց հրաւերի, միանգամայն վստահ լինելով, որ այդ տեղ կարելի կը լինէր մի քանի դուրալի ժամեր անցուցանել: Սորա պատճառը ոչ թէ հանրակեցութեան պակասութեան մէջ է, որ ընդհակառակն շատ տարածուած է, այլ նորանում, որ քաջվում են ցոյց տալ իրանց կեցութիւնը առանց կարեւոր պատրաստութեանց: Եւ այնտեղ էլ, ուր կարողութիւնը և միջոցը ներում է հիւրեր ընդունելու պահանջվում է, որ այցելութեան ժամը վաղուց յայտնի լինէր. այն ժամանակ միայն ամեն ինչ պատրաստ է, ամեն ինչ իւր տեղն է: Պէճասիրութեան ծախքերն այնքան նշանաւոր են, որ մարգիկ ակամայ ստիպուած են շատ համեստ ապրել տանը և հիւրընկալութեան ամենաազնիւ և պարզ պատաւորութիւնը ծանր է թւում նոցա յօժարութեամբ կատարել: Բաւական էր միայն, որ մի քանի կանայք

յանձն առնէին տնօրինելու իւրեանց տնտեսութիւնն ու զարդարանքը իրենց ամուսինների նիւթական միջոցների համաձայն: Այն ժամանակ նոքա կարող էին անհամեմատ աւելի շուտ շուտ իրանց բաւականութիւն պատճառել բարեկամներին հիւրասիրելով: Լաւ տանտիկինը դիւրութեամբ է փոխարինում քաղցրաւենիք շինողին. այն ամենը, ինչ պատրաստել է նա ճաշակով և հմտութեամբ, համեմվում է նոյնպէս ախորժալի, օգտակար զրուցատրութեամբ, — իսկ այս ճշմարիտ որ շատ և շատ շքեղ, փարթամ երեկոյթներից առաւել գերազանց է: Ի՞նչ հարկաւոր են մեզ այնպիսի այցելուներ, որոնք գալիս են ոչ թէ մեզ համար, այլ միայն որ ցոյց տան իւրեանց գեղեցիկ շորերը, կամ վայելեն մեր թանկագին խորտիկները: Իւրաքանչիւրը այնպէս պէտք է ապրի, ինչպէս կարող է, այնպէս երևալ հասարակութեան մէջ, ինչպէս ներում են նորա միջոցները: Այն ժամանակ ամօթով չենք մնալ նա և մեզանից առաւել հարուստների ու երեւելիների հետ վարուելիս:

Վայելուչ, գեղեցիկ պարզութիւնը ոչնչով ստոր չէ հարստութիւնից. իսկ անմիտ սնապանծութիւնը և շռայլութեան մէջ միմեանց գերազանցելու ձգտումը միշտ սնանկութեանն է հասցնում:

Մենք համոզուած ենք, որ կրթուած կինը կարող կը լինի խոհմովութեամբ և աշաղթութեամբ գործելով աշխարհային կեանքին առաւել վսեմ բարոյական բնաւորութիւն տալ: Այն ժամանակ

նա իւր Համեստ տանը կը տեսնի և այն խելօք և ուսումնական անձանց, որոնք այժմս խուսափում են ժամանակակից Հասարակութիւնից, իսկ այս Համեստ ընտանեկան յարկի տակ մեծ քաւականութեամբ մտքերի փոխանակութիւն կանեն և Հասարակաց բարօրութեամբ ոգևորուելով, առաւել մեծ ոյժ կը ստանան արդիւնաւոր և Հանրօգուտ գործունէութեան Համար:

Այդպիսի գոյներով է երևում մեզ ճշմարիտ ինքնուրոյն կինը: Նա՝ Պիգմալիոնի գեղարուեստի նման, ոգևորվում է իւր ներքին գեղեցկութեան գիտակցութեամբ և ձգտում է առաջուան անգործութեան փոխանակ, դէպ արդիւնաւէտ գործունէութիւն, մտաւոր կրթութիւն և բարոյական կատարելութիւն:



ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
2	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
3	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
4	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
5	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
6	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
7	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
8	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
9	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
10	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
11	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
12	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
13	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
14	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
15	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
16	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
17	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
18	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
19	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
20	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
21	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
22	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
23	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
24	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
25	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
26	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
27	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
28	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
29	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
30	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
31	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
32	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
33	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
34	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
35	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
36	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
37	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
38	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
39	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
40	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
41	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
42	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
43	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
44	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
45	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
46	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
47	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
48	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
49	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
50	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
51	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
52	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
53	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
54	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
55	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
56	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
57	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
58	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
59	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
60	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
61	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
62	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
63	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
64	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
65	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
66	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
67	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
68	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
69	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
70	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
71	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
72	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
73	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
74	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
75	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
76	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
77	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
78	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
79	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
80	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
81	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
82	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
83	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
84	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
85	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
86	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
87	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
88	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
89	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
90	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
91	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
92	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
93	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
94	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
95	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
96	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
97	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
98	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
99	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
100	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ա. Ինչպես տղայոց, նոյնպես էլ օրիորդներին հարկաւոր է հիմնաւոր, նպատակայարմար դաստիարակութիւն	1.
բ. Բարօրութիւնը աշխատանքի մեջն է:—	10.
գ. Միջին դասակարգի ընտանեկան հանգամանքներին համապատասխան դաստիարակութիւն	13.
դ. Ձեռագործ	25.
ե. Մտաւոր կրթութիւն	31.
զ. Հասարակական կեանք	48.
է. Կեղծ ուղղութիւններ	67.
ը. Գիշերօթիկ վարժարաններ (Ինստիտուտներ)	80.
թ. Ամուսնական կեանք	85.
ժ. Ամուրի կից	98.
Ժա. Ընտանեաց մայրը	106.



4n



013

ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0049991

17078

